

מערכות

גיליון 432 • אב התש"ע • אוגוסט 2010

המהפכה בעניינים צבאיים של הציר הרדיקלי עמ' 4

חי"רניקים מברזל טכנולוגיה עמ' 81

תורת הלחימה של כל הצבאות הגדולים ערב מלחמת העולם הראשונה לא נתנה תשובה ברורה לשאלה כיצד ניתן להביס את צבא האויב במפגש מערכתי המתנהל לאורך חזית של מאות קילומטרים

הכרעה בשדה הקרב: באוויר או ביבשה? - עמ' 35

הפסיכולוגיה של הלוחמה הפסיכולוגית

הלוחמה הפסיכולוגית היא אחד האמצעים המסייעים לצבא להשיג את מטרותיו. מקובל כי ככל שהולכת ופוחתת עצימות הלחימה הפיזית, כך עולה השימוש בלוחמה הפסיכולוגית (ראו בגיליון הזה את מאמרו של רון שליפר), ואולי חשובה מכך העובדה כי ככל שתגבר הלוחמה הפסיכולוגית, כך יילך ויפחת הצורך בלוחמה הפיזית.

נראה שיש אמת בשתי הגישות האלה ללוחמה הפסיכולוגית, ולכן חשוב להיות ערים להן בטרם מלחמה, במהלכה וגם אחריה.

ברור שבלוחמה פסיכולוגית עשו שימוש כבר מימי קדם, גם אם לא תמיד יש לכך עדויות בדפי ההיסטוריה. לא תיתכן מלחמה ללא לוחמה פסיכולוגית כלשהי, אפילו אם המלחמה מתנהלת בין שני לוחמים בלבד. למשל, הקרב בין דוד לגוליית רווי בלוחמה פסיכולוגית: שני הצדדים העבירו זה לזה מסרים - בלי להזדקק לאמצעי ההפצה המודרניים שנמצאים כיום ברשות הצבאות בעולם.

נכון שלא כל הצבאות משתמשים באותה המידה בלוחמה פסיכולוגית, אך אין בכך כדי להעיד על חשיבותה של הלוחמה הזאת אלא על כך שישנם צבאות שעדיין לא עמדו על חשיבות הנושא. צבא שהלוחמה הפסיכולוגית שלו מנוונת צריך לעבור "טיפול" אצל פסיכולוג כדי שיוכיח שמלחמה מתנהלת בין אנשים ושהדרך המהירה ביותר להכרעתם היא באמצעות השפעה על מחשבותיהם.

קריאה מועילה
אפי מלצר

מערכות • בית ההוצאה לאור של צה"ל • נוסד בתרצ"ט 1939

המפקד והעורך הראשי: סא"ל חגי גולן

העורך: אפי מלצר

עורך המשנה: יואב תדמור

עורכות בהוצאת מערכות: אביטל רגב-שושני, רות טרינצ'ר-סיון

עיצוב ועריכה גרפית: סטודיו זאב אלדר

איורים: בוריס דיקרמן

תמונות: מערכות, במחנה ודובר צה"ל

עזרת הפקה: קרול נאולאנדר

הדעות והתפיסות המובאות במאמרים מבטאות את דעתם האישית של הכותבים

ISSN 0464-2147

דמי מנוי לשנה: 60 ש"ח (כולל מע"מ)

כתובת למכתבים: ת"ד 02432 צה"ל

טלפון: 03-5694344/5, פקס 03-5694343

maarachot@gmail.com

הודפס בדפוס גרפוליט

באמצעות משרד הביטחון / מנה"ר

הצילום בשער: חיילים בריטים ואזרחים מתקנים חפירה שנפגעה בהפגזה גרמנית במלחמת העולם הראשונה

18

הלוחמה הפסיכולוגית ב"עופרת יצוקה"

ד"ר רון שליפר | חוקר בתחום של לוחמת המידע בבית הספר לתקשורת במרכז האוניברסיטאי אריאל

במהלך מבצע "עופרת יצוקה" פעלו האוכלוסייה והלוחמים הפלסטינים ברצועת עזה בהתאם למסרים שהעביר להם צה"ל. זהו הישג של הלוחמה הפסיכולוגית שניהל צה"ל. לעומת זאת, החמאס ניהל לוחמה פסיכולוגית בעיקר לאחר המבצע. הישגיו היו שימור תמיכתה של האוכלוסייה המקומית וקמפיין הדה-לגיטימציה המוצלח שניהל נגד ישראל

4

המהפכה בעניינים צבאיים של הציר הרדיקלי

תא"ל איתי ברון | מפקד מרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית

כרמית ולנסי | חוקרת במרכז דדו

כמה מדינות וארגונים במזרח התיכון גיבשו בסוף שנות ה-80 ובתחילת שנות ה-90 של המאה ה-20 תפיסת לחימה שנועדה לתת מענה לעליבות הטכנולוגית של המערב - ובכלל זה של ישראל - ושימשה מאז בסיס להפעלת הכוח שלהם ולבנינו. התוצאות המורכבות של העימותים האחרונים יחייבו את המדינות ואת הארגונים האלה להעריך מחדש את התפיסה הזאת ואולי אף לשנותה

432

72

אין קואליציות שמחות

ד"ר שלמה לוטן | חוקר במרכז ללימודים גרמניים באוניברסיטה העברית
לפני 600 שנה הביס צבא פולני-ליטאי את הצבא של המסדר הטבטוני. הניצחון הושג בראש ובראשונה הודות למהלך צבאי מבריק של הצבא הליטאי, אולם את ההיסטוריה של הקרב הזה כתבו בעיקר פולנים, ואלה המעיטו בערך חלקם של הליטאים בניצחון. התוצאה: אי-אמון וחשדנות בין שני השותפים שלחמו יחדיו

46

בין טרור לגרילה

רס"ן אהוד ביבי | קצין האג"ם של עוצבת הגולן המאמר מנתח את דרכי הפעולה של אט"א - הארגון שנאבק בספרד כבר יותר מ-50 שנים להשגת עצמאות לחבל הבסקים - ומנסה לקבוע אם זהו ארגון גרילה או ארגון טרור

24

עיצוב המרחב ועיצוב המערכה בהתנתקות

אלוף גרשון הכהן | מפקד המכללות
ד"ר אסף חזני | חוקר במרכז דדו
כל אחת מהנסיגות שביצע צה"ל בעשורים האחרונים הייתה אירוע בפני עצמו. לכל נסיגה היה ביטוי ייחודי בהיגיון המערכתי והאסטרטגי שאיפיינו את המהלך. הריאיון הזה מתמקד בהתנתקות

76

סיקורת

ההלם והתגובה

עו"ד אורי שטנדל | לשעבר יועץ ראש הממשלה לענייני ערבים
על ספרו של שאול ברטל "הפלסטינים מהנכבה לפדאיון 1949-1956"

50

מקומם של חובשי הכיפות בפיקוד הטקטי של צה"ל

ב' | מפקד יחידה מיוחדת. בוגר מב"ל
בשנים האחרונות הולכת וגוברת ההשתלבות של חובשי הכיפות ביחידות הקרביות של צה"ל ובפיקוד עליהן. המגמה הזאת נובעת מתהליכים שמתרחשים הן בציונות הדתית והן בחברה הישראלית בכללותה

78

תגובה

צה"ל קם על בסיס ה"הגנה"

ד"ר מרדכי נאור | סופר וחוקר תולדות ארץ ישראל

58

מערך הזיהוי הדנטלי בצה"ל

סא"ל ד"ר שי גורן | מפקד המרכז לרפואת שיניים
סרן ד"ר נעם פרוטר | קצין במרכז לרפואת שיניים, ראש צוות זיהוי דנטלי בעת חירום
רס"ן ד"ר איל אלעד | רמ"ד זיהוי רפואי בענף זיהוי וקבורה
צה"ל מייחס חשיבות עצומה לזיהוי חלליו. אחת הדרכים המדויקות והמהירות ביותר לעשות זאת היא באמצעות השוואה בין צילומי שיניו של החלל לצילומים של שיניו בשעה שהיה מטופל במרפאות שיניים. האתגר המרכזי שעומד כיום בפני מערך הזיהוי הדנטלי של צה"ל הוא עדכון כל הרשומות הדנטליות של החיילים ומחשבוני

35

הכרעה בשדה הקרב: באוויר או ביבשה?

רס"ן דן פיוטקין | רמ"ד תורות היסוד בחטיבת תוה"ד
בצה"ל מתנהל זה זמן רב ויכוח נוקב בשאלה האם ניתן להכריע מלחמות ללא תמרון יבשתי אלא באמצעות כוח אווירי בלבד. הוויכוח הזה אינו חדש: הוא התנהל כבר לפני יותר מ-80 שנה בין הוגי דעות צבאיים במערב ובבריה"מ. במערב היו שטענו שהמטוסים יוכלו להכריע לבדם מלחמות, ואילו הוגי הדעות של הצבא האדום גרסו שרק תמרון יבשתי - שבו משולבים כוחות האוויר - יכול להביא לניצחון במלחמות

80

תגובה

לאן נעלמה הפטריוטיות?

הרב זאב קרוב | ראש הישיבה התיכונית בקרני שומרון

66

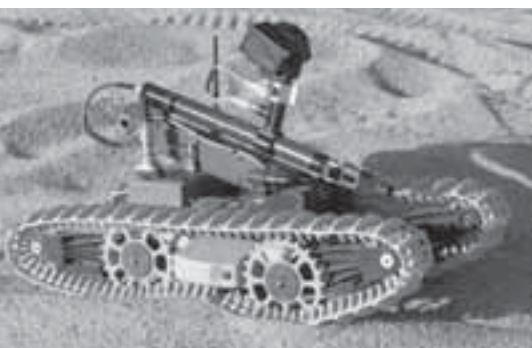
הכשרת לוחמים ללא "תיזוזים"

סרן חיים יניב | חניך במכללה לפיקוד טקטי
בבסיס הטרונים של חיל התותחנים בוטלו העונשים הפיזיים - המכונים בצבא, בין היתר, "תיזוזים" ו"טרטורים" - ובניגוד לחששות של רבים בחיל, רמת ההכשרה של החיילים רק השתפרה כתוצאה מכך

40

ההיערכות לקראת טרור כימי

סא"ל ש' | קצין באמ"ן. בוגר פו"ם אפק סא"ל א' | קצין באמ"ץ. בוגר פו"ם אפק
הסכנה שהחמאס והחזבאללה ינסו לבצע פיגוע כימי נגד ישראל אינה גבוהה בשלב הזה - בעיקר בגלל החשש של שני הארגונים האלה מתגובה שתפגע בקהילותיהם - אך לארגון אל-קאעידה אין עכבות דומות. ישראל ערוכה לטיפול בפיגוע כימי, אך ניתן לשפר את מוכנותה באמצעות נקיטת כמה צעדים שמפורטים במאמר

המהפכה בעניינים צבאיים של הציר הרדיקלי

חסן נסראללה, מנהיג החזבאללה, על תפיסת הלחימה שפיתח ארגונו: "זוהי אסכולת לחימה חדשה שאין דומה לה, כזו הנמצאת בין צבא סדיר למלחמת גרילה"

כרמית ולנסי
חוקרת במרכז דדו

תא"ל איתי ברון
מפקד מרכז דדו
לחשיבה צבאית
בין-תחומית

כמה מדינות וארגונים במזרח התיכון גיבשו בסוף שנות ה־80 ובתחילת שנות ה־90 של המאה ה־20 תפיסת לחימה שנועדה לתת מענה לעליונות הטכנולוגית של המערב - ובכלל זה של ישראל - ושימשה מאז בסיס להפעלת הכוח שלהם ולבנינו. התוצאות המורכבות של העימותים האחרונים יחייבו את המדינות ואת הארגונים האלה להעריך מחדש את התפיסה הזאת ואולי אף לשנותה

מבוא

המאמר מתבסס בעיקר על חומרים מקוריים, ראשוניים - בעיקר בערבית ובפרסית - שמקורם במדינות ובארגונים שבהם הוא עוסק. הכוונה היא למגוון רחב מאוד של נאומים, של ספרים, של פתוות ושל איגרות שפורסמו בשלושת העשורים האחרונים, בעיקר בעשור הנוכחי. נוסף על כך מנתח המאמר את מאפייני הפעולה של הגורמים השונים בעימותים שבהם השתתפו ואת האופן שבו נבנה הכוח הצבאי של הגורמים האלה בעשורים האחרונים.

טלטלה במזרח התיכון (1979-1982)

למלחמת יום הכיפורים הייתה, כמובן, השפעה רבה על התפתחות צה"ל בשנים שאחריה. התפיסה המקובלת היא שללקחים שהופקו ממלחמת יום הכיפורים - במיוחד מהמערכה ברמת־הגולן - הייתה השפעה גדולה גם על התפתחות התפיסות בצבא היבשה האמריקני¹ ני בשנות ה־70, ביחוד על תפיסת ה־ALB.⁵ אולם כיום כבר ברור לגמרי שכאשר עסקו בישראל ובארה"ב בלימוד לקחי המלחמה עם סוריה ברמת־הגולן, כבר היו יריביה של ישראל במזרח התיכון על סיפו של עידן חדש שבו אימצו תפיסת לחימה חדשה שהייתה שונה במידה רבה מזו שהפעילה סוריה באותה המלחמה. בשנים 1979-1982 - השנים שבהן עוצבה תפיסת ה־ALB, ונוסחו הרעיונות בנוגע ל־FOFA (Follow-on Forces Attack)⁶ - התרחשו ארבעה אירועים דרמטיים שהובילו לשינוי יסודי במאפייני המלחמה במזרח התיכון בפרט ובעולם כולו בכלל.

המהפכה האסלאמית באיראן

המהפכה האסלאמית באיראן, שהגיעה לשיא עם הפלת השאה, יציאתו לגלות וחזרתו של אייתוללה ח'ומייני בינואר-פברואר 1979, הפכה את איראן החילונית והפרו־מערבית לרפובליקה אסלאמית רדיקלית שבה שולט איש דת מוסלמי שיעי. מדיניותו של המשטר המהפכני ניתקה את איראן מארה"ב ומישראל ובכך גם ממקורות הנשק והדוקטרינה המערביים ובודדה אותה. הבידוד הזה עלה לה ביוקר כשעיראק פלשה לתחומה. המשטר המהפכני אימץ את העיקרון של ייצוא המהפכה והפך אותו למרכיב חשוב באסטרטגיה של איראן. ואכן המהפכה הפכה מקור השראה לתנועות אסלאמיות רבות ובכללן החזבאללה והחמאס. בשלב מסוים אף הפכה איראן למובילת הציר הרדיקלי במזרח התיכון.

המלחמה של בריה"מ באפגניסטן

בדצמבר 1979 פלש הצבא האדום לאפגניסטן. הוא נסוג משם מובס

בדיון על התפתחות התפיסות הצבאיות במערב מאז שנות ה־70 נהוג להצביע על שלוש אבני דרך עיקריות: שנות ה־80 עמדו בסימן הרעיונות על המערכה האווירית־יבשתית (ALB - AirLand Battle); בשנות ה־90 עמד במרכז הדיון הזה הרעיון של המהפכה בעניינים צבאיים (Revolution in Military Affairs); ובשנים הראשונות של העשור הנוכחי התמקדה תשומת הלב ברעיונות דוגמת הטרנספורמציה (Transformation), המבצעים מבוססי האפקטים (Effects-based operations) והמלחמה מבוססת הרשת (Network-Centric Warfare). הדיון התורתי הזה התנהל בעיקר בארה"ב, אך דיונים דומים נערכו במקביל בממסדים הביטחוניים של מדינות נוספות ובהן ישראל.¹

במקביל התרחשו, כמובן, התפתחויות גם בקרב מדינות וארגונים בצד השני של הגבעה² שיכונו במאמר הזה "הציר הרדיקלי". ואכן מאז סוף שנות ה־90 הופנתה תשומת הלב לשינויים במאפייני המלחמה והלחימה ולאופיים החדש והשונה של האיומים שעומים נדרשים להתמודד הממסדים הביטחוניים במערב.³ כתוצאה מכך גברה מאוד המודעות לדפוסי הפעולה הטקטיים של דור היריבים החדש, כגון השימוש במחבלים מתאבדים, במטעני צד, ברקטות ובטילי קרקע-קרקע (רק"ק וטק"ק), בטילים נגד טנקים (נ"ט) ובשיטות שונות של הסוואה ושל הונאה. כמו כן התרחב השימוש שעושים היריבים בכלי התקשורת כדי לשלול את הלגיטימציה הפנימית והבינ"לאומית של הפעולות הצבאיות נגדם.

הטענה המרכזית של המאמר הזה היא שבמקביל להתפתחות התפיסות במערב חלה בשלושת העשורים האחרונים התפתחות משמעותית של תפיסות בקבוצת המדינות והארגונים "בצד האחר של הגבעה". את אחת הגרסאות של ההתפתחות הזאת תיאר באחרונה חסן נסראללה, מנהיג החזבאללה: "זוהי אסכולת לחימה חדשה שאין דומה לה, כזו הנמצאת בין צבא סדיר למלחמת גרילה".⁴ עניינו של המאמר הזה הוא באפיונה של ההתפתחות התפיסית הזאת, בניתוח תהליך הלמידה שהוביל אליה ובזיהוי מקורותיה האינטלקטואליים. המאמר מתמקד בקבוצה של מדינות במזרח התיכון הכוללת את סוריה, את עיראק (עד 2003) ואת איראן ובקבוצה של ארגונים ובהם החזבאללה, החמאס ואל־קאעידה. המאמר גורס שלדפוסי הלחימה הטקטיים של הגורמים האלה יש מכנה משותף רחב שאינו מקרי. הם נובעים באופן ישיר מרעיונות אסטרטגיים ואופרטיביים דומים שהתגבשו אצל הגורמים האלה במהלך שנות ה־90 והתפתחו מאז.

שלה וגיבשה את הדוקטרינה שלה. אלה באו לידי ביטוי במלחמת המפרץ הראשונה ובעשור שלאחר מכן.

אירועים משמעותיים נוספים

אירוע משמעותי נוסף שהתרחש בתקופה הזאת הוא הסכם השלום בין ישראל למצרים שנחתם ב־26 במרס 1979. החתימה על ההסכם הייתה אחד מרגעי השיא בתהליך שהחל עם החתימה על הסכם הפ־רדת הכוחות בין ישראל למצרים לאחר מלחמת יום הכיפורים, המ־שיך בביקורו של אנואר סאדאת בישראל ובנאומו בכנסת ב־1977 והסתיים ב־1982 עם השלמת פינוי של חצי האי סיני והעברתו לידי מצרים. התהליך הזה הוציא את מצרים ממעגל המלחמה נגד ישראל והותיר למעשה את סוריה לבדה. תחושת הבדידות הזאת השפיעה מאוד על כיווני הפעולה של סוריה, שתמיד ראתה ברעיון הסוליד־ריות הערבית את הבסיס לתפיסת הביטחון שלה.

ביוני 1981, בעת שעיראק הייתה כבר בעיצומה של המלחמה נגד איראן, השמידו מטוסי חיל האוויר את הכור הגרעיני שהוקם ליד בגדאד. התקיפה הוכיחה את יכולתה של ישראל לבצע תקיפות ארוכות טווח ומדויקות ואת נכונותה להפעיל את כוחה הצבאי כדי להסיר את האיומים על קיומה. בנובמבר אותה השנה נחתם מזכר ההבנה האסטרטגי בין ישראל ל"ב" ששיקף את היחסים המיוחדים בין שתי המדינות הן באופן כללי והן בתחום הביטחוני־אסטרטגי. מזכר ההגנה סייע מאוד בעיצוב התפיסה של הגורמים שבהם עוסק המאמר הזה שלפיה ארה"ב וישראל פועלות יחד - בין היתר באמצעות הפעלת כוח - להשגת אינטרסים משותפים.

השפעות האירועים על קורות החיים של המנהיגים

האירועים האלה עיצבו את הסביבה האסטרטגית שבה התפתחו הרעיונות שבהם עוסק המאמר הזה. עם זאת, חשיבותם אינה רק בהשפעתם על הסדר המדיני העולמי והאזורי. עיון מעמיק בקורות החיים של אנשים כמו אוסאמה בן־לאדן, איימן א־זואהירי,⁸ עימאד מורנייה,⁹ עבאס מוסאווי, חסן נסראללה¹⁰ ושייח' אחמד יאסין מעלה שהאירועים שהתרחשו בסוף שנות ה־70 ובתחילת שנות ה־80 עיצבו במידה רבה את החיים האישיים ואת השקפת העולם של דור חדש של מנהיגים, של מפקדים ושל לוחמים שהייתה להם השפעה רבה על התפתחות התפיסות בצד האחר.

בשנים 1979-1982 - מתברר בדיעבד - התרחשה אפוא טלטלה עזה שהביאה בהמשך להתפתחותם של הרעיונות שבהם עוסק המאמר הזה. במהלך נערך צה"ל מחדש לאחר הנסיגה מסיני והתכונן למל־חמה אפשרית בגבול הצפון. ההתכוננות הזאת שיקפה - כך התברר בדיעבד - את הדבקות בתפיסה האסטרטגית הקיימת ואת ההבנה הלוקויה של הטלטלה שפקדה באותה העת את המזרח התיכון.

גם האמריקנים לא עמדו על התמורות שהתחוללו במזרח התיכון. כשפורסם בארה"ב באוגוסט 1982 ה־FM 100-5, כבר היו כל ההתפתחויות שנסקרו לעיל בעיצומן. גם תפיסת ה־ALB, שעמדה במרכז ה־FM של 1982, לא התייחסה להתפתחויות האלה,¹¹ אלא לזירה באירופה ולאיוס הסובייטי, שבו ראו דון סטארי ואחרים בש־נות ה־70 את האיום העיקרי לביטחונן של העולם החופשי.¹²

בפברואר 1989. המעורבות של הסובייטים במלחמת האזרחים בא־פגניסטן, שהתנהלה בין המשטר הקומוניסטי לאופוזיציה האסלא־מית, הוסיפה למלחמה ממד של מלחמת שחרור לאומי נגד כובש זר. הגורמים האסלאמיים ראו במלחמה גם ג'יהאד לשחרור אפגניסטן משלטונם של כופרים. לג'יהאד הזה הצטרפו מתנדבים מכל רחבי העולם המוסלמי, וסיוע כספי וצבאי זרם למחנות המוג'אהדין. לאחר נסיגת בריה"מ מאפגניסטן נותר שם דור מיומן ומלא מו־טיווציה של לוחמי מוג'אהדין. ארגון אל־קאעידה, שהוקם לקראת סיום המלחמה, הוא תוצר מובהק של ההתפתחות הזאת.

מלחמת שלום הגליל

פלישת ישראל ללבנון ביוני 1982 הביאה לגירוש הנהגת אש"ף מ־לבנון, לפיזור מסגרותיו ברחבי לבנון ובסופו של דבר לשינוי יסודי בעמדותיו בסוגיית המאבק המזוין בישראל. המלחמה פגעה באורח זמני בהגמוניה של סוריה בלבנון, אך לא הצליחה להביא להחזרת השלטון המרכזי בלבנון שהתפרק במלחמת האזרחים בשנים 1975-1976. במילים אחרות: בלבנון נוצר ואקום שאותו ניצלה איראן כדי להקים ב־1982 את ארגון החזבאללה.

המלחמה גם המחישה לסורים את נחיתותם הצבאית ודירבנה אותם לאמץ במשך כמה שנים את תפיסת "האיזון האסטרטגי" שבמסגרתה גדל צבא סוריה באופן משמעותי.⁷ סיבה נוספת לרצון של הסורים להשיג איזון אסטרטגי הייתה תהליך השלום שהתקיים באותה

מאז סוף שנות ה־90 הופנתה תשומת הלב לשינויים במאפייני המלחמה והלחימה ולאופיים החדש והשונה של האיומים שעימם נדרשים להתמודד הממסדים הביטחוניים במערב

העת בין ישראל למצרים - מה שהותיר למעשה את סוריה לבדה מול ישראל. באמצע שנות ה־80 נקלעה סוריה למשבר כלכלי קשה שנבע במידה רבה מהעדפות שנתנה להשקעות בתחום הצבאי. המשבר הזה חייב את הסורים לחפש דרך אחרת לקיזוז העליונות הטכנולוגית של ישראל.

מלחמת איראן-עיראק

מלחמת איראן-עיראק (ספטמבר 1980-אוגוסט 1988) עיצבה את האסטרטגיה של איראן והשפיעה מאוד על האופן שבו בנתה את כוחה הצבאי. טראומת המלחמה הייתה הגורם המשמעותי ביותר שדירבן את איראן להשקיע משאבים עצומים בפיתוח עוצמתה האסטרטגית - במיוחד בתחום החימוש הבלתי קונוונציונלי והטי־לים הבליסטיים. הכישלונות במלחמה נגד עיראק לימדו את הנהגת איראן את חשיבותם של המקצוענות ושל הארגון הצבאי ובע־קבותיהם הבינה שלא ניתן להסתמך רק על הלהט הדתי. למלחמה הייתה, כמובן, גם השפעה רבה על האופן שבו בנתה עיראק את הכוח

משבר המדינות ועליית הארגונים (1983-1991)

משבר המדינות

בתוצאות האירועים הדרמטיים בשנים 1979-1982 ניתן היה להבין חין במהלך שנות ה-80, אך השפעתן הגיעה לשיא בסוף העשור ובתחילתו של העשור שלאחר מכן. בתחילת שנות ה-90, כאשר נכתבו המזכרים הראשונים על ה-RMA¹³, כבר הונחו היסודות הראשונים של הרעיונות שעתידים היו להתגבש בהמשכו של העשור עד שהפכו לאותה תפיסה מגובשת שתכליתה לתת מענה לעליונות הטרנולוגית של ארה"ב - עליונות שיוחסה גם לישראל. התמוטטותה של בריה"מ כבר הייתה אז עובדה מוגמרת. הצבאות העיקריים במזרח התיכון - רובם לקוחות של אמצעי הלחימה ושל הדוקטרינה הסובייטיים - היו המומים מהפגנת הכוח של האמריקנים במלחמת המפרץ הראשונה ונמצאו כבר בראשיתו של משבר עמוק ושל תהליך כואב שאילצו אותם לשנות מן היסוד את תפיסותיהם האסטרטגיות והאופרטיביות.¹⁴

התמוטטותה של בריה"מ הביאה לקריסתה של תפיסת הביטחון הלאומי של סוריה וסתמה את הגולל הן על המאמץ שלה להשיג איזון אסטרטגי מול ישראל והן על תקוותה שתהיה לה מטרירה סובייטית במקרה שישראל או ארה"ב יאימו עליה.¹⁴ במקביל החלו הסורים להבין את ההתפתחויות הטכנולוגיות והתפיסותיות במערב (שהומחשו להם באופן חלקי כבר ביוני 1982, כשחיל האוויר הישראלי הפגין את יכולתו לתקוף במדויק, בחסות לוחמה אלקטרונית, את מערך טילי הקרקע-אוויר שלהם בלבנון).¹⁶ בסוף העשור עסקו הסורים באופן אינטנסיבי בתחום החמ"ם (חימוש מונחה מדויק)

גנרל שוורצקופף בביקור אצל כוחותיו בערב הסעודית במלחמת המפרץ הראשונה

הצבאות העיקריים במזרח התיכון היו המומים מהפגנת הכוח של האמריקנים במלחמת המפרץ הראשונה ונמצאו כבר בראשיתו של משבר עמוק ושל תהליך כואב שאילצו אותם לשנות מן היסוד את תפיסותיהם האסטרטגיות והאופרטיביות

בסיוע יועציהם הסובייטים שהעבירו אליהם את התפיסות שפותחו בבריה"מ במחצית השנייה של שנות ה-80 נוכח האיום המתפתח במערב (ALB ו-FOFA).¹⁷ אולם הם עמדו על האיום במלואו רק לאחר שהשתתפו במלחמת המפרץ הראשונה.¹⁸

גם העיראקים הבינו באופן כללי את מאפייני האיום ערב מלחמת המפרץ הראשונה, אך מבנה הכוח ודפוסי החשיבה שלהם - שהתאימו לעידן המלחמה התעשייתית - לא איפשרו להם להבין את מלוא המשמעות של ההתפתחויות במערב. תקוותו של סדאם שהעליונות הטכנולוגית של המערב תתנפץ מול כוחותיו במהלך המערכה הקרקעית התבדתה בתוך 100 שעות.¹⁹ סדאם אומנם יצא מהמלחמה בתחושה שהצליח להתמודד מול המעצמה הגדולה בעולם ומול הקואליציה שחברה נגדו,²⁰ אך עיראק הובסה במלחמת המפרץ, איבדה חלק ניכר מצבאה ונאלצה להתפרק מיכולותיה בתחום הנשק הלא קונוונציונלי. בשנים שלאחר המלחמה הייתה עיראק נתונה לסנקציות קשות ונאלצה להתמודד עם פיקוח הדוק ועם איסורים שונים על הפעלת כוחה הצבאי. בדרום עיראק ובצפונה נקבעו אזורים אסורים לטיסה שאותם אכפו מטוסים אמריקניים.

מלחמת איראן-עיראק הסתיימה בתבוסת האיראנים. המצב הכלכלי הקשה, הכישלונות בשדות הקרב והמורל הנמוך של האוכלוסייה (בין היתר בעקבות פגיעות הטילים העיראקיים בטהראן בעת מלחמת הערים ב-1988) אילצו את הנהגת איראן לקבל את הצעת עיראק להפסקת אש.

במלחמה הושמדו כ-50% מאמצעי הלחימה שהיו בידי איראן, ולא היה באפשרותה להשלים את האבדות. אמצעי לחימה רבים שרכשו האיראנים במהלך המלחמה - בעיקר מסין אך גם ממדינות קומיסטיות אחרות - היו מדגמים נחותים. לאחר המלחמה לא הצליחה איראן לממש את תוכניות הרכש השאפתניות שהתוותה בתחום הקונוונציונלי - הן עקב קשייה הכספיים והן עקב לחץ אמריקני על המדינות המספקות.

במלחמת המפרץ ב-1991 (שבה לא השתתפה איראן) ראו האיראנים חיוק ללקחים שהם הפיקו ממלחמתם בעיראק: לצבאות המערביים המודרניים יש יתרון ברור על פני צבאות של מדינות העולם השלישי; יש צורך להצטייד בנשק בלתי קונוונציונלי - בין היתר כדי להתמודד עם העליונות הזאת.²¹

עליית הארגונים

המחצית השנייה של שנות ה-80 ותחילת שנות ה-90 עומדות אפוא בסימן חולשתן האסטרטגית והצבאית של איראן ושל המדינות הערביות שנשענו על הגוש הסובייטי. בתקופה הזאת חלו אומנם התפתחויות חיוביות מבחינתן - סוריה הצליחה בסופו של דבר להיחלץ מהמשבר הכלכלי ומהבידוד המדיני, בעיקר בעקבות הצטרפותה לקואליציה נגד עיראק, ואילו מצבה האסטרטגי של איראן השתפר באופן משמעותי בעקבות תבוסתה של עיראק - אך התמונה הכללית נותרה מבחינתן קודרת.

נוכח חולשתן הצבאית של המדינות כבר התייצבו אותה התקופה בקדמת הבמה שלושה ארגונים שהוקמו במהלך שנות ה-80 ושעתידיהם היו להוביל את המלחמה בארה"ב ובישראל בשנות ה-90 ובעתיד.

לוחמים של החזבאללה במצעד. מאז תחילת שנות ה־90, לאחר החתימה על הסכם טאאף (1989), הפך החזבאללה לגורם השיעי הדומיננטי בלבנון ותפס את הבכורה גם בכיצוע פעולות נגד ישראל

ארגון שעסק בקליטתם ובניהולם של אלפי מתנדבים מוסלמים שהגיעו לאפגניסטן כדי לסייע למוג'אהדין המקומיים במלחמתם נגד הסובייטים. שלושת האישים המרכזיים שהקימו את התנועה - אוסאמה בן־לאדן, איימן א־זוואהירי ועבדאללה עזאם - הגיעו לא־פגניסטן בשנים 1979-1980. לשלושתם, כמו לדור שלם של צעירים מוסלמים, הייתה מלחמת אפגניסטן, שהסתיימה ב־1989, חוויה מעצבת. הם ראו בניצחונם של המוג'אהדין על האימפריה הסור־בייטית ניצחון ערכי ותרבותי ועדות ליכולתם להתמודד עם אתגרים צבאיים מורכבים. בעקבות הניצחון נוצר בסיס רחב של מתנדבים חדורי להט אסלאמי וניסיון קרבי שפעלו להפצת הרעיונות האס־לאמיים הפונדמנטליסטיים. בעיני מוסלמים רבים, התמוטטותה של בריה"מ מיד לאחר תבוסתה באפגניסטן הייתה תוצאה ישירה של המלחמה הזאת.²⁴

לחימה, למידה והתפתחות (1991-1999) **שיטות הלמידה**

התמוטטותם של הגוש הסובייטי ושל בריה"מ בסוף שנות ה־80 ובתחילת שנות ה־90 השרו במערב אווירה של אופטימיות, שאחד הביטויים הבולטים שלה היה מאמרו של פרנסיס פוקויאמה "קץ ההיסטוריה".²⁵ הרעיון המרכזי של המאמר הזה הוא שלאחר קריסת בריה"מ והגוש הקומוניסטי תמו המחלוקות בעולם, והוא מתיישר לפי הקו הדמוקרטי־קפיטליסטי. רעיונות הגלובליזציה והשלום מתוך אינטרס כלכלי הפכו למקובלים יותר ויותר. הרעיונות האלה הגיעו גם למזרח התיכון, אך שם התקבלו בהרבה פחות אהדה.

שור הראשון של המאה ה־21: החזבאללה, החמאס ואל־קאעידה. ארגון החזבאללה הוקם בשלהי 1982 ופרץ אל מרכז הזירה בלבנון בשלהי 1983 בסדרה של פיגועים שהביאו ליציאת הכוחות הזרים מלבנון באביב 1984 ומאוחר יותר, בקיץ 1985, גם לנסיגת ישראל לרצועת הביטחון. במהלך שנות ה־80 עוד נאבק החזבאללה בארגון השיעי אמל, אולם שילוב של אינטרסים איראניים וסוריים הוביל לכך שמאז תחילת שנות ה־90, לאחר חתימת הסכם טאאף (1989), הפך החזבאללה לגורם השיעי הדומיננטי בלבנון ותפס את הבכורה גם בכיצוע פעולות נגד ישראל. במהלך שנות ה־80 הקים החזבאללה - בסיוע איראן - גם מערך נרחב של שירותי חברה ורווחה שבאמ־צעותם העמיק את אחיזתו באזורים שבהם שלט וצבר עוצמה פוליטית. במקביל הפך החזבאללה לגורם דומיננטי במערכת הפוליטית הלבנונית, ומאז 1992 יש לה נציגות בפרלמנט.²²

את תנועת החמאס הקים ברצועת עזה השייח' אחמד יאסין זמן קצר לאחר פרוץ האינתיפאדה הראשונה בדצמבר 1987. החמאס לא הסתיר את העובדה שהוא השלוחה הפלסטינית של תנועת האחים המוסלמים שהקים חסן אל־בנא בסוף שנות ה־20 של המאה ה־20. בשנותיה הראשונות ספגה התנועה מהלומות קשות מישראל, ששיאן היה גירוש מאות פעילי חמאס ללבנון בדצמבר 1992 בת־גובה לעלייה ניכרת ברמת הפעילות הצבאית של התנועה. עם חזרת המגורשים - שיצרו בלבנון קשר טוב עם החזבאללה ועם אנשי מש־מרות המהפכה האיראניים - קיבלה התנועה תוספת כוח חשובה, והדבר קידם את מעמדה במחנה הפלסטיני על חשבון אש"ף.²³ תנועת אל־קאעידה הוקמה ב־1988 מתוך "משרד השירותים" -

האסלאם הפונדמנטליסטי ראה ברעיונות האלה איום המחייב לגבש אסטרטגיה נגדית.

הזרם המרכזי של ההיסטוריונים עסק בהרחבה בדיאלוג המרתק שהתקיים בשנות ה-70 וה-80 בין התפיסות האמריקניות (FOFA, RMA ו-ALB) לבין התפיסה הסובייטית (MTR)²⁶ ובהשפעות של הלימוד ההדדי על התפיסות של שתי המעצמות.²⁷ תפיסת הלחימה של הציר הרדיקלי, שבה עוסקת העבודה הזאת, לא גובשה בתהליך מכוון ושיטתי כזה. לתפיסות האמריקניות והסובייטיות הייתה הש"פעה מסוימת עליה, אך במבט לאחור ניתן לקבוע שהיא לא התפתחה כתוצאה מלימוד דוקטרינת ה-ALB או מסמכי ה-RMA האמריקניים ואף לא בהשפעת רעיונות ה-MTR הסובייטיים.

התפתחותה של תפיסת הלחימה האסלאמית הייתה התוצאה של משבר עמוק ושל אפשרויות מצומצמות. היא הושפעה מהמציאות שיצרה את התפיסות האמריקניות (והישראליות), אך היא התגבשה על בסיס פרשנות אחרת ולעיתים שונה מהותית של המציאות הזאת. סיפקו אותה מנהיגים פוליטיים, מפקדים ולוחמים במזרח התיכון בהתאם לתרבותם, למורשת ההיסטורית שלהם ולתובנות שלהם מהמבצעים הצבאיים של שנות ה-90. אולם בראש ובראשונה היא הושפעה מהאופן שבו הם הבינו את ההתפתחויות החברתיות והפוליטיות בשנות ה-90, שבהן נאלצו יריביהם, ובעיקר ארה"ב וישראל, לנהל את מה שכינה העיתונאי דיוויד הברשטם "מלחמה בעידן של שלום".²⁸

התפיסה "בצד השני של הגבעה" הייתה אפוא תוצר של שילוב בין שלוש שיטות לימוד עיקריות:²⁹

- לימוד התפיסות הצבאיות של המערב - לימוד שהתבסס בעיקר על בחינת המבצעים הצבאיים של שנות ה-90, בדרך כלל כפי שהוצגו בכלי התקשורת (בעיקר ברשת CNN).
- פרשנות של האירועים בשנות ה-90 על פי הדת, התרבות והמסורת האסלאמיות. סיפקו אותה מנהיגים פוליטיים, מפקדים ולוחמים במזרח התיכון. אלה עסקו במשמעותם של השינויים בסדר הפוליטי העולמי והאזורי, בשינויים בסדר החברתי והכלכלי, בשינויים בטכנולוגיה הצבאית והאזרחית וברעיונות החדשים. הפרשנות הזאת ניתנה במקביל לפרשנות שנתן המערב לשינויים האלה, אך היא הובילה בחלק מהתחומים למסקנות שונות ואף הפוכות מאלה שהוסקו במערב.
- החיכוך עם היריב בשדות הקרב בלבנון, בזירה הפלסטינית, בעיראק ובמקומות אחרים. צורת הלימוד הזאת הייתה בעלת אופי אבולוציוני מובהק, והיא הובילה להישרדותן ולהתפתחותן של שיטות לחימה שהוכיחו את יעילותן. היא גם הביאה להישרדותם ולהתפתחותם של אותם הגורמים שהשכילו להתמודד ביתר הצלחה עם ההתפתחויות במערב.

תפיסת האיום

במלחמת המפרץ הראשונה הציגה עיראק דגם בסיסי, עדיין לא משוכלל די הצורך, של תפיסת הלחימה שהלכה והתפתחה בהמשך, במהלך שנות ה-90. את התפיסה הזאת הציג סדאם חוסיין בפירוט רב ערב המלחמה, בנאום שנשא ב-11 בינואר 1991 בוועידה אסלא-

מית שכינס בבגדאד. התזה המרכזית של סדאם הייתה שהחידושים בתחום הטכנולוגי אינם משנים באופן מהותי את דפוסי הלחימה שהיו מוכרים לו היטב מניסיונו, בעיקר ממלחמת איראן-עיראק שהסתיימה - כך טען - בניצחונו. סדאם ציפה שהיערכות נכונה של כוחותיו בשלב המערכה האווירית תאפשר להם להתמודד עם התקיפות האוויריות, וכי בסיומן תתחיל המערכה הקרקעית, שבה - כך קיווה - יהיו לאמריקנים נפגעים רבים.³⁰

מלחמת המפרץ הראשונה סיפקה גם תמונה ראשונית טובה בנוגע לכיווני ההתפתחות בעתיד של המהפכה בעניינים צבאיים במערב:

- התברר ששרידותו של הכוח האווירי ויכולת החדירה שלו לעומק שטחו של היריב השתפרו מאוד בעקבות הפיתוחים בכמה תחומים מרכזיים: הלוחמה האלקטרונית, החמקנות, כלי הטיס הבלתי מאוישים והיכולת לשגר חימוש מנגד מחוץ לטווחי האיומים. גם יכולת הפגיעה של הכוח האווירי השתפרה מאוד בעקבות ההצטיידות בדורות חדשים של חימוש מונחה מדויק, של אמצעי איסוף ושל מערכות שליטה.
- אשר לצבא היבשה - התברר שיכולות התמרון לעומק שטחו של היריב השתפרו אף הן באופן משמעותי.

מלחמת המפרץ הראשונה סיפקה תמונה ראשונית טובה בנוגע לכיווני ההתפתחות בעתיד של המהפכה בעניינים צבאיים במערב

התבטאויות של מנהיגים במדינות ובארגונים שבהן עוסק המאמר הזה מעידה על ההכרה העמוקה בעליונות הצבאית של ארה"ב, כפי שבאה לידי ביטוי במלחמת המפרץ הראשונה, ועל המודעות להשלכותיה מרחיקות הלכת של העליונות הזאת. בהיעדר מידע מודיעיני איכותי ונוכח התפיסה הכללית בנוגע לזיקה שבין ארה"ב לישראל ייחסו הגורמים במזרח התיכון את היכולות הצבאיות של ארה"ב גם לישראל וביססו עליהן את תפיסת האיום שלהם.

עם זאת, מבחינת המדינות והארגונים "בצד השני של הגבעה" לא הכול היה שלילי במלחמת המפרץ הראשונה. נקודת האור המרכזית מבחינתן הייתה שהמלחמה הסתיימה ללא הכרעה אמיתית: בסוף המלחמה נותר סדאם חוסיין בשלטון, ושלמותה הטריטוריאלית של עיראק לא נפגעה. במובנים רבים הייתה זו דוגמה מובהקת למצב סיום שפרשנים במערב עתידים היו לכנות שנים לאחר מכן "ניצחון באמצעות אי-הפסד". בהיבטים האופרטיביים יותר המחשיה המלחמה את מרכזיותם של טילי הקרקע-קרקע ואת אי-יכולתה של הטכנולוגיה המערבית להתמודד עם האתגר הזה.

נקודות התורפה של המערב (כולל ישראל)

מלחמת המפרץ הראשונה הייתה העימות הראשון בסדרה של עימותים צבאיים שאירעו בשנות ה-90 במזרח התיכון. אלה שימשו

מיד בסיס ללמידה עיונית ומבצעית. בשיח על תפיסות הלחימה ישן התייחסויות רבות לעימותים הבאים: המבצע האמריקני הכושל בסומליה (1993); מלחמת צ'צ'ניה הראשונה (1994-1996); מבצעי העונשין נגד עיראק לאחר מלחמת המפרץ, ובעיקר מבצע התקיפה ב-1996 (Desert Strike) ומבצע התקיפה ב-1998 (Desert Fox); התקיפות האוויריות נגד סרביה ב-1995 (Deliberate Force) והמלחמה בקוסובו (Allied Force) ב-1999; התקיפות בסודאן ובאפגניסטן ב-1998 שבוצעו בתגובה לפיגועים בשגרירויות ארה"ב בקניה ובטנזניה (Infinite Reach); העימות המתמשך של ישראל בלבנון, ובמיוחד מבצעי האש האינטנסיביים ב-1993 ("דין וחש-בון") וב-1996 ("ענבי זעם") והעימות המתמשך של ישראל בזירה הפלסטינית, שראשיתו באינתיפאדה הראשונה שהחלה בסוף 1987, והמשכו בגל הטרור של אמצע שנות ה-90.³¹

בחינת העימותים האלה - לאחר ההלם הראשוני של מלחמת המפרץ הראשונה - איפשרה לזהות גם נקודות תורפה משמעותיות באופן שבו מפעילות ארה"ב וישראל את כוחן הצבאי.

אחד המאפיינים הבולטים ביותר בעימותים בשנות ה-90 היה העדיפות הכמעט מוחלטת שנתנו צבאות המערב להפעלת הכוח האווירי ולהימנעותם מלהפעיל את כוחות היבשה

אחד המאפיינים הבולטים ביותר בעימותים בשנות ה-90 היה העדיפות הכמעט מוחלטת שנתנו צבאות המערב להפעלת הכוח האווירי (וטילי השיוט) ולהימנעותם מלהפעיל את כוחות היבשה. במבצעים באו לידי ביטוי ההתפתחויות המרשימות ביכולותיו של הכוח האווירי, אך נחשפו בהם גם מגבלותיו: תלותו ההולכת וגוברת בחיי מוש מונחה מדויק וכתוצאה מכך גם תלותו במודיעין מדויק ובמזג אוויר נוח.³²

בעיראק, בקוסובו ובלבנון התברר שהטכנולוגיה המערבית המודרנית תלויה לחלוטין במודיעין על המטרות. סימן ראשון לכך היה הכישלון המוחלט לאתר את משגרי הטק"ק במערב עיראק במלחמת המפרץ הראשונה. ישראל התמודדה עם קושי דומה בניסיונותיה הכושלים לאתר את משגרי הרקטות של החזבאללה במשך כל העשור, בעיקר במבצעי האש האינטנסיביים בשנים 1993 ו-1996.³³

לאחר ארבע יממות רצופות של תקיפות אוויריות בעיראק במסגרת מבצע Desert Fox התברר שגם הטכנולוגיה המודרנית מתקשה להתמודד עם אויב מנוסה, המודע לאפשרות שיותקף מהאוויר ופרוץ על להסתרת נכסיו האסטרטגיים. המסקנה הזאת עלתה גם ממבצעי העונשין האחרים בעיראק באותו העשור וכמובן גם מתקיפות טילי השיוט בסודאן ובאפגניסטן. כוחות הצבא הסרביים שנסוגו ללא פגע מקוסובו לאחר מבצע Allied Force המחישו פעם נוספת את הקושי הזה והבהירו שלאויב הנערך בעוד מועד לקדם תקיפה

אווירית יש כלים יעילים לצמצם את נזקה של זו. העימותים שיקפו היטב גם נקודות תורפה הקשורות להנהגה המערבית. זו - כך התברר - רגישה מאוד לדעת הקהל שבוחנת מבצעים צבאיים לפי שני פרמטרים מרכזיים: מספר האבדות (בעיקר בקרב האזרחים בשני הצדדים אך גם בקרב הכוחות הלוחמים) והעלות הכוללת של המבצעים. מהמבצעים של שנות ה-90 הצטיירה אפוא תמונה ברורה שלפיה המלחמה המועדפת על ההנהגות במערב ועל תושבי המערב היא מלחמת בזק המסתיימת בניצחון מכריע ומתנהלת כמעט ללא נפגעים ("המלחמה המושלמת"). כל המבצעים בשנות ה-90 נוהלו מלכתחילה על פי מדיניות קפדנית שצימצמה את הסיכונים לכוחות התוקפים. המדיניות הזאת היא שהביאה להפעלת הכוח האווירי בשעות הלילה, להימנעות מתקיפות באזורים מסוכנים, למתן עדיפות להפעלת חימוש מונחה מדויק המשוגר מחוץ לטווחי האיומים ובעיקר לטיסה מעל לגובה האיומים.³⁴

ניתוח מעמיק של המבצעים בשנות ה-90 מלמד שאלה שיקפו פער הולך וגדל בין הדימוי שהיה למערב בנוגע לאופן שבו צריכה להיראות הכרעה (הנפת הדגל על בניין הרייכסטאג, השמדה מוחלטת של צבאות האויב כפי שהיה במלחמת ששת הימים) לבין היכולת לממש את הדימוי הזה. לפער הזה בין הדימוי ליכולת הייתה ההשפעה הגדולה ביותר על עיצובה של תפיסת הלחימה שבה עוסק המאמר הזה.

גיבוש תפיסת הלחימה

כך הלכה והתעצבה תפיסת לחימה שבבסיסה ההנחה שבמקביל לעלינות הטכנולוגית יכולים להתקיים איזון ושוויון בין שני הצדדים בתחומים אחרים, ואף ייתכן שלצד הנחות מבחינה טכנולוגית תהיה עלינות בתחומים אחרים, למשל בגודל השטח ובמספר התושבים. יתרה מזאת, הפער בין הצדדים אינו מוגבל לעניינים חומריים. בבסיס תפיסת הלחימה הזאת עומדת ההנחה שבין הצדדים יכול להתקיים גם פער במידת החיוניות של האינטרסים שעומדים במורקד המאבק, במטרות המלחמה, במידת הנחישות, ביכולת העמידה, בנכונות ליטול סיכונים וברמת הרגישות לאבדות. הצד החלש מבחינה טכנולוגית גם משוחרר לעיתים מאילוצים מדיניים ותרבותיים המגבילים את הצד החזק מבחינה טכנולוגית.³⁵

לקראת סוף שנות ה-90 כבר היו רוב גורמי הכוח במזרח התיכון בעיצומו של תהליך אינטנסיבי של הפנמת שלוש ההבנות העיקריות שאליהן הגיעו בעקבות המצב החדש שנוצר בעניינים הצבאיים:

- ההבנה הראשונה הייתה שעליהם לשפר באופן משמעותי את יכולת הספיגה שלהם כדי להשיג אורך נשימה. אל ההבנה הזאת הם הגיעו לאחר שעמדו על קטלניותו של החימוש המונחה המדויק ועל השינוי שחולל בשדה הקרב. מלכתחילה עמד ביסוד הצורך לשפר את יכולת הספיגה רעיון שמקורו בדוקטרינה הסובייטית שלפיה היערכות נכונה לספיגה בתחילת העימות תביא את הצד האחר לבזבז את החימוש המדויק שלו ותאפשר לנהל את שלבי המלחמה המאוחרים במידה רבה יותר בדפוסים הקודמים. ככל שעבר הזמן התברר שלאורך הנשימה ולשימור הכוח יש יתרונות נוספים.³⁶
- ההבנה השנייה הייתה שיש צורך לבסס יכולת הרתעה אמינה -

ההרס שנגרם בבלגרד בהתקפה של מטוסי נאט"ו במהלך מלחמת קוסובו (1999)

ניחוח מעמיק של המבצעים בשנות ה-90 מלמד שאלה שיקפו פער הולך וגדל בין הדימוי שהיה למערב בנוגע לאופן שבו צריכה להיראות הכרעה לבין היכולת לממש את הדימוי הזה

צורים), בהסוואה, בהונאה, בפיזור הכוח הצבאי, בטשטוש מכוון בין מתקנים ואמצעים צבאיים למתקנים ולאמצעים אזרחיים ובאמצעות ניהול המלחמה במרחבים עירוניים רוויי אזרחים וגורמי תקשורת. לשרירות מסייעת גם תורת ההתקפה שגובשה. זו שמה דגש על הפעלת אמצעי לחימה נמוכי חתימה (כגון טי"לים אישיים נגד טנקים ונגד מטוסים ורקטות קרקע-קרקע), על הפעלת כוחות בעלי חתימה נמוכה (קומנדו, חי"ר, לוחמי גרילה, כוחות צבאיים למחצה, מחבלים מתאבדים) ועל אימוץ שיטות לחימה המאפשרות לשמור על חתימה כזאת (בעיקר טרור וגרי-לה).

שימת דגש על שימוש בנשק בליסטי תלול מסלול (רקטות וטילי קרקע-קרקע), שיתרונותיו הם: פשטותו הטכנולוגית היחסית, עלותו הנמוכה, יכולתו לחדור לעומק שטחו של היריב, שכן לא פותחו עדיין אמצעי נגד יעילים, והקושי לאתר ולתקוף את המשגרים עקב חתימתם הנמוכה ומספרם הרב. בשל היתרונות האלה של הנשק הבליסטי פותחו, יוצרו או נרכשו רקטות וטי"לים לטווחים שונים - מרקטות פשוטות ומאולתרות לטווח של קילומטרים בודדים ועד לטילים לטווחים ארוכים יותר כמו אל-חורסיין מתוצרת עיראק (650 ק"מ) וסקאד סי ושיהאב 3 מתוצרת איראן (1,300 ק"מ). הרקטות והטילים משוגרים ממשגרים ניידים ונייחים המוסווים לעיתים במתקנים ובכלי רכב אזרחיים. לרקטות ולטילים יש חשיבות הן במסגרת מאמץ ההרתעה והן במסגרת מאמץ ההתשה.⁴⁰

שימת דגש על שימוש בנשק, בשיטות פעולה ובאמצעים היכולים לגרום למספר רב של נפגעים בקרב האזרחים וכוחות הצבא של

בראש ובראשונה כדי למנוע עימות רחב היקף המנוגד, לדעתם, לאינטרסים שלהם ואינו עולה בקנה אחד עם יכולותיהם. במקרה של כישלון ההרתעה הבסיסית נותר לה תפקיד משני: לגרור את המלחמה למגרשים שנוחים יותר לצד החלש ולקזז ללא קרב חלק מיתרונותיו הטכנולוגיים של תוקף הנהנה מעליונות טכנולוגית.³⁷

- ההבנה השלישית הייתה שיש צורך לעבור מאסטרטגיה של הכרעה לאסטרטגיה של התשה שבה ראו הגורמים האלה את המפתח לניצחון בעימות עקב רגישות המערב למלחמה ממושכת ולאבדות.³⁸ השינוי הזה היה משמעותי בעיקר למדינות, שכן עד סוף שנות ה-80 הן קיבלו את הגישה של קלאוזוויץ בנוגע להכרעה. ההתשה אמורה להביא לכך שהמצב ייראה לאויב חסר מוצא, וכתוצאה מכך הוא יוותר ויסתלק. הנגזרת האופרטיבית של ההבנה הזאת הייתה הרעיון של "ניצחון באמצעות אי-הפסד". לפי הרעיון הזה, עצם ההישרדות בעימות היא המפתח לניצחון עקב חוסר יכולתו של הצד האחר להשיג ניצחון ברור וחד-משמעי.³⁹

בבסיס תפיסת הלחימה שהתפתחה עמדה אפוא ההכרה בעליונות הטכנולוגית של הצד האחר. עם זאת היא התבססה על ההנחה שלצד החזק מבחינה טכנולוגית ישנן נקודות תורפה משמעותיות שאותן ניתן לנצל כדי לקזז את עליונותו הטכנולוגית. על בסיס ההבנות האלה התפתחה צורת לחימה הכוללת את המאפיינים הבאים:

- שימת דגש על שרירותו של הכוח הלוחם ושל מערכים נוספים כדי להגדיל את אורך הנשימה. שיפור השרירות מושג באמצעות השימוש במיגון (בראש ובראשונה מנהרות, אך גם בונקרים ובי-

עיראק התחילה לצעוד במסלול הזה כבר בסוף שנות ה-70, ואחריה הלכו איראן, לוב וככל הנראה גם סוריה.

שורשיה של תפיסת הלחימה

לרעיונות האסטרטגיים והאופרטיביים שהתפתחו "בצד השני של הגבעה" יש מקורות מגוונים מאוד, וכך גם לדפוסים הטקטיים המאפיינים את צורת הלחימה של כל הגורמים הרלוונטיים. זוהי תפיסה אקלקטית מאוד ששאבה את יסודותיה ממגוון רחב של מקורות - דתיים וחילוניים, מזרחיים ומערביים, עיוניים ומעשיים.

המלחמה באסלאם ומורשת הג'יהאד

המלחמה תופסת מקום מרכזי באסלאם, וכבר בימיו הראשונים הוא העביר את המאבק בין טוב לרע מהממד הרוחני לממדים הפוליטיים והצבאיים. מוחמד עצמו לא היה נביא ומורה בלבד, כמו מייסדיהן של דתות רבות אחרות, אלא גם שליט ובעיקר לוחם. ואכן ברטוריקה של המדינות ושל הארגונים שבהם דן המאמר הזה יש מקום מרכזי למושגים, לציטוטים, לאירועים ולרעיונות שמקורם בקוראן וכן במסורת של האסלאם ובהיסטוריה שלו. התמונה השכיחה מאוד בעשור האחרון - של מחבל מתאבד המחזיק בידו את הקוראן - היא ביטוי חזותי לתופעה המרכזית הזאת והיא משקפת שלושה תפקידי דים שונים שממלא האסלאם בקרב הישויות שנסקרות במאמר הזה:

- שימוש בטקסטים הדתיים לצורכי הסברה - כדי לגייס את הלוחמים וכדי ליצור אהדה ציבורית רחבה לעניינם של הארגונים ושל המדינות הנלחמים במערב. הטקסטים מיועדים לבסס לגיטימציה לפעולה הצבאית באמצעות רטוריקה דתית וסמלים היוצרים בסיס רגשי משותף ותחושת סולידריות וייחודיות.⁴⁵
  - שימוש בטקסטים הדתיים לצורכי הדרכה צבאית - בעיקר בתחום הטקטיקה. בדרך הזאת מנסים להתגבר על שתי מכשולות מרכזיים: המחסור בהדרכה ממוסדת והקושי להכשיר כוח אדם שהשכלתו היחידה היא דתית.⁴⁶
  - שימוש בטקסטים הדתיים לגיבוש רעיונות אסטרטגיים ואופרטיביים.⁴⁷ כך, למשל, המושגים האסלאמיים "צבר" (סבלנות), ריסון עצמי, הבלגה) ו"צומד" (עמידה איתנה ונחושה) הם שווי ערך לרעיונות ההתשה והספיגה שנידונו לעיל.⁴⁸
- מסמכים דוקטרינריים מילאו תפקיד מרכזי בהתפתחות תפיסות הלחימה במערב. לכאורה, קשה להצביע על מסמכים כאלה שמייצגים לאו תפקיד מקביל בצד האחר. למערב אומנם הגיעו כמה מסמכים משמעותיים, אך אלה התייחסו בעיקר לדפוסים הלחימה הטקטיים ולא לרעיונות העומדים בבסיסם. עיון מעמיק יותר בשאלה הזאת מלמד שלפחות חלק מההתפתחות הדוקטרינרית נעשה בדרך של כתיבת טקסטים בעלי אופי דתי הכוללים פרשנות עדכנית של ההלכה האסלאמית. העניין הזה קשור לאופיו של האסלאם ובציורי שקיים בו לספק פרשנות דתית עדכנית למציאות המשתנה. הציורי הזה הוביל לכך שלפחות, לאיגרות ולנאומים הייתה משמעות הדומה מאוד לזו שיש למסמכים הדוקטרינריים במערב כמו ה-5 FM 100. המסמכים האסלאמיים האלה יצרו מערכת של

האויב. אחת הדרכים שאימצו הגורמים "בצד האחר של הגבעה" להשגת המטרה הזאת היא פיגועי התאבדות. דרך נוספת היא שימוש במטעני חבלה מסוגים שונים, ובכללם מטעני חבלה מאולתרים. השימוש הנרחב בפיגועי התאבדות - עד כי אלה הפכו למרכיב מרכזי בלחימה האסימטרית - נובע מזמינותם הגבוהה של המתאבדים ומכך שלשיטה הזאת יש השפעה רבה הן על התקשורת והן על המורל. הרעיון של השגת ניצחון במלחמה באמצעות גרימת אבדות לאויב הוא ישן מאוד. אולם הצד החלש במלחמה אסימטרית אינו מתכוון להשיג ניצחון באמצעות השגת מדת כוחותיו הלוחמים של האויב. כל רצונו הוא לנצל את רגישותו של הצד החזק לאבדות כדי ליצור אצלו תחושת כישלון וללחוץ עליו בדרך הזאת לסיים את המלחמה. למספר האבדות יש חשיבות הן במסגרת המאמץ של הצד החלש להשיג הרתעה והן במסגרת המאמץ שלו להתיש את האויב.⁴¹

- שימת דגש על ניהול מאמץ תקשורתי והסברתי הן מול האוכלוסייה התומכת, הן מול אוכלוסיית היריב והן מול הקהילה הבינ-

המלחמה תופסת מקום מרכזי באסלאם, וכבר בימיו הראשונים הוא העביר את המאבק בין טוב לרע מהממד הרוחני לממדים הפוליטיים והצבאיים

לאומית. המאמץ הזה אמור לשלול מהצד האחר את הלגיטימציה הפנימית והבין-לאומית - לפעולה הצבאית. הדה-לגיטימציה נעשית הן באמצעות הצגת ההיבטים השליליים בפעולת היריב (למשל, הרג אזרחים) והן באמצעות המחשת המחיר הכבד שיש לפעולתו (הצגת אבדותיו של היריב). המאמץ התקשורתי וההסברתי אמור לקבוע סדר יום פנימי ובין-לאומי, להציג פרשנות חלופית למציאות ומעל לכל - להחליש את כושר העמידה של האוכלוסייה במדינת היריב. במאמץ הזה נעשה שימוש רב בתקשורת החדשה ובכלל זה ברשתות השידור הגלובליות (למשל, CNN, אל-ג'זירה ואל-ערבייה) ובאינטרנט. ישנם גורמים כוח במזרח התיכון שמנהלים את פעולותיהם בהתאם לשיקולים תקשורתיים ומפעילים מערכות של דוברים ושל יחסי ציבור.⁴²

- שימת דגש על המאמץ לגרור את הלחימה לעימות יבשתי במגע צמוד. הנחת היסוד של כל הגורמים היא שבסוג לחימה כזה מתקזזים רבים מהיתרונות של הצבאות הטכנולוגיים.⁴³
- שימת דגש על ההתמודדות עם העליונות האווירית של היריב באמצעים אקטיביים (מערכות הגנה אווירית ומערכות תקיפה) ובאמצעים פסיביים (למשל, אופן הפריסה של הכוחות ואופן הפעלתם).⁴⁴

כיוון פעולה אחר, החורג ממסגרת הדיון של המאמר הזה, הוא פיתוחם של אמצעי לחימה לא קונוונציונליים - במיוחד נשק גרעיני.

פרשנויות ושל הסברים המעניקים מסגרת תפיסתית לפרקטיקות שנקטו.

מורשת אש"ף

אף שהגורמים הרלוונטיים יסרבו אולי להודות בכך, רבים משורשיה של תפיסת הלחימה שאימץ הציר הרדיקלי נמצאים בתפיסת המאבק המזוין של הפלסטינים כפי שהתפתחה בסוף שנות ה-50 ובתחילת שנות ה-60 של המאה ה-20. לתפיסה הזאת, שהושפעה ישירות מתפיסת הלחימה של ארגוני הגרילה בעולם, היה אופי מהפכני ונועז. בניגוד להנחה הבסיסית של האסטרטגיה הנאצריסטית, שלפיה כל עוד נחותים הערבים בכוחם מישראל אל להם להתגרות בה, טענו מייסדי הפת"ח שפעולות גרילה הן הדרך הנכונה להתמודד עם ישראל. הם הדגישו שעליונותה הטכנולוגית של ישראל תקוּז באמצעות שפעת כוח האדם של הערבים וכי זו תנוצל כדי לנהל מלחמת התשה ממושכת.⁴⁹

הרטוריקה של הדור החדש של המנהיגים ושל המפקדים בציר הרדיקלי דומה לרטוריקה של המהפכנים הפלסטינים לפני חמישה עשורים, אך ההשפעה של החשיבה הפלסטינית אינה קשורה רק לרטוריקה. נוסף על רעיון ההתשה אימץ הציר הרדיקלי דפוסי פעולה טקטיים שנקט אש"ף בלבנון, כגון ירי של רקטות. הקשרים שהיו בשנות ה-70 בין גורמים איראניים שהתנגדו לשאה לבין אש"ף והמערב של לוחמים לבנונים חברי אש"ף לחזבאללה הובילו לכך שהחזבאללה ירש מרכיבים רבים מטכניקות הלחימה שפיתחו הפלסטינים. עימאד מורינייה, שהיה חבר בכוח 17 הפלסטיני, מילא תפקיד מרכזי בהעברת הטכניקות האלה.

מורשת הגרילה (וה"מוקאוואמה")

כששואלים את מנהיגי הציר הרדיקלי מהי דרך הפעולה האופרטיבית שלהם, הם עונים בדרך כלל "לוחמת גרילה". כמה מהמדינות ומהארגונים שבהם מדובר למדו את נושא הגרילה באופן עצמאי, אך אחרים שאבו לפחות חלק מהמידע שלהם בתחום הזה מהמורשת של ארגוני הטרור הפלסטיניים, שצמחו בתקופת הפריחה של לוחמת הגרילה בסוף שנות ה-50 ובתחילת שנות ה-60.⁵⁰ הפלסטינים תירגמו לערבית את ספרות הגרילה (שפורסמה, בין היתר, בסין, בווייטנאם ובקובה) והושפעו מהרעיונות שלה. הניסיון ההיסטורי אישר להם שהגרילה היא דרך לחימה שיכולה לתת מענה לאסימטרייה שבין יריב עתיר משאבים לבין ארגון דל במשאבים.⁵¹

המושג המחבר במידה רבה את מורשת הגרילה לרעיונות הכלליים יותר העומדים בבסיס התפיסה של הציר הרדיקלי הוא התנגדות - "אל-מוקאוואמה".⁵² בעשורים האחרונים צבר המושג הזה עוצמה חסרת תקדים במזרח התיכון, ונוצר זיהוי כמעט מוחלט של רעיון ההתנגדות עם האסלאם הפונדמנטליסטי. הפופולריות של המושג הזה גברה ככל שהזרם הפונדמנטליסטי העמיק את אחיזתו באזור. יוקרתו של הרעיון הרקיעה שחקים בעקבות סדרה של הישגים הקשורים בו ובהם: נסיגת ישראל מדרום לבנון במאי 2000; העימות האלים בין ישראל לפלסטינים (אינתיפאדת אל-אקצא) בס-

ציור של מוחמד הלוחם באתר אסלאמי

מוחמד עצמו לא היה נביא ומורה בלבד, כמו מייסדיה של דתות רבות אחרות, אלא גם שליט ובעיקר לוחם

פטמבר 2000; העימות המזוין נגד ארה"ב בעיראק לאחר מלחמת המפרץ השנייה ב-2003; ההתנתקות של ישראל מרצועת עזה בקיץ 2005; מלחמת לבנון השנייה ביולי-אוגוסט 2006.

השפעות זרות

על התפיסות "בצד השני של הגבעה" יש גם השפעות של החשיבה הצבאית הקונוונציונלית.

בריה"מ הייתה הספקית העיקרית של נשק ושל ידע צבאי למדינות המזרח התיכון (למצרים - רק עד מלחמת יום הכיפורים).⁵³ כאשר החל תהליך גיבושה של תפיסת הלחימה שבה עוסק המאמר הזה, כבר הייתה בריה"מ על סף התפרקות. עם זאת, עוד לפני מלחמת המפרץ לימדו היועצים הסובייטים את הסורים על השינוי היסודי שחל בשדה הקרב עם כניסתו של החימוש המדויק. המענה הסובייטי - שכלל הן מרכיבים אקטיביים (פגיעה במערכות החימוש המדויק) והן מרכיבים פסיביים (הסוואה, הונאה, מיגון ופיזור של

הכוח הצבאי) - השפיע מאוד הן על הסורים והן על גורמים אחרים במזרח התיכון.

צפון-קוריאה החלה לייצא נשק למזרח התיכון - בעיקר לאיראן ול-סוריה - בשנות ה-80 של המאה ה-20, וליצוא הזה הייתה השפעה רבה על מערכי הטילים והרקטות של שתי המדינות האלה. צפון-קוריאה סיפקה לאיראן טילי סקאד מתוצרתה כבר בתקופת המלחמה נגד עיראק ולאחר מכן היה לה תפקיד מרכזי בהקמת התשתית לייצור טילים באיראן. סיוע דומה העניקה צפון-קוריאה גם לסוריה, וקיימים דיווחים שלפיהם היא העבירה נשק גם לחזבאללה. סביר להניח שיחד עם אמצעי הלחימה הועבר גם ידע רלוונטי הקשור הן לתפעול המערכים והן לאופן שבו הם יכולים להשתלב בתפיסת הלחימה הכוללת.⁵⁴

לקחי מלחמת יום הכיפורים

מקור משמעותי נוסף לתפיסה שהתגבשה "בצד השני של הגבעה" הוא הלקחים שהפיקו מדינות ערב ממלחמת יום הכיפורים. הלקח המרכזי שלהן היה שבכל עימות עם ישראל עליהן לנצל ככל הניתן את נקודות החוזק האסטרטגיות שלהן ואת נקודות התורפה של ישראל - בראש ובראשונה את רגישותה הרבה לאבדות. את הלקח הזה הן יישמו באסטרטגיה שלהן שלפיה המלחמות צריכות להיות ארוכות ככל האפשר ולכלול תקיפה מסיבית של העורף.⁵⁵

לקחי מלחמת שלום הגליל

מלחמת שלום הגליל הבהירה לסוריה עד כמה היא נחותה בתחום האווירי. לעומת זאת הייתה סוריה שבעת רצון מביצועי הכוח היבש-תי שלה והסיקה שהוא בנוי ומופעל בצורה נכונה, וכי להפעלה נכונה של אמצעי נ"ט מול עוצבות השריון של צה"ל יכולה להיות משמעות אסטרטגית. לכן מסקנתה מהמלחמה הייתה שיש להקשות על התמרון של צה"ל באמצעות רצף גדול ומסובך של מכשולים מקובל ועד למבואות דמשק. רצף המכשולים הזה - כך הסיקה סוריה - צריך לכלול מוצבים, תעלות נ"ט, מוקשים, סוללות עפר וכו', והמגינים הערוכים בהם צריכים להיות מצוידים בכמויות עצומות של נשק נ"ט.⁵⁶

אפגניסטן ומלחמת איראן-עיראק

המלחמות שהשפיעו יותר מכול על תפיסת הלחימה שנידונה במאמר הזה הן מלחמת המוג'אהדין באפגניסטן נגד כוחות הפלישה הסובייטיים ומלחמת איראן-עיראק.

באפגניסטן פעלו המוג'אהדין בטקטיקות של לוחמת גרילה: ערכו התקפות פתע - בעיקר נגד מאחזים מבודדים - והציבו מארבים, בדרך כלל בצירי התנועה המרכזיים.⁵⁷ את לוחמי המוג'אהדין אימנו מדריכים פקיסטנים, מומחים ממדינות ערב ובמשך זמן מה גם מומחים אמריקנים.⁵⁸

מלחמת איראן-עיראק הייתה המקור לרבים מהמרכיבים של תפיסת הלחימה שבה עוסק המאמר הזה. בראש ובראשונה הייתה מלחמה המאפיין החשוב ביותר הן באיראן והן בעיראק לפיתוח סדרה של רקטות לטווח קצר ולטווח בינוני. כמה מהן פותחו תוך כדי המ-

לחמה ואף הופעלו במהלכה, ואחרות פותחו רק לאחר תום הקרבות. המלחמה גם הייתה הגורם המניע לרכש טילים בליסטיים ולאחר מכן גם להשקעות הענק בפיתוחם.⁵⁹

מימוש, מיסוד ודילמות (2000-2010) ההישגים (2000-2001)

במהלך שנות ה-90 לא היו לגורמים שבהם עוסק המאמר הזה הישגים משמעותיים. המצב הזה השתנה בתחילת העשור הנוכחי. אז התרחשו כמה אירועים משמעותיים שבהם ראו הגורמים האלה עדות לנכונותה של התפיסה שהם גיבשו:

- נסיגת צה"ל מלבנון במאי 2000 הייתה יום חג בעבור החזבאללה, ודובריו מיהרו לטעון שמדובר במפנה היסטורי במאבק שמנהלים הערבים נגד ישראל.
  - פרוץ האינתיפאדה השנייה בספטמבר 2000 והמהלכים בשנה וחצי הראשונות שלה - עד אמצע 2002 - נחשבו אף הם להצלחה.
  - הצלחת קומץ טרוריסטים, חמושים באמצעים פרימיטיביים, להפוך מטוסי נוסעים לפצצות מונחות ולפגוע ביעדים מרכזיים בארה"ב בספטמבר 2001 שילהבה את דמיונם של רבים בעולם המוסלמי.
- בהמשך העשור נבחנה התפיסה בסדרה של עימותים נוספים ובהם בלבנון (2006) ובעזה (2009).

לבנון (2006)

בעזרת תמיכה מסיבית מסוריה ומאיראן הפך החזבאללה ערב מלחמת לבנון השנייה לארגון טרור בעל יכולות צבאיות משמעותיות. החזבאללה אומנם הופתע מכך שחטיפת חיילי צה"ל ב-12 ביולי 2006 הובילה למלחמה, אך הכין את עצמו מראש לעימות בדפוסים כפי שהתרחשו בפועל:

- בניין הכוח של החזבאללה והיערכותו לקראת עימות אפשרי עם ישראל היו מבוססים על העיקרון של "ניצחון באמצעות אי-הפסד". זוהי וריאציה של עקרון ההתשה המבוסס על הבנה עמוקה של תפיסות היסוד של ישראל בענייני צבא וביטחון. החזבאללה זיהה את הצורך של ישראל בניצחון ברור וחד-משמעי במלחמה קצרה. למעשה, כל מה שנדרש מהארגון היה לשרוד ובעיקר להפגין את שרידותו.
- החזבאללה בחר להפגין את שרידותו באמצעות ירי מתמשך של רקטות לשטח ישראל. מערכי הרקטות של הארגון שיגרו במהלך המלחמה כ-3,500 רקטות לטווחים קצרים (עד 20 ק"מ) ועוד כ-600 רקטות לטווחים של עד כ-100 ק"מ. הרקטות שוגרו הן מתוך הכפרים, הן משטחים פתוחים והן מהמתחמים המיוחדים שבנה הארגון.
- מטרתו של מאמץ הלחימה של החזבאללה בקו המגע הייתה לגרום למספר רב ככל האפשר של נפגעים בקרב כוחות היבשה של צה"ל ובמקביל להאט את קצב ההתקדמות של הכוחות האלה כדי לאפשר את ירי הרקטות המתמשך לעבר שטח ישראל. רוב הלחימה של החזבאללה התבססה על ירי של טילים נגד טנקים

ושל פגזי מרגמות ועל הטמנות מטענים בצירי התנועה.

ישראל נהנית מאז המלחמה משקט חריג בגבולה הצפוני. השקט הזה נובע ללא ספק מהתמורה האסטרטגית - החיובית מבחינת ישראל - שחוללה המלחמה. עם זאת הדעה המקובלת כיום בישראל - הן בצבא והן מחוצה לו - היא שהמלחמה הייתה הזדמנות שהוחמצה. למרות כל יכולותיו המתקדמות לא הצליח צה"ל להפסיק את ירי הרקטות המתמשך על יישובי הצפון, ובסיום המלחמה, לאחר 34 ימים, החזבאללה לא הובס. 3,500 הרקטות שנחתו בשטח המדינה המחישו לישראלים את מגבלות העוצמה הצבאית ואת מורכבותו של אתגר הלחימה החדש.

עזה (2008-2009)

דפוסי הפעולה של החזבאללה היו בעבור החמאס מודל לחיקוי. מאיראן זרמו לחמאס בשנים 2007-2009 אמצעי לחימה רבים - בעיקר רקטות לטווחים של עד 40 ק"מ וטילים נגד טנקים - וכן ידע להרכבת מטעני חבלה מסוגים הדומים לאלה שהפעיל החזבאללה בלבנון. מאות פעילים יצאו מהרצועה ועברו אימונים מתקדמים באיראן, בסוריה ובלבנון. נוסף על כך עברו אלפי מגויסים חדשים אימונים בתוך הרצועה.

תוכנית ההגנה על הרצועה שפיתח החמאס בסיוע איראן והחזבאללה התבססה על התפיסה שלפיה יש לגרום לצה"ל נפגעים רבים ככל האפשר באמצעות הפחתת החיכוך בשטחים הפתוחים וניהול הלחימה בשטח הבנוי, צפוף האוכלוסין. בתוך השטח הבנוי אמור היה צה"ל להיתקל בבורות ייקוש, בירי צלפים, בטילים נגד טנקים, במטענים ובמחבלים מתאבדים. לשם כך שיכלל החמאס את דפוסי ההסתתרות שלו, בין השאר באמצעות שימוש רב במנהרות ובאמצעות היטמעות באוכלוסייה האזרחית. במקביל התארגן החמאס להתיש את העורף הישראלי באמצעות ירי רקטות - גם תוך כדי פעילות צה"ל - ולעשות שימוש נרחב בתקשורת כדי לפגוע בלגיטימציה של ישראל להמשך הפעולה. על בסיס הניסיון מלבנון העריך החמאס שהירי המתמשך של הרקטות יפחית מתחושת ההישג הצבאי של ישראל ויוביל לתסכול ולתחושה שצה"ל לא עמד בציפיות.

בסופו של דבר לא הצליח החמאס לסיים את מבצע "עופרת יצוקה" עם הישגים כמו אלה שהיו לחזבאללה בעימות בלבנון ב-2006. מספר ההרוגים הישראליים היה נמוך (עשרה חיילים ושלושה אזרחים), והנזק שנגרם לישראל היה מצומצם בהיקפו. צה"ל הצליח להשלים מבצע תמרון נרחב בתוך רצועת עזה, ובמהלכו נהרגו מאות אנשי חמאס. השקט היחסי ששורר בגבול הרצועה מאז תום "עופרת יצוקה" מלמד שהמבצע שיקם את כושר ההרתעה של ישראל.

מיסוד

העשור הנוכחי חייב את הציר הרדיקלי למסד את תהליך הפיתוח של הידע והביא ליצירתם של שני מוקדי ידע הפועלים במקביל: מוקד אחד נמצא באיראן ועוסק בפיתוח ידע אופרטיבי ובהפצתו לסוריה, לחזבאללה, לחמאס ולגורמים נוספים.⁶⁰ מוקד נוסף פועל באל-קאעידה ומנסה לפתח תיאוריה עדכנית כללית יותר על מהות המלחמה.⁶¹

סיכום

המאמר הזה מתאר את תפיסת הלחימה שגיבש הציר הרדיקלי - מדינות וארגונים במזרח התיכון שרואים במערב (ארה"ב וישראל) את האויב המרכזי שלהם. את תפיסת הלחימה הזאת הם החלו לגבש בראשית שנות ה-80, בעת שצבא ארה"ב וצה"ל גיבשו תפיסות לחימה חדשות משלהם.

יש לציין שלהתפתחות התפיסות בקרב הציר הרדיקלי תרמו גם גורמים שלא נותחו במאמר הזה, ובהם עליית האסלאם הפונדמנטליסטי. זו לא החלה במהפכה האסלאמית באיראן, אלא עשרות שנים לפני כן. עלייתו של האסלאם הפונדמנטליסטי קשורה גם לקריסתן של תפיסות חלופיות, ובראשן הפאן-ערביות שהסעירה את העולם הערבי בשנות ה-50 וה-60 והתגלמה במשך כמה שנים בדמותו של שליט מצרים גמאל עבד א-נאצר. כלי התקשורת החדשים שהופיעו בעשורים האחרונים חיזקו אומנם את הקשרים בין אזרחי הלאומים השונים במזרח התיכון, אך המגמה המרכזית הייתה של התבדלות ושל פיצול.

במאמר הודגשו השפעותיה האופרטיביות של מלחמת המפרץ הראשונה, אך למלחמה הזאת הייתה גם השפעה אסטרטגית מהותית: הגברת הנוכחות הפיזית והתודעתית של ארה"ב בלב המזרח התיכון

מטרת המאמץ המוגבר שעושים כאחרונה יריביה של ישראל היא לגרום לדה-לגיטימציה שלה, לבודד אותה ולשלול ממנה את האפשרות להתגונן כראוי מפני תוקפיה. המאמץ הזה נוחל הצלחה של ממש ואכן כובל במידה רבה את ידיה של ההנהגה בישראל

- נוכחות שהגיעה לשיאה לאחר מלחמת המפרץ השנייה (2003). לאחר מלחמת המפרץ הראשונה כונסה ועידת מדריד, והיא הייתה ראשיתו של מאמץ אמריקני מחודש לקדם את יישוב הסכסוך הישראלי-ערבי. שנות ה-90 היו שיאו של עידן ההסדרים, שלו היו שותפים גם כמה מהמשטרים הערביים. במעורבות האמריקנית ובניסיון ליישב את הסכסוך הישראלי-ערבי ראו הגורמים האסלאמיים הפונדמנטליסטיים איום מהותי המחייב מענה אלים. והן אכן נתנו לו מענה אליים וגם גיבשו תפיסה אסטרטגית לניהולו.

תוצאותיהם המורכבות של העימותים בלבנון ובעזה מחייבות להקדיש תשומת לב מיוחדת לשאלה כיצד ישפיעו אלה על תפיסת הלחימה של המדינות ושל הארגונים שבהם עוסק המאמר הזה. האם התפיסה הזאת הגשימה את התקוות שתלו בה, או שירצו להכניס בה שינויים? מצד אחד, החזבאללה והחמאס הצליחו לשרוד את ההתמודדות עם ישראל, ואף שכוחם הצבאי נפגע באופן משמעותי, הם הצליחו לשקם אותו לאחר העימות. מצד אחר, במישור האסטרטגי ספגו שני הארגונים האלה מכות כואבות, ואלה הובילו לשינוי יסודי במדיניותם. מאז המלחמה נמנע החזבאללה מלהתעמת עם ישראל, והגבול עם לבנון שקט כבר ארבע שנים על אף פעולות התקפיות

רים", **מערכות** 361, נובמבר 1998

8. על אוסאמה בן-לאדן ועל איימן א-זואהירי ראו: לורנס רייט, **המגדלים הג'והים - 11 בספטמבר, אל-קאעידה והכישלון האמריקני**, כינרת, זמורה ביתן, 2008

9. על עימאד מורינייה ראו: אברהים אמין, "דברים שניתן לומר על קוסם ההתנגדות", **אל-אחבאר**, 12 בפברואר 2009 (ערבית)

10. על חסן נסראללה ועל עבאס מוסאווי ראו: אייל זיסר, **לבנון: דם בארזים**, הקיבוץ המאוחד, 2009; שמעון שפירא, **חיבאללה בין איראן ללבנון**, הקיבוץ המאוחד, 2000

11. General Donn A. Starry, "A Tactical Evolution - FM 100-5", **Military Review**, 58, 1978

12. U.S. Department of the Army, **Field Manual 100-5: Operations**, Washington D.C., 1982. דון סטארי היה בסוף שנות ה-70 מפקד פיקוד ההדרכה של צבא ארה"ב. הוא תרם תרומה גדולה לכתיבת תקנון השדה (FM 100-5) של 1982, שבו פורטה תורת ה-Air-Land Battle (קרב אוויר-יבשה).

13. Andrew Marshall, **Some Thoughts on Military Revolutions - Second Version**, Office of the Secretary of Defense, Washington DC, 1993

14. על האסטרטגיה הצבאית ועל הדוקטרינה המבצעית של הערבים לפני 1990 ראו: Yehoshafat Harkabi, **Arab Strategies & Israel's Response**, The Free Press, New York, 1977; Kenneth M. Pollack, **Arabs at War, Military Effectiveness 1948-1991**, University of Nabraska Press, 1991

15. על האופן שבו השפיעה התמוטטות ברית-המועצות על אסטרטגיית הביטחון הלאומי של סוריה ראו: אייל זיסר, **סוריה של אסד בפרשת דרכים**, הקיבוץ המאוחד, 1999; למבט טרנספקטיבי על השלכות ההתמוטטות ראו: באשר אל-אסד, ריאיון לרשת **אל-ערבייה**, 9 ביוני 2003

16. על הצלחת המבצע הזה ("ערצב 19") יחד עם הפגיעה בעשרות מטוסים סוריים באוויר המחשישה את העליונות המוחלטת של חיל האוויר הישראלי והביאה את נשיא סוריה חאפז אל-אסד לפנות לחייליו במסר דרמטי שמביע הכרה בעליונות הזאת. חאפז אל-אסד, **מסר מנשיא הרפובליקה והמפקד העליון לבניו הלוחמים**, 21 ביוני 1982. מצוטט אצל: מוצטפא טלאס, **הפלישה היש-ראלית ללבנון**, מערכות, 1988

17. אל"ם יאיר, "התמודדות פעילה עם איום החמ"ם בשדה הקרב הטקטי", **מע-רכות** 363, מרס 1999

18. זיסר, **שם**

19. בהקשר הזה ראו: סדאם חוסיין, "נאום לוועדה האסלאמית בבגדאד", **סיינע**, 11 בינואר 1991

20. Kevin M. Woods, **The Iraqi Perspective Report - Saddam's Senior Leadership on Operation Iraqi Freedom**, The Official U.S. Joint Forces Command Report, Naval Institute Press, Maryland, 2006

21. אפרים קם, **מן הטרור ועד הגרעין: משמעותו של האיום האיראני**, תל-אביב, משרד הביטחון ומרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת תל-אביב, 2004

22. Naim Qassem, **Hizbullah - The Story from Within**, Saqi Books, 2005; Augustus Richard Norton, **Hezbollah: A Short History**, Princeton University Press, 2007; Judith Palmer Harik, **Hezbollah: the Changing Face of Terrorism**, I. B. Tauris, 2005

23. מתני שטיינברג, **עומדים לגורלם - התודעה הלאומית הפלסטינית 1967-2007**, הוצאת משכל, תל-אביב, 2008; שאול משעל, אברהם סלע, **זמן חמאס - אלי-מות ופשרה**, משכל, תל-אביב, 1999

24. ראו: איימן א-זואהירי, "פרשים תחת דגלו של הנביא" (בערבית), 2001, **א-שרק אל-אוסט**, לונדון, 3-12 בדצמבר 2001. ראו גם: לורנס רייט, **המגדלים הג'והים - 11 בספטמבר, אל-קאעידה והכישלון האמריקני**, כינרת, זמורה ביתן, 2008; Mark E. Stout, Jessica M. Huckabey and John R. Schindler, **The Terrorist Perspective Project**, Naval Institute Press, Annapolis, 2008

25. Francis Fukuyama, **The End of History and the Last Man**, Free Press, 1992

26. MTR (Military-technical Revolution) - מהפכה צבאית-טכנולוגית היא המקבילה הטכנייטית של ה-RMA האמריקנית.

27. Dima P. Adamsky, **Through the Looking Glass**

28. David Halberstam, **War in a Time of Peace: Bush, Clinton, and**

שביצעה ישראל - להערכת הארגון - נגדו, ובהן ההתנקשות בעימאד מורינייה. החמאס יצא מהעימות בעזה בתחושה שהפסיד, ונראה שגם הוא מאמץ מאז המלחמה מדיניות של ריסון עצמי. תוצאות העימותים האלה עשויות להוביל בעתיד שלוש מגמות שונות שמחייבות בחינה מעמיקה של מגבשי תורת הלחימה במ-ערב: מגמה אפשרית אחת היא "יותר מאותו הדבר", דהיינו דבקות ברעיונות האסטרטגיים והאופרטיביים שהוצגו לעיל. מגמה שונה במעט היא "קטלניות מוגברת". עיקרה: דבקות בתפיסה האסטרטגית הקיימת ושינוי הדפוסים הטקטיים בלבד כך שיהפכו לקטלניים יותר. המגמה השלישית היא שינוי פרדיגמה - שינוי רדיקלי של התפיסה ואף התפתחות לכיוונים המנוגדים לה. דוגמה לשינוי כזה היא המאמץ המוגבר שעושים באחרונה יריביה של ישראל לגרום לדה-לגיטימציה שלה. מטרתו של המאמץ הזה לבדוד את ישראל ולשלוש ממנה את האפשרות להתגונן כראוי מפני תוקפיה. המאמץ הזה, שבו משתתפים "ארגוני שלום" ו"ארגוני זכויות אדם", נוחל הצלחה של ממש ואכן כובל במידה מסוימת את ידיה של ההנהגה בישראל.

הערות

1. ראו למשל: תא"ל דב תמרי ואלוף מאיר כליפי, "תפיסת ההפעלה של צה"ל", **מערכות** 423, פברואר 2009; תא"ל איתי ברוך, "לאן נעלם התמרון", **מערכות** 421-420, ספטמבר 2008; Dima P. Adamsky, **The Culture of Military Innovation**, Stanford Security Studies, 2010
2. "הצד השני של הגבעה" הוא שמו של ספר שכתב הוגה הדעות הצבאי הבריטי בזיל לידל-הארט ובו שיחות שניהל לאחר מלחמת העולם השנייה עם כמה מהגנרלים הגרמנים הבולטים במלחמה. הספר יצא לאור במערכות ב-1986. משמעות הביטוי "הצד השני של הגבעה" היא "האויב".
3. דיון על השינויים במאפייני המלחמה במהלך שנות ה-90 נערך, בין היתר, במקורות האלה: Martin Van Creveld, **The Transformation of War**, The Free Press, New York, 1991; Chris Hables Gray, **Postmodern War - The New Politics of Conflict**, The Guilford Press, New York, 1997. דיון על השינויים במאפייני המלחמה לאחר ספטמבר 2001 ניתן למצוא, בין היתר, במקורות האלה: Thomas X. Hammes, **The Sling and the Stone**, Zenith Press, St. Paul, Minn, 2004; Antulio J. Echevarria, **Fourth Generation War and Other Myths**, Strategic Studies Institute, 2005; Colin S. Gray, **Another Bloody Century: Future Warfare**, Weidenfeld and Nicolson, London, 2005; Mary Kaldor, **New & Old Wars**, Stanford University Press, 2007; Rupert Smith, **The Utility of Force**, Alfred A. Knopf, NY, 2007
4. נאום של חסן נסראללה, **אל-מנאר**, 22 בפברואר 2008
5. ראו למשל: George F. Hofmann & Donn A. Starry, **Camp Colt to Desert Storm: The History of U.S. Armored Forces**, University Press of Kentucky, 1999; Robert H. Scales, **Certain Victory: The US Army in the Gulf War**, Brassey's Inc., Washington/London, 1994. זוויט ראייה שונה בתחומים מסוימים מציגים: שמעון נוה, **אמנות המערכה - התהוותה של מצוינות צבאית**, מערכות, תל-אביב, 2001; Saul Bronfeld, "Fighting Outnumbered: The Impact of the Yom Kippur War on the U.S. Army", **The Journal of Military History**, Volume 71, Number 2, 2007
6. הנוסח הסופי של FOFA הוגש לוועידה הצבאית של נאט"ו באוקטובר 1981. דוקטרינת ה-ALB פורסמה באופן רשמי שנה לאחר מכן, באוגוסט 1982, במסגרת ה-FM100-5. ראו: Dima P. Adamsky, "Looking Glass: The Soviet Military-Technical Revolution and the American Revolution in Military Affairs", **The Journal for Strategic Studies**, Vol. 31, No. 2, 2008; Richard Lock-Pullan, "How to Rethink War: Conceptual Innovation and Air-Land Battle Doctrine", **The Journal for Strategic Studies**, vol. 28, No. 4, 2005
7. עמוס גלבוץ, "תפיסת הביטחון של מדינת ערב בעקבות מלחמת יום הכיפור"

מודד גם באופן אקטיבי באמצעות מערכות של הגנה אוויריות ראו: נאום של חסן נסראללה, **אל-חייאת אל-ג'יידה**, 19 בפברואר 2009

45. על השימוש באסלאם כדי לגייס אנשים ולהגביר את הלגיטימציה שלו בקרב הצי הרדיקלי ראו: אוסאמה בן-לאדן, **ההכרזה על המלחמה נגד האמריקאים כובשי האדמות של שני המקומות הקדושים**; אוסאמה בן-לאדן, "ג'יהאד נגד היהודים והצלבנים - החזית האסלאמית העולמית", רשת ABC, 26 במאי 1998; עופרה בנג'ו, **עיראק של צדאם - שיח פוליטי ושפת הכוח**, אוניברסיטת תל-אביב, 1999

46. על השימוש באסלאם כדי להסביר הן תפיסות אסטרטגיות והן עקרונות טקטיים ראו: נאום של חסן נסראללה, **אל-חייאת אל-ג'יידה**, 19 בפברואר 2009; ברנד לואיס, **משבר האסלאם, ממלחמה מוקדשת לטרור רצחני**, כינרת, זמורה, ביתן, 2006

47. על ההשראה שנותן האסלאם ראו: S. K. Malik, *Quranic Concept of War*, Adam Publisher, Delhi, 1992

48. על צבר ועל צומד ראו: נאום של מחמוד א'זהאר, **אל-ג'יידה**, 5 בינואר 2009

49. יהושפט הרבני, "התפתחות החשיבה האסטרטגית הערבית", **מערכות**, 324, מאי 1992; יהושפט הרבני, **האסטרטגיה המדינית הערבית - שלוש תפיסות**, הוצאת מרכז ההסברה, 1975

50. יהושפט הרבני, **על הגרילה - הלוחמה הערבית הזעירה נגד ישראל**, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1971

51. על מקום הגרילה הקלסית בהתפתחות התפיסה הזאת ראו: נאום של חסן נסראללה, **אל-מנאר**, 26 ביולי 2006; נאום של חסן נסראללה, **אל-מנאר**, 4 באוגוסט 2006; אוסאמה בן-לאדן, **ההכרזה על המלחמה נגד האמריקנים כובשי האדמות של שני המקומות הקדושים**; ב-1995 הציג אחד מקציניו של סדאם חוסיין להפוך את צבא עיראק לצבא גרילה. ראו: ריאיון עם מפקד בכיר בצבא עיראק, 1995 כפי שפורסם אצל Woods.

52. מיכאל מילשטיין, **מוקאוואמה - עלייתו של אתגר ההתנגדות והשפעתו על תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2009

53. Kenneth M. Pollack, *Arabs at War, Military Effectiveness 1948-1991*, University of Nebraska Press, 1991; Michael Eisenstadt and Kenneth M. Pollack, "Armies of Snow and Armies of Sand: The Impact of Soviet Military Doctrine on Arab Militaries", *The Middle East Journal*, Vol. 55, No. 4, Autumn 2001

54. יורם עברון, "צפון קוריאה - איראן - סוריה: מאפייני הצבאיים של ציר הרשע", **עדכן אסטרטגי**, כרך 11, גיליון 1, 2008

55. עמוס גלבוע, "תפיסת הביטחון של מדינות ערב בעקבות מלחמת יום הכיפורים", **מערכות**, 361, נובמבר 1998

56. על התפיסה שהתפתחה מהלקחים שהופקו ממלחמת לבנון הראשונה ראו: ריאיון עם בשאר אל-אסד, **א-שרק אל-אוסט**, 12 ביוני 2000

57. תיאודור ק' מטאקסיס, **המלחמה הסובייטית באפגניסטן**, מערכות, 2005

58. על הלקחים מהמלחמה באפגניסטן שהביאו לתפיסה הזאת ראו: אימן א'זוואהירי, **פרשים תחת דגלו של הנביא**. על הטקטיקות שנקטו המוג'אהדין באפגניסטן ראו: Ali Ahmad Jalali and Lester W. Grau, *Other Side of the Mountain: Mujahideen Tactics in the Soviet-Afghan War*, US Marine Corps, 1995

59. על הלקחים ממלחמת איראן-עיראק שהביאו לתפיסה הזאת, ראו: ריאיון עם עלי שמח'אני, **סיאסת'י רוז**, 18 בפברואר 2003; Fariborz Haghshenass, "Iran's Asymmetric Naval Warfare", *Policy Focus #87*, The Washington Institute for Near East Policy, 2008; William D. Bryant, *The Iranian Way of War*, Air University, Alabama, 2007

60. במסגרת מאמץ המיסוד נאלצו האיראנים להמשיג את ההתפתחות התפיסית ובהצגתה במישור המערבי "לוחמה אסטרטגית" כדי לתאר את התפיסה. ראו: ריאיון עם רחים צפוי, **מאהר**, 23 בספטמבר 2007

61. הצורך במיסוד הידע האופרטיבי באל-קאעידה עלה בשל המאפיינים הייחודיים של התנועה הזאת ובהם: היעדר מנגנון ישיר של פיקוד ושליטה, המבנה המבוזר ושאיפותיה הגלובליות. דוגמאות לערוצי ידע ממוסד שהתפתחו בתנועת אל-קאעידה באפגניסטן: ביטאון הג'יהאד **אל-בתא**, אני ציקלופדיית וכן כתבים א'סורי ושל אבר'בכר נאג'י. ראו: Dima Adamsky, "Jihadi Operational Art: The Coming Wave of Jihadi Strategic Studies", *Studies in Conflict & Terrorism*, The Weatherhead Center for International Affairs, Harvard, 2010

the Generals, Scribner, 2001

29. על טכניקות הלמידה ראו: ריאיון עם אבו עבידה, **אל-חייאת**, 17 בדצמבר 2007 (הנושא: למידה באמצעות חיכוך); אוסאמה בן-לאדן, "ההכרזה על המלחמה נגד האמריקנים כובשי האדמות של שני המקומות הקדושים", **א-שרק אל-אוסט**, לונדון, 3-12 בדצמבר 2001; אוסאמה בן-לאדן, ריאיון ברשת ABC, 26 במאי 1998 (הנושא: למידת נקודות התורפה של האויב); בשאר אל-אסד, ריאיון בא'ספיר, 22 בפברואר 2002 (הנושא: למידת הדרך קטרינות הצבאיות של ישראל).

30. ראו: סדאם חוסיין, נאום לוועידה האסלאמית בבגדאד, **סיי**, 11 בינואר 1991

31. ראו: אוסאמה בן-לאדן, **ההכרזה על המלחמה נגד האמריקנים כובשי האדמות של שני המקומות הקדושים**; אוסאמה בן-לאדן, ריאיון ברשת ABC, 26 במאי 1998 Kevin M. Woods, *The Iraqi Perspective Report - Saddam's Senior Leadership on Operation Iraqi Freedom*, The Official U.S. Joint Forces Command Report, Naval Institute Press, Maryland, 2006; Naim Qassem, *Hizbullah - The Story from Within*

32. נקודות התורפה של חיל האוויר עולות בבירור מהצהרותיהם של סדאם חוסיין, של נסראללה, של בשאר אל-אסד ושל אחרים. ראו: סדאם חוסיין, **נאום לוועידה האסלאמית בבגדאד**; חסן נסראללה, ריאיון ב**אל-חיוואדית**, 19 במרס 1999

33. ראו: חסן נסראללה, ריאיון ב**אל-חיוואדית**, 19 במרס 1999

34. על גישת העיראקים לרגישות המערב לאבדות ראו: Woods, *The Iraqi Perspective Report: The Official U.S. Joint Forces Command Report*, Naval Institute Press, Maryland, 2006

ראו: Naim Qassem, *Hizbullah - The Story from Within*; על גישת החמאס ראו: ג'ודי עז א'דין אל-קסאם, אתר החמאס, 6 בפברואר 2007

35. אחת המסקנות הבולטות שעולה מהרטרופיקה של המדינות ושל הארגונים שבציר הרדיקלי היא הדמיון באופן שבו הם מתארים את הפער הטכנולוגי ואת הדרכים כדי להתגבר על נחיתותם. ראו: בשאר אל-אסד, ריאיון בעיתון **א-שרק אל-אוסט**, 12 ביוני 2000; אסמאעיל הנייה, נאום שפורסם באתר **Palestine-info**, 5 בינואר 2009; Naim Qassem, *Hizbullah - The Story from Within*; אוסאמה בן-לאדן, **ההכרזה על המלחמה נגד האמריקנים כובשי האדמות של שני המקומות הקדושים**; סדאם חוסיין ליאסר ערפאת, 19 באפריל 1990, ציטוט מתוך Woods (ראו הערה 9); מוחמד עלי עזיז ג'עפרי, ריאיון ב**מאהר**, 3 בספטמבר 2007

36. על מקומה של הספיגה בתפיסה האסטרטגית ראו: נאום סדאם חוסיין מ'11 בינואר 1991; בשאר אל-אסד, ריאיון בעיתון **א-ספיר**, 22 בפברואר 2002; וולאס רוא, ריאיון ב**מאהר**, 24 באוגוסט 2007; מוחמד עלי ג'עפרי, ריאיון ב**באתאב**, 27 בנובמבר 2007

37. על מקומה של ההרתעה בתפיסה האסטרטגית ראו: בשאר אל-אסד, ריאיון לעיתון **א-שרק אל-אוסט**, 12 ביוני 2000; חסן נסראללה, ריאיון ברשת **אל-ג'יידה**, 27 במאי 2003; סדאם חוסיין, נאום ביוני 1981, **סיי**; עלי שמח'אני, ריאיון ל**סיאסת'י רוז**, 18 בפברואר 2003; רחים צפוי, ריאיון ב**מאהר**, 23 בספטמבר 2007

38. על מקומה של ההתשה בתפיסה האסטרטגית ראו: מוחמד צ'פ, ריאיון ב**אל-ג'יידה**, יולי 2006; Naim Qassem, *Hizbullah - The Story from Within*

39. על מקום הניצחון באמצעות אי-הפסד בתפיסה האסטרטגית ראו: חסן נסראללה, ריאיון ב**אל-ג'יידה**, 21 ביולי 2006; בשאר אל-אסד, ריאיון ב**לא-ספיר**, 22 בפברואר 2002

40. על הגיון השימוש ברק"ק ובטק"ק ברמה הטקטית ראו: מפקד בכיר במועצה הצבאית של החמאס בריאיון לאתר **אל-קסאם**, 1 בפברואר 2009; נאום של חסן נסראללה, **א-ספיר**, 17 במאי 2006; מוחמד עלי עזיז ג'עפרי, ריאיון ב**מאהר**, 3 בספטמבר 2007

41. על מקומה המרכזי של ההתשה בתפיסה האסטרטגית ראו: מוחמד דפ, ריאיון ב**אל-ג'יידה**, יולי 2006; Naim Qassem, *Hizbullah - The Story from Within*

42. על השימוש הטקטי בתקשורת ראו: תכתובת בין אימן א'זוואהירי לאבו מוסעב א'זרקאווי, 9 ביולי 2005, www.globalsecurity.org; אבו עבידה, ריאיון ב**אל-ג'יידה**, 4 ביולי 2006

43. על הגיון הטקטיקה של "הקרב הקרוב" ראו: נאום של סדאם חוסיין, 11 בינואר 1991, **סיי**; נאום של חסן נסראללה, **אל-מנאר**, 16 ביולי 2006; ריאיון עם אבו עבידה, **אל-חייאת**, 17 בדצמבר 2007

44. על החשיבות של טקטיקות ההתמודדות הפסיבית עם העלינות האוויריות ראו: ריאיון של חסן נסראללה, **אל-חיוואדית**, 19 במרס 1999; על צורך להת-

הלוחמה הפסיכולוגית ב"עופרת יצוקה"

במהלך מבצע "עופרת יצוקה" פעלו האוכלוסייה והלוחמים הפלסטינים ברצועת עזה בהתאם למסרים שהעביר להם צה"ל. זהו הישג של הלוחמה הפסיכולוגית שניהל צה"ל. לעומת זאת, החמאס ניהל לוחמה פסיכולוגית בעיקר לאחר המבצע. הישגיו היו שימור תמיכתה של האוכלוסייה המקומית וקמפיין הדה-לגיטימציה המוצלח שניהל נגד ישראל

מסוק בלקהוק של צבא ארה"ב מטיל כרוזים בחבל לוגר שבאפגניסטן, נובמבר 2009
ככל צבאות נאט"ו, ובהם צבא ארה"ב וצבא בריטניה, נעשים מאמצים לפתח וליישם דוקטרינה להפעלת לוחמה פסיכולוגית

ד"ר רון שליפיר

חוקר של תחומי לוחמת המידע בבית הספר לתקשורת במרכז האוניברסיטאי אריאל

הקדמה

אין זה סוד שצה"ל לא השקיע מאז הקמתו מאמצים ניכרים בתחום הלוחמה הפסיכולוגית (ל"פ), אך במבצע "עופרת יצוקה" הסתמן שינוי מרענן בתחום: זו הפעם הראשונה בתולדותיו שצה"ל יצא למבצע צבאי עם תוכנית לוחמה פסיכולוגית מוכנה מראש שאותה הכינה יחידה ייעודית - תוכנית שתואמה עם הכוחות הלוחמים.¹ הגוף שמופקד על הלוחמה הפסיכולוגית בצה"ל הוא המל"ת (המרכז למבצעי תודעה) הכפוף לאגף המבצעים והמודיעין. היחידה הוקמה בתום האינתיפאדה השנייה ומיד הוטלה אל מלחמת לבנון השנייה.²

רקע

לוחמה פסיכולוגית היא תורת לחימה המסייעת לצבא להשיג את מטרותיו באמצעי שכנוע לא אלימים. מאז מלחמת העולם הראשונה נעשה בה שימוש הולך וגובר, וככל שהולכת ופוחתת עצימות הלחימה הפיזית, כך עולה השימוש בלוחמה פסיכולוגית. למרבה האירוניה, יש ללוחמה הפסיכולוגית תדמית ירודה: רבים רואים בה עיסוק בשקרם ובהטעיות. נוסף על כך מקובל לראות בה עיסוק המוגבל להפצה מהאוויר של כרוזי נייר חסרי השפעה. הגישה הזאת שגויה, כפי שיוסבר להלן.

מטרת הלוחמה הפסיכולוגית היא לסייע להשגת היעדים הצבאיים והמדיניים באמצעות העברת מידע לקהלי היעד. תורת ההפעלה שלה פשוטה למדי: יש לבחון את יעדי המלחמה ולגזור מהם את יעדי הלוחמה הפסיכולוגית, לאפיין את קהלי היעד (צבא האויב על חלקיו השונים, אזרחי האויב וכדומה), לבחון אילו מסרים סביר שישכנעו אותם - ואז להעבירם בפועל.

בעשורים האחרונים מפנימים צבאות המערב יותר ויותר את חשיבות הלוחמה הפסיכולוגית ואת תרומתה לניצחון, ויש לכך חשיבות רבה במיוחד נוכח הניצחונות הפוליטיים של האסלאם הרדיקלי על הצבאות עתירי הטכנולוגיה של המערב. בעקבות זאת נעשים מאמצים לפתח וליישם דוקטרינה להפעלת לוחמה פסיכולוגית בכל צבאות נאט"ו, ובהם צבא ארה"ב וצבא בריטניה.

כדי לנתח קמפיין של לוחמה פסיכולוגית יש לבחון את הנחות היסוד שלו, את המסרים שהוחלט להעבירם, כיצד הועברו בפועל; ולבסוף יש להעריך את השפעתו.

כאמור, בעיני רוב הישראלים לוחמה פסיכולוגית היא לא יותר מאשר הטלת כרוזי נייר הכוללים כמה משפטים לא משכנעים או איור חסר טעם, ולכן הם מתייחסים אליה כמעט תמיד כאל בזבוז משאבים. אחת ממטרות המאמר היא לשרש את התפיסה המוטעית הזאת.

ניתן לחלק את המסרים שמועברים בשעת מלחמה לשני סוגים: מסרי שכנוע ומסרי יידוע. מסרי השכנוע נועדו לשנות עמדות והם אמורים להיות מועברים הרבה לפני פרוץ הקרבות. משנורתה הירייה הראשונה, תם שלב השכנוע, ואז ישאף מפעיל הלוחמה הפסיכולוגית לשנות את התנהגותם של חיילי האויב או את התנהגות אזרחיו באמצעות הפצת פרטי מידע חדשים שהנהגתם מעדיפה מטבע הדברים להסתיר. במאה השנים האחרונות הוכח שאחת הדרכים היעילות ביותר להפצת מידע לאויב היא באמצעות פיסות נייר המוטלת מהאוויר - אותם כרוזי הנייר המושמצים. אך האמת היא

שכל דרך אחרת להעברת מידע באה בחשבון, כגון רמקולים, דואר אלקטרוני או ופ 2.0 - ובלבד שיש לאויב דרך לקלוט את המסרים האלה במהלך הקרבות.

"עופרת יצוקה" - קמפיין הלוחמה הפסיכולוגית של ישראל

מטרות הקמפיין

- לפגוע ביכולת הלוחמה הפסיכולוגית של החמאס, בערוצי ההעברה שלו ובאמינות תכניו.
- לעורר ספק בנוגע ליכולתו של החמאס לשלוט ברצועה.
- להעצים את הישגי ישראל ואת כישלונות החמאס וליצור דמורליזציה בקרב פעיליו ובקרב מעגלי התמיכה השונים שמסביבו.

קהלי היעד

במהלך המלחמה פעל המל"ת ליידע בעיקר שלושה קהלי יעד: לוחמי החמאס, האזרחים תומכי החמאס והחברה הפלסטינית בעזה.

המסרים

ללוחמי החמאס: מותכם קרב, אין לכם סיכוי מול היחידות המיוחדות של צה"ל והנשק שלו, מנהיגים נמלטו והשאירו אתכם לבד בשטח. במהלך המבצע דווח בעיתונות שצה"ל השתלט על רשתות התקשורת של החמאס והעביר מסרים ישירות ללוחמיו. סביר להניח שהפנייה הישירה ללוחמי החמאס בשעת קרב נתנה להם תחושה שהאויב יודע עליהם הכול.

לאזרחים תומכי החמאס ולחברה הפלסטינית בעזה: המנהיגים ברחו והפקירו אתכם; הם טעו בהערכת התגובות של ישראל ולכן אינם ראויים לתפקידיהם; החמאס הפך את האזרחים למגן אנושי; החמאס גונב את הסיוע ההומניטרי שנועד לתושבים; צה"ל אינו חושש להיכנס לרצועת עזה.

המסרים האלה הועברו באמצעות כרוזים. כן הופצו כרוזים המכונים בעגה מקצועית "מלשינונים". הכרוזים האלה קראו לתושבי הרצועה להציל את חייהם ואת רכושם באמצעות מסירת דיווחים לצה"ל על מחבואי נשק ועל מלכודים. בכל כרוז כזה הופיע מספר טלפון לפניות. למספר הטלפון הזה הגיעו אלפי פניות, מרביתן שיחות נאצה. מההתייחסויות הרבות של החמאס בכלי התקשורת שלו ל"מלשינונים" ניתן להניח שהארגון חשש שיריביו ינצלו את ההזדמנות וידווחו לצה"ל על עמדותיו ועל מצבורי הנשק שלו. תגובות הפחד האלה מעידות שזו הייתה פעולת לוחמה פסיכולוגית מוצלחת. זו הייתה זו פעולה קלסית של תקיעת טריז - אחת הטכניקות המקובלות של הלוחמה הפסיכולוגית. בתקיעת טריז המטרה היא להפריד בין חלקים שונים באוכלוסייה - במקרה הזה בין החמאס לבין החברה הפלסטינית בכללותה - ובכך לפגוע בלאיטמיות של השלטון.

המסר שצה"ל אינו חושש מכניסה קרקעית נועד לקעקע את התחושה שיצר החמאס שעלה בידו לבנות רשת מלכוד מקיפה נגד חיילים ונגד רק"ם, ולכן אין לתושבי הרצועה שום סיבה לחשוש מפני כניסת ישראל לשטח הרצועה.

הערוצים שבהם הועבר המידע לפלסטינים

בתורת הלוחמה הפסיכולוגית המסורתית נהוג להבחין בין שני סוגים של אמצעי העברה. האחד הוא המדיה הקונוונציונלית, כגון טלוויזיה, רדיו ועיתונות, והאחר הוא המדיה החלופית, שבה משתמש מטבע הדברים הצד שהוא בעל האמצעים הדלים יותר. המדיה החלופית כוללת, בין השאר, כרוזים, מכשירי פקס, גרפיטי ורמקולים. בעידן המדיה החדשה נטרפו הקלפים, והאינטרנט הוא כעת הזירה העיקרית שמשלבת טלוויזיה, רדיו ועיתונות. כן היא כוללת דואר אלקטרוני, בלוגים ורשתות חברתיות כגון פייסבוק וטוויטר. לכך ניתן להוסיף את הטלפון הסלולרי שהופך כל בעל מכשיר לתחנת שידור מחד גיסא ולצרכן מסרים נגיש מאידך גיסא. במבצע "עופרת יצוקה" נעשה שימוש ברבים מאמצעי ההעברה האלה.

אף שחלפו כ-100 שנים מאז נעשה לראשונה שימוש מסיבי בכרוזים מודפסים המוטלים מהאוויר אל שדה הקרב, הם עדיין האמצעי הנוח ביותר להעברת מסרים במהלך לחימה קונוונציונלית. במשך המבצע הוטלו על הפלסטינים מיליוני כרוזים - מה שהצריך מאמץ לא מבוטל בשל העובדה שהמבצע נוהל בחורף.

הכרוזים שימשו בעיקר כדי להנחות את האוכלוסייה כיצד לנהוג וכללו מידע בנושאים הומניטריים, למשל, מתי יחולק מזון והיכן מספר ההטלות היה מוגבל כדי להימנע משחיקת האפקט הדרמטי של ירידת מידע מהשמיים.

בתחום האלקטרוני נראה שהשיטה העיקרית להעברת מסרים הייתה באמצעות השתלטות על ערוצי הרדיו והטלוויזיה של החמאס. הדרך

אף שחלפו כ-100 שנים מאז נעשה לראשונה שימוש מסיבי בכרוזים מודפסים המוטלים מהאוויר אל שדה הקרב, הם עדיין האמצעי הנוח ביותר להעברת מסרים במהלך לחימה קונוונציונלית

הזאת עדיפה על שידורי רדיו בערבית מתחנות שידור בישראל שכן היא מאלצת את האויב להאזין למסרים, ואילו ההאזנה לרדיו היא וולונטרית: ירצו - יאזינו, לא ירצו - לא יאזינו. יתר על כן, שידורי רשות השידור בערבית אינם נקלטים ברצועה, וגם אילו היו נקלטים שם, לא ניתן היה להעלות את הרייטינג שלהם ערב המבצע. בערוצי הרדיו שעליהם השתלט צה"ל שודרו מהדורות חדשות חלופיות שכללו את מסרי המל"ת; בטלוויזיה של החמאס שידר צה"ל חדשות וקליפים שונים.

הכנת המסרים

את אופי המסר ואת אורכו מכתוב המדיום שבו הוא מועבר. בכרוז אפשר לכלול כמה משפטים קצרים, ובשידור רדיו ניתן, כמובן, להרחיב הרבה יותר.

כל מסר המועבר לאויב חייב לחצות מחסומים של חשדנות ושל

רתיעה. אלה הם מחסומים פסיכולוגיים גבוהים שניתן להתגבר עליהם רק אם הנמענים מגיעים למסקנה שמדובר במסרים חיוניים, רלוונטיים או מעניינים. הניסיון שנצבר בכל מלחמות המאה ה-20 מלמד שהפורמט היעיל ביותר להעברת מסרים הוא שידורי חדשות, שכן בעיתות מלחמה עולה במאות אחוזים הדרישה למידע ולחדשות. גם מידע בנושאים הומניטריים הוא אמצעי יעיל למשוך את הקוראים. מהדברים שנכתבו עד כה עולה אפוא שצה"ל העדיף להחדיר את מסריו באופן יזום אל התודעה של הפלסטינים ולא הסתפק בהפצת המסרים. (אין בכך כדי לטעון טענה כלשהי על מידת הקליטה של המסרים. הסוגיה הזאת תידון בהמשך). באמצעות הכרוזים נכבש המרחב הפיזי; אך כאשר משתלט תדר זר על השידורים - בעיקר שידורי הטלוויזיה שנחשבת למדיום אינטימי, שכן היא כמו אורח שנמצא בסלון המשפחתי - החדירה לפרטיות היא מרבית. בטלוויזיה הועברו המסרים במתכונת של חדשות, כולל אות פתיחה. כדי להגביר את האטרקטיביות של השידורים נפתחו מהדורות החדשות במסירת פרטים חיוניים על הסיוע ההומניטרי, ורק לאחר מכן נמסרו דיווחים ענייניים על התפתחות הקרבות באזורים השונים. הכרוזים נכתבו בערבית מדוברת, ואילו משדרי הרדיו והטלוויזיה היו בשפה הספרותית, כמקובל.

"עופרת יצוקה" - קמפיין הלוחמה הפסיכולוגית של החמאס

החמאס ניהל לוחמה פסיכולוגית בעיקר לפני המבצע ואחריו ופחות במשך הלחימה עצמה. לפני המבצע ניסה הארגון ליצור ההרתעה, ולשם כך הוא הפיץ מסרים שלפיהם הפכה רצועת עזה למלכודת מוות בגלל שפע המנהרות והמטענים שבה.³ מאמצים גדולים במיוחד השקיע החמאס לאחר המלחמה וזכה בהם להישגים רבים. הישגו העיקרי הוא הצלחתו לשכנע את העולם שישראל עשתה פשעי מלחמה במהלך המבצע. בעקבות זאת הוקמה ועדת גולדסטון ונכתב הדו"ח המסכם שלה שהסב לישראל נזק מדיני רב. במהלך הלחימה עצמה היו מאמצי השכנוע של החמאס מוגבלים עקב נחיתותו בכוח אדם ובטכנולוגיה, אך עם זאת הוא פנה בעת המבצע לקהל הבית - החברה הפלסטינית. בכל הנוגע לקהלי היעד היה סדר העדיפויות של החמאס שונה מזה של הלוחמה הפסיכולוגית שניהלה ישראל. קהל היעד החשוב ביותר בעיני החמאס היה קהל הבית - החברה הפלסטינית - לאחר מכן החברה המערבית ולבסוף ישראל. הדבר נבע מהפער באמצעים לעומת ישראל - פער שהשפיע גם על עיצוב המסרים.

שימת הדגש על העברת מסרים לחברה הפלסטינית נבעה מכך שהחמאס תפס את השלטון בהפיכה אלימה, ולכן לא יכול היה לבטוח בנאמנותם של כל התושבים - במיוחד נוכח לחץ צבאי של ישראל. הקמפיין שהפעיל המל"ת נועד, כמובן, להשיג את ההפך הגמור: לעודד את הבקעים בחברה הפלסטינית ואת אי-הנאמנות לחמאס.

החברה המערבית - בעיקר בארה"ב ובאירופה - הייתה קהל יעד ניטרלי, דהיינו קהל יעד שאינו קשור ישירות לסכסוך, אך לתמיכתו יכולה להיות השפעה על יתרונו של צד זה או אחר. מטרת הפנייה לקהל היעד הזה הייתה שהמערב ילחץ על ישראל להפסיק את הלחימה ול-סגת מרצועת עזה. מטרה נוספת הייתה לעשות דה-לגיטימציה לצעדי

بيان عاجل

أصبحت حماس تنوق قوة جيش الدفاع الإسرائيلي لأكثر من أسبوع.

في جعبة جيش الدفاع طرق أخرى أشد حدة للتعامل مع حماس
وفي حال استخدامها سوف تكون الضربة موجعة للغاية!

سيواصل جيش الدفاع الإسرائيلي العمل بحزم وبكامل قواه ضد حماس وقيادتها أينما
تواجدت وبكل الطرق الممكنة طالما تطلب الأمر ذلك حتى تحقيق أهدافه.

من أجل سلامتكم نرجو منكم إخلاء منطقة سكناتكم
والتوجه إلى مراكز المدن.

قيادة جيش الدفاع الإسرائيلي.

הודעה דחופה

כבר למעלה משבוע חמאס חש את עצמתו של צה"ל.

לצה"ל דרכי פעולה נוספות בעצמה רבה יותר.
כשזה יקרה - צפויה מכה כואבת ביותר!

צה"ל ימשיך לפעול בעוצמה ובנחישות נגד חמאס והנהגתה בכל מקום ובכל דרך ולמשך כל זמן
שיירש עוד להשגת מטרותיו.

למען שלומכם פנו את אזור מגורכם ונעו לכיוון מרכזי הערים.

מפקדת כוחות צה"ל

כרוז שהטיל צה"ל באזור חאן-יונס ורפיח במבצע "עופרת יצוקה"
באמצעות הכרוזים נכש המרחב הפיזי; אך כאשר משתלט תדר זר על השידורים
החדירה לפרטיות היא מרבית

ההתגוננות שנקטה ישראל כדי לכבול את ידיה בכל מלחמה בעתיד. כאמור, הקהל הישראלי היה האחרון בסדר העדיפויות של הלוחמה הפסיכולוגית שניהל החמאס. המסרים לישראלים הדגישו את הפגיעות של צה"ל באזרחים חפים מפשע וברכ"ש. בתום הקרבות הועצם הקמפיין כדי לגרום לפיצול בחברה הישראלית אחרי שמפלס ההתגייסות הפטריוטית יורד, והעם נפנה לסקור את השפעות המלחמה על עצמו, על צה"ל ועל הזירה הבינלאומית. גם הקמפיין הזה - כמו הקמפיין המופנה לחברה המערבית - נועד בראש ובראשונה לכבול את ידיה של מערכת הביטחון בעימות הבא.

מסרי החמאס

לפני המבצע הפיץ החמאס שני מסרים מרכזיים. המסר הראשון: רצועת עזה היא מלכודת מוות ענקית לצה"ל ולכן גם לחברה הישראלית; המסר השני: המצור שהטילה ישראל על רצועת עזה פוגע בראש ובראשונה באוכלוסייה האזרחית. לאחר שהחל המבצע התמקד החמאס בחברה הפלסטינית כדי שאחיותו בה לא תישמט מידי. המסרים שהופנו פנימה עסקו בצורך לשמור על האחדות ובתקיפת ישראל. בתום המבצע הזדרזו מנהיגי החמאס לצאת מהבונקרם ולהכריז על ניצחון. בישראל ראו בכך התנהלות מגוחכת, אך אין בכך שום דבר מגוחך: ניצחון או תבוסה במערכות כאלה אינן עובדות אובייקטיביות אלא תחושות סובייקטיביות שניתנות לעיצוב בלי שום קשר למציאות בשטח.

הערוצים שבהם העביר החמאס את מסריו

מלחמה היא שעתם הגדולה של כלי התקשורת, שכן הציבור משני צידי המתרחש רעב למידע. כלי התקשורת הפרטיים נחשבים לאמינים בדרך כלל, ולכן הפצת מסרים באמצעותם היא יעד מרכזי של כל צד. כדי לפנות לציבור בישראל ניצל החמאס את פתיחותה של החברה הישראלית והזין את המדיה בארץ (ובעולם) במידע באמצעות טלפונים ובאמצעות האינטרנט. (לא היו מקורות אובייקטיביים על המתרחש בעזה שכן נאסר על עיתונאים להיכנס לשם).⁴ המסר

העיקרי לישראלים היה שנעשה עוול לאזרחים פלסטינים לא לוחמים. המסרים נועדו לעורר רגשות אשם בקרב הציבור בתקווה שאלה יחללו אל החיילים.⁵

לרשות החמאס עמדו בתחילת המבצע תחנת טלוויזיה לוויינית (אל-אקצא) ותחנה קרקעית (אל-קודס), עיתונים, תחנות רדיו וכמה אתרי אינטרנט.⁶ אתרים אחדים היו רשמיים, ואילו אתרים רבים אחרים - כולם בעלי אופי אסלאמי - לא היו מזוהים ישירות עם הארגון אך הוזנו מתכניו והפיצו בעבורו את מסריו. כמו כן עמד לרשות החמאס מרכז הסברה שריכז את המסרים. בראשו עמד פתחי חמאד, חבר פרלמנט מטעם החמאס. כמה צלמים שנשארו ברצועה

שידרו לסוכנויות הידיעות תמונות מההתקפות של צה"ל⁷. מאחר שצה"ל השתלט על ערוצי הרדיו והטלוויזיה של החמאס, נותרו לארגון אתרי האינטרנט, התקשורת הבינ-אישית בטלפונים ושידורי הרדיו והטלוויזיה בשעות שבהן ניתן לו לשדר בלא הפרעה. (השתלטות על תחנה נעשית תמיד לסירוגין כדי לגרום לכך שהאויב ימשיך לשדר בה למרות הפריצות החוזרות ונשנות). ברשתות החברתיות קשה היה לטפל בשל מספרן הרב. צה"ל הפיק לקחים, וכמה חודשים לאחר המבצע פירסם שהקים יחידה ייעודית בדו"צ כדי לעקוב אחר רשתות חברתיות ולהזין בהן מידע.⁸

למרות נחיתותו ועל אף שהיה נתון למתקפה צבאית עזה ניסה החמאס לחקות את דרך הפעולה של צה"ל. בין היתר עלה בידו להשתלט על התדר של גלי צה"ל באזור - אירוע שסוקר בהרחבה בתקשורת בישראל. כן דיווחו כתבים שהחמאס שיגר לעבר ישראל בלון נושא כרוזים בעברית (עילגת), ואלה התפזרו בשטחים שונים. נוסף על כך הועברו מסרונים לטלפונים ניידים באזור הדרום. הניסוח של המסרונים האלה היה לקוי, ולכן מקבליהם הגיבו עליהם בזלזול. מדיום יעיל שבו השתמש החמאס היה הפצת שמועות. בין היתר הוא הפיץ שמועות בנוגע למספר הנפגעים שיש לצה"ל, אך דובר צה"ל נהנה מאמינות גבוהה, ולא נגרם כל נזק עקב השמועות הכוזבות. במקרה אחד הצליח החמאס לעורר חרדה בקרב הציבור בישראל כשהפיץ שמועה שגלעד שליט נפגע בהפצצות של צה"ל.⁹ זו דוגמה מובהקת לכך שאין צורך בציוד מתוחכם כדי לגרום לאויב נזק פסיכולוגי ניכר.

צה"ל קשה להעריך כמה כרוזים - מתוך המיליונים שהופצו - הגיעו ליעדם ונקראו, וכן קשה להעריך כמה פלסטינים צפו בקליפים ששודרו בתדרים שנפרצו בתחנות הרדיו והטלוויזיה. מתלונות של הפלסטינים בבלוגים ובאתרים מסתמן ששיעור המאזינים למסרים היה גבוה למדי.

מעקב אחרי מסרי החמאס מלמד שהארגון חזר שוב ושוב על המסר שהעם הפלסטיני ניצב מאחורי ממשלת החמאס. במסר דומה נטען השכם והערב שהלוחמה הפסיכולוגית שמנהלת ישראל היא חסרת השפעה. העובדה שהחמאס נאלץ לחזור על המסר הזה פעמים רבות מלמדת בעקיפין שלמסרי הלוחמה הפסיכולוגית של ישראל הייתה השפעה לא מבוטלת שהטרידה את ראשי החמאס. ראייה נוספת לכך היא העובדה שהחמאס היה קשוב כל הזמן למסרים שהפיצה ישראל: בכל פעם שהמל"ת העלה טענות, שודרו מיד מסרים לפלסטינים מטעם החמאס שבאו להפריך את הטענות של ישראל.

בנאום הניצחון בתום המבצע החמיא ראש ממשלת החמאס ברצועה אסמאעיל הנייה לעם הפלסטיני על שעמד בגבורה מול אוגדות צה"ל ומול מאות חיילי הלוחמה הפסיכולוגית. אנשי המל"ת חייבו כנראה בשמחה ובעצב. בשמחה - על האפקטיביות שייחס האויב לפועלם, ובעצב - על הפער הנצחי בין המשאבים לצרכים. האפקטיביות שייחס החמאס למערך הלוחמה הפסיכולוגית של צה"ל צריכה להוביל למסקנות בנוגע להעמקת שילובו במערך הלוחמה של צה"ל.

מסקנות

בלוחמה הפסיכולוגית שניהל צה"ל במבצע "עופרת יצוקה" לא היו הפתעות, אך לא היה כל צורך בהפתעות. כל מי שמנהל לוחמה פסיכולוגית עושה זאת לפי כלל קבוע: הוא מעצים את עצמו ומנסה להחליש את האויב באמצעות עידודו לערוק, להיכנע, להפוך לחסר מוטיווציה ולבעל מורל נמוך. זו המסגרת הכללית, ומובן שהפרטים הקטנים הם אין-סופיים, ויש מקום רב ליצירתיות.

התוכן הבסיסי של מסרי הלוחמה הפסיכולוגית חוזר על עצמו במשך כל ההיסטוריה. אם מדובר בצבא קונוונציונלי, המסר המרכזי הוא: "אין לכם סיכוי". אם הצבא חלש או שמדובר בתנועת גרילה, המסרים העיקריים שלהם יהיו בנוגע לנחישותם ולנכונות ההקרבה שלהם וידגישו שלא החומר קובע אלא הרוח ("לא הטנק ינצח"). מעידן לעידן משתנים רק הכלים שבאמצעותם מועברים המסרים.

בעבר הועברו המסרים בצעקות ובאמצעות איגרות. כיום אמצעי ההעברה הם טלפונים סלולריים, רשתות חברתיות באינטרנט, שידורי טלוויזיה וכדומה. בתחום הזה עושה צה"ל צעדים ראשוניים משמעותיים. הבעיה בעידן המידע היא שהעלות של הפעלת האמצעים האלה פחתה מאוד, ולכן יכולים גם ארגוני הגרילה והטרור להשתמש בהם. והם אכן מנצלים את היותם קטנים כדי להפעיל יצירתיות ודמיון, בלי שהרעיונות המועלים יאלצו להתעכב במעבר דרך שרשרת פיקוד ארוכה.

לפי תגובות החמאס, המל"ת ראוי לשבחים על תפקודו. מסריו חילחלו לכל שכבות האוכלוסייה ולפעילים ועוררו דאגה רבה בקרב ההנהגה. המל"ת כמעט הצליח ליצור תחושה ששלטון הארגון בעזה קורס, והדבר חייב את הנהגת החמאס להשקיע מאמצים רבים כדי ליצור תחושה של שליטה. המל"ת הבליט את ההתנהלות ההומניטרית של

למרות נחיתותו ועל אף שהיה נתון למתקפה צבאית עזה ניסה החמאס לחקות את דרך הפעולה של צה"ל

השפעות הלוחמה הפסיכולוגית של ישראל ושל החמאס

בלוחמה קונוונציונלית קל, יחסית, לבדוק את השפעת הצעדים הננקטים נגד האויב ובעקבות זאת לשפר אותם בהתאם לצורך. בלוחמה הפסיכולוגית הדבר קשה הרבה יותר. ברמה האישית מעטים האנשים שידו (אף בפני עצמם) שהושפעו ממסר או מקמפיין כלשהו, וחיילים וקצינים אינם יוצאים מהכלל הזה. כמו כן - מטבע הדברים - לא ניתן לערוך סקרים ומשאלים בקרב אוכלוסיית האויב על מידת האפקטיביות של מערכות הלוחמה הפסיכולוגית כפי שמקובל לעשות בקמפיינים אזרחיים של שיווק. לכן נאלצים מנהלי הלוחמה הפסיכולוגית לחפש דרכים עקיפות כדי לבחון את מידת ההשפעה שיש לעבודתם.

הקריטריון העיקרי למדידת ההשפעה הוא בדיקה אם האוכלוסייה צייתה להנחיות, דהיינו שינתה את התנהגותה. ב"עופרת יצוקה" - כך ניתן היה להתרשם - צייתה האוכלוסייה הפלסטינית להנחיות

של האויב הישראלי ("שטן שהורג ילדים") והציג את העובדה הבלתי ניתנת לערעור ששלטון החמאס עדיין ניצב על מכונו. נאום הניצחון נכתב מראש והושמע בהזדמנות הראשונה כאשר כבר לא נשקפה סכנה למנהיגי הארגון. מובן שאין כל קשר בין תודעת הניצחון המשוקת לציבור הפלסטיני לבין המציאות בשטח, ובסוגיה הזאת כשלה ישראל בהבנת המצב: בעוד שבישראל תמונות ההרס בעזה סימלו את ניצחונו הבלתי מעורער של צה"ל, בעבור החמאס דווקא ההריסות האלה היו ניצחון.

את המערכה על התודעה ניהל החמאס בהיקף קטן יחסית מול אוכלוסיית עזה ואיו"ש ובעיקר מול הגורמים הניטרליים. זאת מתוך תפיסה שישאל תלויה בחסדי המערב, ומשיפסיק את תמיכתו המוסרית והפוליטית בישראל, תימנע ממנה גם התמיכה הצבאית והכלכלית, ואז היא תקרוס נוכח הלהט האיסלאמי. דו"ח גולדסטון הוא דוגמה לחוליה אחת בתוך שרשרת ארוכה של פעולות בקמפיין הלוחמה הפסיכולוגית של החמאס. ההבנה הזאת ראוי שתחלחל אל ההנהגה של ישראל ואל הפיקוד העליון של צה"ל.

מחשבה לקראת העתיד

כפי שנראה מהדברים שהועלו, הרי שאין במאמצי השכנוע שנעשו במהלך "עופרת יצוקה" כל חידוש עקרוני שלא נראה במחוזותינו מאז האינתיפאדה הראשונה. המסקנה הנגזרת מכך היא שלקראת העימות הבא רצוי שמערכת הביטחון וצה"ל יקיימו סימולציה של מערכת לוחמה פסיכולוגית שתתמודד עם האתגרים שמכין החמאס לישראל. כשם שהחיר, המודיעין וחיל האוויר מתאמנים לקראת העימות הפיזי, רצוי להתכונן ל"מלחמת השכנוע" כדי שישאל תוכל לנצח גם בה ובשלב המכריע של המאבק הפוליטי. במסגרת ההתכוננות יש לגבש הן את המסרים (שלרוב ידועים מראש שכן הם חוזרים על עצמם במידה רבה) והן את דרכי הפצתם.

הערות

1. מתחילת הלחימה התלוננו הפלסטינים שצה"ל השתלט על השידורים של טלוויזיית החמאס ומשדר קליפים בערבית.
2. עמוס הראל, "צה"ל החליט להקים מחדש את היחידה ללוחמה פסיכולוגית", **הארץ**, 25 בינואר 2005
3. הטכניקה מזכירה רבות את הלוחמה הפסיכולוגית של העיראקים במלחמת המפרץ הראשונה, שכתוצאה ממנה ריכזו האמריקנים כוח צבאי הגדול פי כמה ממה שהיה דרוש להם לביצוע המשימה. כך גם צה"ל במקרה הזה. העצמות הסכנה לחיילי צה"ל נעשתה מתוך ראייה ארוכת טווח של העימותים בעתיד. גיוס יתרון מכביד על כלכלת ישראל, שוחק את נכונות החברה להתגייס ומפחית בכך את הסיכוי שישאל תצא לסיבוב נוסף.
4. הערכת היתרונות והחסרונות שבצעד הזה מחייבת דיון נפרד.
5. הטכניקה הזאת בוצעה היטב במהלך האינתיפאדה הראשונה.
6. www.aqstav.ps www.palestinr-info.info
7. כך, לדוגמה, הסוכנות Ramatan.
8. "דובר צה"ל יגייס מומחי מחשב למלחמת ההסברה של ישראל", 1 בדצמבר 2009 www.haaretz.co.il/hasite/pages/1131887.html?more~1
9. דיווח: גלעד שליט נפגע בהפצצות, 29 בדצמבר 2008, <http://news.wallaco.il/?w~/9/1406802>

הספר לוחמה פסיכולוגית יצא לאור בהוצאת מערכות ב' 2007

ישראל, אם כי בתנאים אידיאליים ייתכן שזהו תפקידה של יחידת דובר צה"ל. אך כיום לא עומדים לרשותה אמצעי שידור לאוכלוסייה הערבית, שכן בשלהי 2003 הוסרו אנטנות השידור ששימשו למטרה הזאת. האנטנות היו מוצבות ליד היישוב צורן, והן הוסרו בלחץ תושבי היישוב. מאז ועד היום לא שוקמה יכולת השידור לאוכלוסייה הערבית. החמאס נהג בהתאם לכללי הגרילה ונמנע מעימות ישיר עם צה"ל, וגם הלוחמה הפסיכולוגית שלו הייתה על אש קטנה. בצד הפיזי של הלחימה התמקד הארגון במשיכת חיילי צה"ל למלכודות ובניסיון

את עיקר מאמצי השכנוע שמר החמאס לשלב שאחרי המלחמה, דהיינו לשדה הקרב הפוליטי שהוא, כפי שכבר קבע קלאוזביץ, שדה הקרב העיקרי

לחטוף חיילים. הלוחמה הפסיכולוגית שלו הצטמצמה בעיקר לתגובות למסרי המל"ת. את עיקר מאמצי השכנוע שמר החמאס לשלב שאחרי המלחמה, דהיינו לשדה הקרב הפוליטי שהוא, כפי שכבר קבע קלאוזביץ, שדה הקרב העיקרי. מיד עם תום הקרבות פנה החמאס לעצב את תודעת הניצחון שאותו הגדיר "ניצחון הרוח על החומר". נוסף על כך הוא עשה דמוניזציה

עיצוב המרחב ועיצוב המערכה בהתנתקות

כל אחת מהנסיגות שביצע צה"ל בעשורים האחרונים הייתה אירוע בפני עצמו. לכל נסיגה היה ביטוי ייחודי בהיגיון המערכת והאסטרטגי שאיפיין את המהלך. הריאיון הזה מתמקד בהתנתקות

ד"ר אסף חזני
חוקר במרכז דדו

אלוף גרשון הכהן
מפקד המכללות

הקדמה

תוצאותיה של מלחמת לבנון השנייה חשפו ויכוח תורתי מקצועי על רקע כניסתה של מערכת מושגים חדשה. הגישה שעמדה בבסיס מערכת המושגים החדשה הייתה גישת המערכות.¹ הנחת היסוד לאותה הגישה הייתה כי כל מערכה היא אירוע ייחודי המחייב תהליך עמוק של פיתוח ידע ומושגים המכוננים את תפיסת הפעולה לאותה המערכה.

תוצאותיה של מלחמת לבנון השנייה והאווירה הציבורית בתוך הצבא צבעו את הטוענים בעד ונגד אותה מערכת מושגים חדשה בצבעים של שחור ולבן ולרוב העבירו את הדין מעיסוק בנושא עצמו אל פרשנות כזו או אחרת למהלכי המלחמה ולתוצאותיה.²

כשנה לפני המלחמה השתתף הצבא באירוע שכמעט הכול הסכימו על ייחודיותו: ההתנתקות מרצועת עזה ומצפון השומרון. האירוע הזה כמעט שלא נותח מהזווית המקצועית של הפעלת הכוח.³ אלא שאולי כאן טמונה החמצה. האירוע הזה יכול לשמש מעבדה לתקפות של אותה הגישה המערכתית ששנה אחר כך ספגה ביקורת רבה.

לעצם ההצלחה בביצועה של משימת ההתנתקות בלי לגלוש לשפיות דמים שותפים המפונים עצמם. הייתה בידם היכולת להביא את העימות לעוצמות אחרות, ובמודע הם ריסנו אותו. עם זאת, האירוע תוכנן להימשך כמה שבועות, וסיומו המהיר, בקיצור משמעותי של לוח הזמנים שתוכנן, מזמין דיון בשאלה: מה גרם כאן לפער הזמן בין התכנון לבין הביצוע? תשובה אפשרית אחת היא שהאיום של היריב הוערך הערכת יתר, ובסוף התברר שלא "כצעקתה". תשובה אחרת נוגעת לאופן הפעולה ולהגיון התנהלותה. בכך מתמקדת שיחתנו.

על פי הגישה הזאת האיום לאובדן הריסון היה ממשי, והעובדה שלא התממש היא ההתגלמות של "סינדרום יונה" העומד בנינה ומכריז "עוד ארבעים יום וניננה נהפכת" (יונה ג', 4). מי יוכל להוכיח שאלמלא לקחו אנשי נינה ברצינות את האיום אכן נינה הייתה מתהפכת?

כדי להבין לעומק את האירוע - שנחשב למוצלח מבחינת צה"ל - בכונתנו לבחון אותו מהזווית של יצירת ידע מערכתי ולהדגיש את סוגיית הזיקות שבין פרקטיקת עיצוב המרחב שהופעלה במערכה הזאת לבין צורת ההתהוות של המערכה ותוצאותיה.

מדוע בחרנו בסוגיה של עיצוב מרחב?

ראשית, מהסיבה הפשוטה שהסוגיה מעניינת אותנו.

שנית, זמן ומרחב הם מושגי יסוד המארגנים את המעשה הצבאי. כל אחד מהמושגים האלה הוא נקודת פתיחה פורייה לדיון בסוגיית הביצוע הצבאי. בחרנו אפוא לעסוק במרחב בהנחה - שתבורר בראיון - שזוהי פרקטיקה המאפשרת יצירת חיכוך מבצעי שעומו מתהווים למידה ויצור של ידע.

אל העיסוק בסוגיה הזאת הגענו ממקומות שונים: האחד פעל ופועל במרחב, והאחר חוקר את התוצאות של אלה הפועלים במרחב. אלוף גרשון הכהן - המרואיין - פיקד באותה עת על אוגדה 36 שמילאה תפקיד מרכזי במשימת ההתנתקות. עבודת הדוקטורט של המראיין אסף חזני עוסקת בעיצוב מרחב מתוך הדיסציפלינה האנתרופולוגית.

השיחות על המרחב שניהלנו נעו בין ניסיון להבין מה הייתה

הדינמיקה שהופעלה במרחב באירוע הספציפי לבין דיון תיאורטי על התכונות או על האיכויות האפשריות במרחב. מצאנו את עצמנו נעים במרחב גיאוגרפי ותודעתי. בעיקר מצאנו את עצמנו בין שני המרחבים - מרחב שהוא גם חלל פנוי וגם חלל המכיל את הפיזי, את הגיאוגרפי ואת התודעתי.

בחרנו להביא את המאמר במתכונת של ריאיון. זוהי בחירה שמאפשרת - לפחות באופן צורני - לדלג בין מרחבים: מרחב השאלות ומרחב התשובות, והתוצאה היא מרחב משותף בעקבות ההבנות שהתגבשו במהלך הריאיון.

מעבר לדיון במושגי יסוד שמכוננים את הידע הצבאי בממד המערכתי, מטרת הריאיון המוגש בפני הקוראים היא משולשת.

1. הדגמת חשיבותו של עיצוב המרחב במילוי משימה צבאית.
2. בחינה האם ניתן לנסח הכוונה כללית בסוגיה של עיצוב המרחב.
3. הנחת מצע מושגי לתיאור חלק ממהלך ההתנתקות של ישראל מרצועת עזה בקיץ 2005.

מעמדן של הערות השוליים הוא של מרחב פרשנות נוסף. מומלץ לקוראן בצמוד לטקסט הראשי. כמה מההערות הן בשוליים כיוון שנאמרו במפגשים המקדימים לריאיון, והערות אחרות הן הבנות שגובשו לאחר הריאיון.

הריאיון (8 בנובמבר 2009)

הייחוד שבהתנתקות

אסף (אסף חזני): לפני שהצבא נכנס למכש העשייה בהתנתקות, התקיים דיון בנוגע למקומו של הצבא במשימה מהסוג הזה. היו מי שטענו שזו אינה משימה צבאית, והיו מי שטענו שכל מה שהדרג המדיני מטיל על הצבא הוא משימה צבאית. הן המצדדים בגישה שההתנתקות היא משימה צבאית והן המתנגדים לגישה הזאת התייחסו אל הפיניו כאל משימה ייחודית - משימה שאינה מוטלת על הצבא חדשות לבקרים. אך האמת היא שמשימת הפיניו לא הייתה חריגה כל כך. צה"ל נסוג באופן מאורגן משטחים נרחבים בלבנון ב־1985 ולאחר מכן ב־2000. צה"ל פינה יישובים בסיני, ובהם ימית, בעקבות הסכם השלום עם מצרים וכן היה מעורב בנסיגות ובפינויים בעקבות הסכמי אוסלו. עד כמה ייחודית הייתה, לדעתך, משימת הפיניו בהתנתקות? האם יש לקבוע מסגרת פורמלית לצורת התמרון ששמה "פיניו והתנתקות", כפי שקיים קרב נסיגה?

גרשון (אלוף גרשון הכהן): ממש אין יכולת להגדיר ולקבוע משטר של צורות פעולה לרמה האופרטיבית והאסטרטגית דוגמת משטר צורות הקרב ברמה הטקטית. צורות הקרב, וביניהן צורת הקרב הנקראת נסיגה, הן פעולות בעלות צורה קטגורית בעלת יישום רק ברמה הטקטית. ברמה המערכתית והאסטרטגית לצורות הפעולה כמו נסיגה יש ממד של חד־פעמיות. לגבי הצורה המגבשת את הרעיון המערכתי, יכולות להיכלל בה מגוון גדול של צורות ביטוי טקטיות, אבל העניין הבסיסי הוא הנסיגה כאירוע אסטרטגי חד־פעמי המשתנה מהותית מאירוע לאירוע. זאת אומרת, הנסיגות שצה"ל ביצע בעשורים האחרונים הן אירוע ייחודי כל אחד בפני עצמו. לכל נסיגה היה ביטוי ייחודי בהגיון המערכתי והאסטרטגי שאיפיינו את המהלך. כשמדברים על אירוע כזה ברמה הפיקודית

הבכירה, ואני הייתי עסוק בו, בתיווך בין הרמה הטקטית ובין הרמה הבכירה, אז מדברים על הרעיון המערכתי האסטרטגי, לא על צורות הקרב הכלליות. כאן בוודאי אי-אפשר לשכפל צורה קודמת. מבחינה זו הטבע של אירוע כזה נעוץ בייחוד של התופעה, בתלות המלאה של כל אירוע כזה בהקשר הייחודי, בהקשר הפוליטי, התרבותי, החברתי, הגיאוגרפי-אסטרטגי. הוא תמיד מתרחש בסביבה ייחודית, ואין בתחומים האלה כל אפשרות להכללה. אין משמעות להתפתחות של שיטת פעולה כללית, אין כללים ועקרונות. כל מערכת ייחודית וכל מערכה ייחודית מייצרות את הכללים ואת העקרונות לעצמן. הכלל הבסיסי שאפשר לומר הוא: תכנן כל מקרה לגופו ותלמד כל מקרה לגופו. מי שביקש לפתח דיון אסטרטגי בהסתכלות על בעיה נתונה, שהיא חד-פעמית מתוך בקשת הכוונה של כללים אוניברסליים, פשוט יוביל את עצמו לכישלון.

אסף: אז אסור או אפשר להכין את תפיסת הפעולה ואת "מרשם הקרב" להתנתקות הבאה?
גרשון: ממש לא.

מקום המפקד בעיצוב המערכה

אסף: באחת הסצינות המתועדות בטלוויזיה מטיח בך אחד המפונים קללה שעל פועלך בהתנתקות תיזכר בהיסטוריה כשר ההתנתקות. אתה מקבל את הקביעה, אם כי מטעין אותה במשמעות מקצועית. כיצד ראית את מקומך בעיצוב המערכה? כיצד ראית את תפקידך במונחים של עיצוב מערכה במילוי משימה צבאית?

צורת הביצוע הטקטי מחויבת להגיע אל הכוחות המבצעים כשהיא מנוסחת באופן בהיר, מפורט, כשהיא קונקרטי ויש לה צורות פעולה מובנות שיכולות להימדד במדדים של ביצוע

גרשון: קודם כול, משימה צבאית מחייבת חיבור להיגיון נסיבתי בהקשר שבו היא מתממשת. זה תפקיד המפקד המערכת הניצב על סולם שרגליו מוצבות ארצה וראשו מגיע השמימה. מהבחינה הזאת, המפקד ברמה של מפקד אוגדה נמצא בדרג הביניים, בנקודת התיווך בין שני ממדים שהחיבור ביניהם אינו מכני, לא טכני ולא אינסטרומנטלי - חיבור בין תכלית אסטרטגית ובין צורות הביצוע שהן המימוש הטקטי, שבהצטרפות כוללת של כלל הפעולות בפיזיקה אמורות לממש את התכלית האסטרטגית. התכלית האסטרטגית נתונה תמיד בתוך הנסיבות הייחודיות. מי שמגדיר אותה אף פעם לא יכול להגדיר מתוך האפיון של אותה תכלית, את צורות ההתממשות הקונקרטיות שהן תמיד טקטיות. מישהו צריך לבוא ולהעמיד צורות פעולה שהן ביטוי למימוש הכולל של התכלית האסטרטגית. כאן נקודת התיווך שמי שצריך לעשות אותה זה המפקד ברמה הזאת, שהיא בהרבה מהמקרים רמת האוגדה.

צורת הביצוע הטקטי, לעומת זאת, מחויבת להגיע אל הכוחות המבצעים כשהיא מנוסחת באופן בהיר, מפורט, כשהיא קונקרטי

ויש לה צורות פעולה מובנות שיכולות להימדד במדדים של ביצוע. אפשר גם לתרגל אותן, להטמיע אותן ולהכשיר אנשים לממש אותן. התיווך בין שני הממדים הללו - בין הראשון, שהוא ממש ברום המעלה האסטרטגי, והשני, שהוא בהוויה הטקטית שהיא ניתנת לשכפול, כאשר העניין האחד האסטרטגי הוא תמיד חד-פעמי והשני, בהיבטי הביצוע מתבטא בנוהלי עבודה, בטכניקות, בפרוצדורות ובצורות שבהן בונים כוח - זו בדיוק העבודה של המפקד שבונה את הדברים האלה. את זה צריך לממש במסגרת של שיח תובעני אל מול הרמה הממונה כיצד להתאים את מה שהוא הולך לבצע גם במהות הרעיון וגם בצורות הפעולה עם מה שהם רוצים שיקרה. כאן צריכה להיות נקודת שיווי משקל שהיא לא נגזרת מתמטית, היא תוצר יצירתי שמתהווה במפגש ביניהם. היא כמובן צריכה להיות מקובלת בסוף על הרמה האסטרטגית. אבל שיווי המשקל הזה נוצר בתהליך בירור שחלקו מתהווה לא רק בדיון, אלא גם מתוך ניסוי וטעייה, גם מתוך החיכוך המבצעי שהוא טקטי, ודרכו אפשר ללמוד את פוטנציאל הקשיים שטמון בהתרחשות. לאור הפוטנציאל הזה לבוא וללמוד מה ניתן להשיג וכיצד ראוי להשיג את מה שצריך להשיג. הפיתוח השיטתי של טכניקות פעולה, ארגון הכוח וכל זה, בהתאם לבירור נעשה גם לאור מה שלומדים מהחיכוך. החיכוך מפרט גם את תחומי אי-היכולת שכדאי שילמדו לפני שמבררים סופית מה הולכים לבצע.

אסף: אני משתמש בדימוי שלך של סולם הניצב על הארץ, וראשו מגיע השמימה ומציע אולי לחשוב לא על שר ההיסטוריה אלא על מלאך אלוהים שרץ על פני הסולם ושומר על שיווי המשקל דרך מרוצתו.

גרשון: הולך על חבל, חבל דק.

אסף: ההליכה על החבל היא התיווך, אבל אם אני מבין את התשובה שלך, זה לא רק המלאך המתווך אלא גם זה שמייצר את המרחב של התיווך. זאת אומרת, הוא הולך על חבל ומייצר את החבל. בדומה לסרט המצויר "מר קו" שבו הדמות מתקדמת, והקו שעליו היא הולכת נוצר יחד עם הליכתה עליו.

גרשון: בדיוק. המרחב מבחינה זו, העוצמה של הפעולה בו נקבעת כך. זאת אומרת, המרחב כפי שבעיצוב מרחבי הוא לא רק פיזיקה של כמה דונמים יש במרחב, אלא גם מה הנוכחות והפעולה של עצמים במרחב, כך גם הבירור הזה מייצר את המשמעות של המרחב, והוא נקבע על בסיס מה הולכים לעשות במרחב הזה. בשורה התחתונה ביחס למשימת ההתנתקות אני יכול להגיד שביקשנו את נקודת שיווי המשקל בין מה שביקשנו ברמה המדינית שיושג ובין האופן שבו ראוי לממש את הדבר הזה. זו נקודת שיווי המשקל שמחברת בין צורת פעולה לבין תכלית. באופן ייחודי למקרה הזה צורת הפעולה צריכה הייתה להבטיח שהיא יכולה לממש פעולה שמוכוננת לרעיון שמדובר כאן במפגש כוח בין אחים, במפגש שבו יהודים במדי צבא ומשטרה בשם מדינת ישראל יפגשו - ב"מפגש העיניים" קראנו לזה - אחים שהם יהודים הנעקרים מביתם בארץ ישראל, ארץ אבותיהם.

אסף: זו גרסה אחת של מפגש. אפשר היה לייצר מפגשים מסוג אחר. אבל בהנחה שמדובר במערכה, בפעולה על במה, ובהנחה שאמרת שיש חיכוך מקדים המאפשר למידה: כיצד מתכוננים? כיצד

מחסום כיסופים. בנינו את מחסום כיסופים שלושה שבועות לפני המכצע. זה היה צריך להיראות מחסום שיוצר את נקודת המפגש התודעתית שכאן משהו משתנה במרחב - שמעכשיו כדי לעבור לגוש קטיף אדם עובר מחסום, והמחסום הזה הוא שוק תודעתי. עם זאת המחסום הזה צריך להיראות אנושי, צריך להכיל את השוק הנוראי שהמחסום הזה מייצר לאנשים, כי זה בעצם המפגש הראשון עם ההכנה שהנה הגירוש הולך לבוא

מעצבים מראש את הזירה? מהו המרחב שבו פעלת, ואילו איכויות ניסית להזריק לתוך המרחב?

גרשון: צורת פעולה במרחב מוגדרת בין היתר על ידי דברים מאוד קונקרטיים כמו מחסום. בנינו את מחסום כיסופים שלושה שבועות לפני המועד של המבצע עצמו של הוצאת האנשים מבתייהם. המחסום הזה היה צריך להיראות כיוצר נוכחות פיזית אחרת מהמחסומים שמוכרים, מחסום חווארה למשל. זה היה צריך להיראות מחסום שיוצר את נקודת המפגש התודעתית שכאן משהו משתנה במרחב - שמעכשיו כדי לעבור לגוש קטיף אדם עובר מחסום, והמחסום הזה הוא שוק תודעתי. לכן הלילה הראשון של המחסום הזה היה איום ונורא. עם זאת המחסום הזה צריך להיראות אנושי, צריך להכיל את השוק הנוראי שהמחסום הזה מייצר לאנשים, כי זה בעצם המפגש הראשון עם ההבנה שהנה הגירוש הולך לבוא. במרחב הזה איפשרנו גם את קיום אוהל המחאה. כך הכיל המרחב את המתחים סביב האירוע.

אסף: שלושה שבועות לפני?

גרשון: כן! ולכן ישבתי גם עם הארכיטקט אלי ארמון לראות איך מייצרים את המחסום כך שיהיה בו מפגש שיש בו פחות נקודות שפיציות כאלה. איך נקרא לזה? שיש בו יכולת להכיל את הכאב הזה. לדוגמה, קבענו שבמחסום הזה תהיה כל הזמן תורנות של קצין בכיר. הגיעו בתורנות אנשים מהמטכ"ל להיות שם. זה יצר מציאות של קבלת החלטות במקום, שרואים שלא קורה מצב שאנשים שצריכים להיכנס לא נכנסים - מה שיעצים את תחושת האטימות. בעצם, המפגש של כל אחד מהם עם המחסום יצר מציאות של רעיון שיש לו צורה של מימוש פיזי, משהו מאוד כוחני, אבל איננו אטום. הרגישות שדיבר עליה הרמטכ"ל, ברגישות ובנחישות, מומשה במחסום.

צביעת הפינני באור ציוני

אסף: דיברת בפגישות הקודמות על גוש קטיף של מטה ועל גוש

קטיף של מעלה כאיכות של מרחב. זה קשור לפה?

גרשון: מראשית הדרך היה ברור כי אנו פועלים באירוע טעון סמלים ועמוס ברבדים של משמעות ושל תוכני אמונה. היה ברור כי פעולתנו נערכת על במה, ולכל צעד מצעדנו מטען של מסר שיהדהד כמו פסל המוצב בכיכר העיר ומתפקד שם לא רק בנוכחותו הפיזית. בהקשר הזה השאלה הגדולה הייתה כיצד מבטאים ומממשים רעיונות מטאפיזיים אין-סופיים בתוך מרחב פעולה פיזי וסופי. בהתבוננות זו הבחנתי כהבחנה מושגית בין גוש קטיף של מעלה לבין גוש קטיף של מטה. להבנתי, בדרכנו למלא את המשמיה לא נצטוונו אלא על החרבת גוש קטיף של מטה. זהו אותו גוש קטיף הנתון בקיומו הפיזי, בבתי, ביישוביו, בגינותיו. בכל היתר, במה שקשור להווייה שמעל הטבע, במה שנתון בממדי הרעיון והסמל, בחזון, בערכים, בחלום ובמשאת הנפש הציונית שמצאה את ביטויה במרחב הפיזי של גוש קטיף השתדלנו שלא לפגוע. חיוניותה של הבחנה זו התבהרה נוכח ביטויים גלויים שביקשו לראות באירוע תפנית היסטורית: "הנהר הציוני נסוב לאחור". כך לדוגמה אבירמה גולן במאמרה "סוף זמן הגאולה"⁴ וכן אברום בורג⁵ ציפו לראות בפעולתנו נקודת מפנה גורלית שבה חורבן גוש קטיף של מטה יסמן גם את ראשית הקץ למסד הרעיוני המכוון את גוש קטיף של מעלה - "קץ המשוואה התיישבות = ציונות". בניגוד לכך השתדלנו לעצב את מכלול פעולתנו מתוך שאיפה שהמסר המצטבר מכל מעשה כוחות הביטחון יצבע את הפינני באור ציוני. בהצגה לאלוף פיקוד הדרום הצגתי את הרעיון בניסוח הבא: "המסר המרכזי שאמור להצטבר מכלל המשמעויות הסמליות הכרוכות במעשה כוחות הביטחון הוא צביעת הפינני באור ציוני". כתוצאה מהבנה זו ביקשנו לעצב את צורת הביצוע באופן שיבטא כי למרות הפינני במלוא משמעויותיו הנהר הציוני ממשיך בזרימתו, לא נסוב לאחור, רק מתמודד עם מכשול בנתיב הזרימה, יעקוף אותו וימשיך הלאה בכיוונו המוכר מכבר. כדי להביא את זה

איננה זהה, התחושה הייתה זהה. בעצם פיזרנו את הכוחות על המרחב באופן כזה שייצרנו נקודות חיכוך שהתפזרו על כל המרחב. פרמנו את הסדר הקווי והמרנו אותו בערבוב כמעט כאוטי.

הפינוי ותורת המערכה הרוסית

אסף: אז אני רוצה לשאול אותך בשפה מקצועית שאלה על מרחב. אתה מתאר את מה שקראנו לו בשיחות קודמות "חשיבה רוסית" כנגד "חשיבה גרמנית". לי זה מזכיר הוגים דוגמת וירליו או דלז וגואטרי. מהן צורות המחשבה הללו, ומדוע הגעת למסקנה שהן מסייעות לך?⁸

גרשון: אני אגיד את זה פשוט: שיבשנו במודע את הצורה הליניארית. הגרמנים עם כל הרעיונות של חזירה לעומק, ב"בליצקריג" הם בסך הכל פעלו ליניארית במרחב. כוח חודר לעומק על מנת שיחברו אליו במהירות, כדי שאז הוא יסדיר את המרחב באופן אחיד, רציף. התפיסה הרוסית מאפשרת פעולה של יישויות מערכתיות הפועלות לאורך זמן בניטוק. לכן גם אין להם בעיה עם קניגסברג שנמצאת מעבר למדינת ליטא והיא רוסיה של היום, ללא רצף גיאוגרפי. כמו במדינת איים, יוון לדוגמה, המקיימת אחדות אף שבין האיים אין רצף יבשה גיאוגרפי.

זאת אומרת, יכולנו ללכת לפעולה שההיגיון שלה הוא טורי: ביום הראשון כפר־דרום, ביום השני גני־טל, ביום השלישי קטיף, כל יום משהו. והמכבש הזה הולך ודורס ובעצם גם יכול להגיע למצב שכל יום נוסף הוא הולך ומעצים את ההתנגדות במקומות האחרים.

מה שקרה הוא שהייתה מערכה מגשרת שהייתה אירוע ביניים בין המערכה הראשונה לבידוד גוש קטיף, ובה נכללו השבועות שלפני ימי ההתנתקות, לבין המערכה האחרונה בששת הימים של הפינוי עצמו - מבצע היומיים הזה של "יד אחים" פיזר את הכוחות בכל המרחב. ומאותו רגע הווקטור לא היה טורי אלא סימולטני, והוא היה רב־ממדי. קרה עוד משהו שלא בכל מקום הוא פעל על פי אותו היגיון. מכיוון שההסדרות שהורשו לעשות המפקדים איש־איש במקומו יצרו סוג של אוטונומיה לכל אחד מהמפקדים, הגיעו שם לצורות שהיו ייחודיות לכל יישוב ויישוב.

מבחינת צורת הפיקוד אני יכול לומר שבתחקיר אחרי המבצע שמעתי מה מפקדים עשו, במה הם התלבטו, באילו דילמות, ואמרת: "טוב שלא העלו אליי כל דילמה ודילמה". לעולם לא הייתי יכול לתת פתרון טוב יותר ממה שהם נתנו באותו מקום - פתרון שהתאים להקשר שבו הם פעלו. זאת אומרת, מאותו הרגע שהם נכנסו לתוך ההקשר, הם הטמיעו לתוכם את המאפיינים הייחודיים של הסביבה הייחודית שבה הם פועלים. כמובן, כל יישוב שונה, והם פעלו עם מצפן שאיפשר להם את ההתאמות לדינמיקה של ההתהוות בכל מקום שבו פעלו. זאת אומרת, זו הייתה פעולה שגם מבחינת פו"ש בעצם פיזרה את הכוחות, ודברים התהוו. לא בכל שלטנו לאורך זמן. **אסף:** בשיחה מקדימה קראנו לזה "להפוך את המרחב לדינמי", "אינטנסיפיקציה של מרחב", "חיים של מרחב". אתה יכול לנסח את זה ככלל? כהמלצה לפעולה?

גרשון: לא כלל! אני אגיד אחרת: "רעיון, לא כלל". פעולה של צבא בהרבה מהמקרים - משום שהיא צריכה להיות מוסדרת, מתואמת

לידי ביטוי היינו צריכים להבין שאנחנו הולכים בעל כורחנו להחריב את גוש קטיף של מטה, את הבתים, את העצים, את התשתיות, להוציא משם את האנשים. אבל את מערכת הערכים, האמונות, הזיקה למקום - את כל זה אנחנו הולכים לשמור. מבחינה זו רצינו לנטרל ככל הניתן את העימות מהילכדות בדפוס של מלחמת דת. להימנע ממה שבשפת מישל פוקו מתואר בביטוי "שוביניזם אנטי דתי". התכוונו שכאן יהיה ביטוי להמשך עידן הגאולה. זאת אומרת, הסיפור שלי שניסיתי גם לתת לו ביטוי בהוויית המעשה איפשר סיפור משותף בינינו לבין היהודים שחיים שם, שיש בו שותפות לרעיונות שבגללם הם אוחזים בקרקע הזו - רעיונות שבגללם הם החזיקו מעמד לאורך כל שנות ההתקפה עליהם. ואת זה באנו לא רק לשמור אלא נתנו ביטוי לכבוד העמוק שאנחנו נותנים לזה. וכך נדרשנו לעשות פעולה שמצליחה להפריד לא מתוך הצהרות, אלא מתוך ביטוי במעשה שלנו, שאנחנו לא באים להחריב את אותו ממד שאני קראתי לו גוש קטיף של מעלה. מבחינה זו פעלנו במודעות לרעיון שאומר שלמי ששולט במרחב התרבותי ישנן דרכים לשלוט גם במרחב הפיזי. יצרנו פה מרחב תרבותי שבמידה רבה יצר זיקה בין הכוחות, בין "כוחות הרשע" שמפנים לבין המפונים.

פיזור הכוחות ייצר נקודות חיכוך שהתפזרו על כל המרחב: "פרמנו את הסדר הקווי והמרנו אותו בערבוב כמעט כאוטי"

אסף: אם קודם היית מי שמייצר את החבל שמאפשר את התיווך, בעצם הכנסת את שני הצדדים לתוך הרעיון הזה, לתוך המרחב המשותף. יצרת מרחב חדש. ניסחתי זאת בהתחלה כשאלה "מול אילו וקטורים נאלצת להתמודד?" אפשר להגיד שבגזרה הצפונית לא תמיד היה החבל הזה. היה רעיון שכוחות צבא ומשטרה מפנים נשארים מחוץ לגדר,⁶ על כל המשמעויות שבכך, והיישוב מתפנה לבד, בדגש על ההפרדה. בעמונה ראינו רעיון שונה בתכלית.⁷ איך אתה יכול לנסח רעיונות פעולה אחרים שיכולים היו להתממש? אני שואל כי נדמה שגם מבחינת הפיקוד יותר קל להיות מפקד ברעיונות האחרים - רעיונות של מאבק ומלחמה שהולמים את הארגון הצבאי שתכליתו מלחמה?

גרשון: הרעיונות האחרים הם רעיונות שמייצרים קו שיש בו חזית. אתה מייצר וקטור חזיתי שדוחף, ומולך יש התנגדות. מה שיצר המבצע של "יד אחים", שנועד על פי כוונת מפקד פיקוד הדרום אלון דן הראל לעזור להם באריזה ולהעביר להם את המכתבים הרשמיים הדורשים פינוי, הוא הזדמנות ליצירת מרחב שבתוכו התערבבו כלל הכוחות שלנו עם התושבים. בערבוב הזה, במפגש שנוצר בכל בית ובית - בעצם בכל בית נעמדו זה מול זה הכוחות המפנים עם האנשים העומדים להיעקר מבתם - ובכל בית ובית עם כל הכעס והכאב היה מפגש עיניים של יהודים ששותפים לכאב, שגם אם מדרגת הכאב

ומסונכרנת - יש לה היגיון של פס ייצור. לכל אחד ישנו העיתוי שבו הוא נכנס לפעולה וישנה המשימה המוגדרת שלו. ומבחינה זו מדובר במערכת שנסגרה הרמטית מבחינת ההגדרה מי עושה מה באופן שאם היא נבנתה ותוכננה נכון, אז יש סנכרון ותיאום כאשר כל אחד עושה בדיוק את מה שתיכננו לו.

המערכת שאנחנו יצרנו הייתה מערכת פתוחה שמאפשרת סנכרון מתוך ההתהוות, זאת אומרת סנכרון של מערכת מורכבת. מבחינה זאת מה שאנחנו עשינו, יצרנו במקום רדוקציה של מערכת מורכבת למערכת פשוטה העצמה של המרחב לכלל מערכת מורכבת, כשהמוכנות שלנו היא להתמזג במורכבות שכבר ממילא קיימת אצל הצד השני, לייצר יישויות עם מרחב עצמאי שמאפשר תמרון שיש בו התהוות אוטונומית. שבעצם מה שזה יוצר, זו התאמה לפעילות בתוך סביבה מורכבת שנראית מרחוק כאוטית. מה שמסדיר אותה הוא סוג של מצפן פנימי של רעיון. הסביבה כולה מועצמת באוסף של המון פעילויות שהגיון המהות שלהן הולך לאותו כיוון, אבל לא הצורה הפיזית.

אסף: כפי שתיארת מקודם את התפקיד של מלאך האלוהים שמייצר את החבל שאפשר לגשר באמצעותו או לתווך דרכו, למעשה גם המרחב מייצר את עצמו דרך המרחב. זה לא מרחב שבאים ועובדים עליו, מרחב נתון מראש. אני רוצה לשאול אותך, אתה לא עושה משהו די מסוכן? זה דבר שעלול לצאת משליטה בקלות. אתה מייצר את החבל, ותאר לך שאתה עדיין לא ייצרת חבל, ולמטה כבר עשו משהו, התקדמו, ואתה ללא חבל או ללא מרחב מתווך. תיארת שיכולים להיות הגיונות שונים וצורות שונות, אתה מפזר וקטורים במרחב ואתה מאבד שליטה? המצפן לא יכול ללכת לאיבוד?

גרשון: שנה אחר כך בלבנון דיברו אל אנשים בצורה שלא הבינו. מה שדאגנו כאן זה שתהיה הבנה מאוד ברורה מה כל אחד עושה. חשוב לציין: היה לנו גם זמן להכין אותם, וזה דבר חיוני. גם סימולציות איפשרו להם להיכנס למקום שהם יפעלו כבעלי הבנה עצמית של הסביבה שבתוכה הם פועלים. הם לא היו זקוקים כל הזמן למקור הזנה חיצוני ברמה שמעליהם שמסביר להם את ההבנה מה קורה. הם הבינו בעצמם מה קורה.

אסף: השאלה היא האם אתה לא מכניס סיבוך מיותר? יכולת לספר סיפור אחר: יש אנחנו והם, משימה צבאית ופקודות ברורות.

גרשון: אני אתן לך דוגמה על ידי סכימת קבלת החלטות פנימית שגובשה עם ניצב פרנק⁹ כתרשים זרימה. ברמת המ"כ הוא מבין בדיוק מה מצפים ממנו.¹⁰ זה תרשים זרימה שבן אדם מבין. אחרי כל מה שאומרים ברמה מאוד עמומה הוא מקבל קונקרטיזציה שמאפשרת הסדרה מאוד שיטתית של המעשה הטקטי שלו, קבלת החלטות של אפס או אחד. מבחינה זו הרמה הטקטית פועלת בסביבה שלפחות בהדרכה הבסיסית יש לה הכוונה ברורה. אבל הרמה המערכתית לא יודעת מראש מה יקרה, כי היא מניחה שיכול לקרות כל הזמן "או זה או זה" "או זה או זה", ההצטרפות של כל ה"או זה או זה" כשמעצימים אותה לכמות המשתנים שלא ברור מראש איך הם יתהוו היא בהחלט מייצרת בעיה. ולכן גם דרשנו ואמרנו את זה שאנחנו מבקשים שלא יגדירו מראש בקבועי זמן מהו ההישג עד הערב כדי שיהיה לנו מרחב יכולת להגיד שמה

שהושג זה מה שרצינו שיקרה.

אסף: אני אלחץ בפעם האחרונה, כי אתה מתאר בבירור את התנאים להצלחה של פעולה כזו: הכנה מספיק זמן מראש וסימולציה. עדיין אני חושב שלו היית מספר סיפור של אנחנו והם - אנחנו שלוחי המדינה, טובים והם זה המתנחלים, אנשי הגאולה, הרעים - היו נוצרים בדיוק שני מרחבים. אתה ייצרת שלושה מרחבים: המדינה, המתיישבים והמרחב שבין המרחבים שבו הכול מוכלים. זה מסבך את הסיפור אולי יותר מדי. בסיפור פשוט יותר לא היה צורך בכל ההכנה הארוכה, בסימולציה שבפני עצמה הייתה קשה, בהתחבטות הקשה שבתוך המרחב החדש שנוצר.

גרשון: מה שקורה לדוגמה בבית הכנסת זו התהוות של כניסה למרחב אחד של גורל אחד. בבית הכנסת בנווה־דקלים, בסיום הפינוי, מתהווה תפילה של הוצאת ספרי התורה, ועומדים שם על הבמה ניצב אורי בר־לב, ניצב אהרון פרנקו, חנן פורת וצביקי בר חי ואחרים. סיום האירוע זה הוא מהנוראים והמרגשים ביותר שחווית, אבל הוא בחוויית שותפות. כי מי משתתף בפעולה הזאת של פינוי שני בתי הכנסת? נגדים של חטיבת אנשי הקבע, כפי שקראנו לה, לא יס"מניקים צעירים. והם יהודים, רובם, יש שם גם דרוזים, אבל

גרשון: "לעולם לא הייתי יכול לתת פתרון טוב יותר ממה שהמפקדים נתנו באותו מקום - פתרון שהתאים להקשר שבו הם פעלו"

גם הדרוזים יודעים במה מדובר. יודעים מהי הסביבה הקדושה שבה הם פועלים, יודעים מה זה ספר תורה, יודעים מה זה ארון קודש, יודעים מה אומרים כשמוציאים ספר תורה מארון הקודש. פתאום יש שם קהל אחד, והאירוע מסתיים בשירת התקווה של אותו קהל. לכולם דמעות בעיניים. זה אירוע שממצה את הביטוי הזה של קבוצה שמושלכת לאש ומתאחדת.

אסף: יש כאלה שלא הבינו?

גרשון: מי שלא היה שם וחווה את זה.

אסף: היו מי שלא הבינו מבין אלה שהיו שם?

גרשון: לא צריך להבין! זה לא אירוע שאתה צריך להבין מה שקורה. זה אירוע שאתה מעצב אותו באופן שמי שנמצא בפנים, מה שמפעיל אותו זה לא ממד של תודעה קוגניטיבית. זו חוויה שבתוכה הוא פועל בתוך סביבה רגשית. לדוגמה: אנחנו בתוך הסביבה הזו הכנסנו מוזיקה שמעצבת את האווירה. אנחנו הבאנו את המוזיקה של "רחם על עמך ישראל". שמנו את זה עם רמקולים שהכנו מראש על מכוניות. **אסף:** מצד אחד אתה אומר שיש פה עניין של להרגיש, לחוש, ומצד שני אתה עיצבת את מה שיחוש?

גרשון: השתדלתי לעבוד פה עם תודעה של מרחב שמכיל את המוזיקה, חוץ מהפיזיקה, את הסיפור ואת צורת ההתנהלות של האנשים בתוך הדבר הזה.

אסף: אני רוצה לשאול אותך על מיקום המפקד. מעצב הבמה יכול להיות על הבמה? היכן מבט העל אם כן?
גרשון: אני אגיד לך. אני פעלתי כמו מצביא בעולם העתיק. אתה נמצא בראש החיילים, נמצא במרכז ההתהוות. היכולת שלי מהמקום הזה לשלוט על כל מה שעשתה האוגדה לא הייתה גדולה. אבל הערכות המצב שעשיתי - כמו הערכת המצב שאומרת שדוחים את פינוי בתי הכנסת ב־24 שעות - נבעה ממגע אישי שלי עם השטח. כי אני נמצא בנקודת המפגש של ההתהוות.
 כמפקד אוגדה לא היה לי בכל רגע מבט על של המרחב. אבל הכנו את זה מראש ונתנו לאנשים מראש את הכללים, את ההדרכה מה כל אחד עושה במקומו. ובערב כשעושים הערכת מצב זה על בסיס מה שאנשים סיפרו שהתרחש.

מה אפשר היה ללמוד מההתנתקות לקראת המלחמה בלבנון?

אסף: אומנם אין זה נושא הפגישה, אך האם תוכל לזהות בנייתו המרחבי של אירוע הפינוי בהתנתקות את שורשי ההתנהגות של הצבא שנה אחר כך בלבנון? באירוע שאתה מתאר אתה מדבר על הרוויית השטח בנוכחות צבאית, על מרחב דינמי. במפגשים קודמים דיברנו על יכולת יצירת יחידות אד הוק, על החלטות שצריכות להשתנות בין רגע, על מרחבים שאינם רציפים בהכרח, על יצירת שפה ייחודית לאירוע. כלל המרכיבים הללו שאתה מדבר עליהם ספגו ביקורת רבה לאחר המלחמה, והצלחתם הוטלה בספק.
גרשון: לא דומה בכלל! נחזור לאותה אמירה שאני אומר כל הזמן: "הבנת הסיפור המערכתי מחייבת לקלוט שהתרחשות בזירה היא ייחודית". אם רוצים להעביר התרחשות בזירה באופן מוצלח לזירה אחרת, צריך שהתנאים יהיו מאוד דומים. ועשינו את זה מיד כשהעבירו את כל כוחות המשל"פ (מפקדות משימתיות לפינוי) עם פרנקו לפעולה בצפון השומרון. כי זה קרה יום אחרי. ההקשר הוא אותו הקשר, זה היה side effect של מה שהיה בגוש קטיף. גוש קטיף כבר לא היה. אבל כשלוקחים יום-יומיים אחרי שהשתנתה הסביבה, התודעה השתנתה, ומנסים להמשיך את אותה שיטה שעברה בהצלחה לפני שבוע, יכולים להיכשל. כי המציאות נמצאת כבר במקום אחר. סרט אחר. תנאים אחרים. בוודאי אם חושבים על מעבר למלחמה בחזבאללה. זה סיפור אחר.
 מה כן בעיניי היה יכול לאפשר איזושהי העתקה, טרנספורמציה? אלו

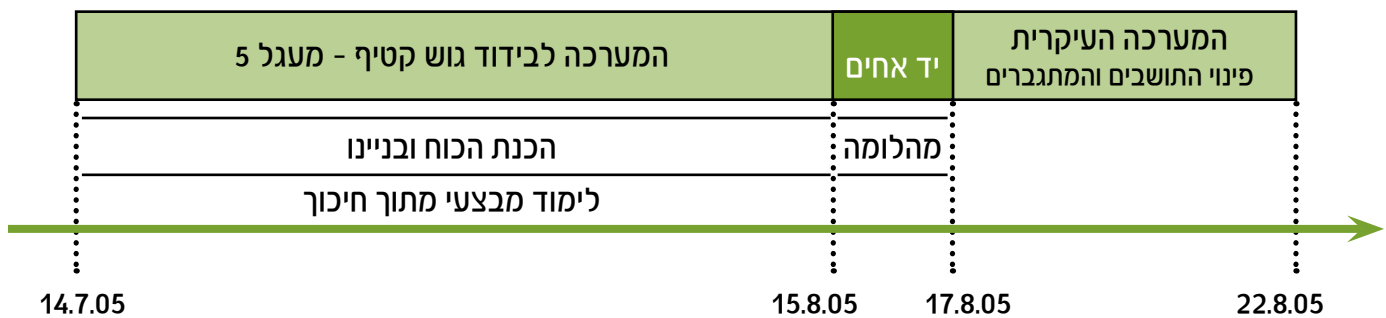
רעיונות יסוד שהם בעיניי רעיונות רוסיים-סובייטיים. אני פעלתי פה באורח חשיבה סובייטי. פעלתי באורח של המתנה להתהוות ולמידה מתוך ההתהוות. פעלתי פה עם תפיסת מערכות: היו כאן שלוש מערכות. מערכה ראשונה, מערכת ביניים ומערכה מסכמת. הדבר הבסיסי שיכולנו לעשות שנה אחר כך זה להבין שיש לנו מערכה באש שמייצרת התהוות. לא בהכרח זה יביא לסיום. רוצים ללכת למערכה נוספת בתמרון? צריך לייצר שלב ביניים שהוא שלב של מהלומות ללמידה מתוך חיכוך. אילו היו הולכים לבינת-ג'בייל כאשר ההגדרה היא "התנסות מתוך חיכוך במגע פיזי על הקרקע עם חזבאללה כדי לרכוש מתוך ההתנסות, מתוך החיכוך את ההבנה איך הוא פועל" ועל בסיס ידע זה בונים מערכה סופית, כל האירוע היה נראה אחרת. כי אז גם ההליכה לבינת-ג'בייל לא הייתה מוגדרת בתור ללכת לכבוש ולהשתלט אלא כמהלומה שתכליתה ניסוי ולמידה.

אסף: אני מבקש אם כן לחזור לשאלה הראשונה של הפגישה ולשאלה הקודמת - שאלות שנגעו במתח שבין האירוע הייחודי לבין היכולת להקיש מהאירוע של ההתנתקות לאירועים אחרים. מסגור של תופעות. מה ניתן ללמוד על עיצוב מרחב כמאמץ קוגניטיבי של המפקד המערכתן לגבי משימות נוספות בעתיד? כיצד והאם יכולים וצריכים מפקדים ללמוד על עיצוב מרחב במסגרת הכשרתם המקצועית? לפחות מהשיחות איתך עולה שאתה משתמש בקריירה שלך לא פעם במה שקראנו השיטה הסובייטית. אומנם המימוש שונה בכל פעם, אבל הרעיון קיים.

גרשון: נורא קשה ללמד את זה! מה שאני הבנתי, לדוגמה, זה שבמערכה הראשונה, בניית גדר בתוך שטח מדינת ישראל במרחב כיסופים גרמה לזה שהחיכוך העיקרי עם אלה שניסו להיכנס לגוש קטיף היה בתוך המרחב הנשלט שבין "הוברס" (הציר שצמוד לגדר המערכת) לבין הגדר החדשה. בעצם עשינו דבר שהרחיב את זירת הפעולה והעמיד אותנו למפגש במרחב שאנחנו יזמנו ועיצבנו אותו. תאר לך שמתנגדי ההתנתקות היו נכנסים לכפר-דרום בין כיסופים ל"הוברס" דרך דיר אל-בלאח? ולרדוף אחריהם שם? כשאנחנו רודפים אחריהם במרחב ממזרח ל"הוברס", במרחב שאנחנו ייצרנו ועיצבנו, שם אנחנו עושים את זה גם ללא נשק. זאת אומרת, אני יכול לעצב את כללי המפגש על בסיס יתרונות של המרחב שבו החלטנו לפעול (ראו איור 2).

אסף: אבל אני מתעקש על השאלה. אתה עונה על הלמידה שלך,

איור 1: שלוש המערכות בהתנתקות

אבל היום אתה מופקד על הכשרה של קצינים בכירים שחלקם יתקדמו עוד. איך דואגים שמפקדי האוגדות הבאים יידעו להרגיש את המרחב?

גרשון: אני אדבר על זה בצורה נורא פשוטה. אתה לוקח מקום כמו הכיכר האדומה והקרמלין או העזרה ובית המקדש או כיכר טיינמן בסין - השילוב בין מרחב ריק ובין מונומנט שהמרחב הריק מעצים אותו זאת נקודת מוצא למחשבות האופרטיביות שלי.¹¹ זה אומר שאתה לא פועל בכל המרחב אבל אתה משתמש גם בריק כחלק מהמרחב שאתה פועל בו. בדיוק כמו שהכיכר האדומה בריקנותה מעצימה את הקרמלין. אילו היו שם בניינים, אז לא היו רואים את הקרמלין. השילוב הוא בין נוכח ואין. גם לריק יש משמעות.

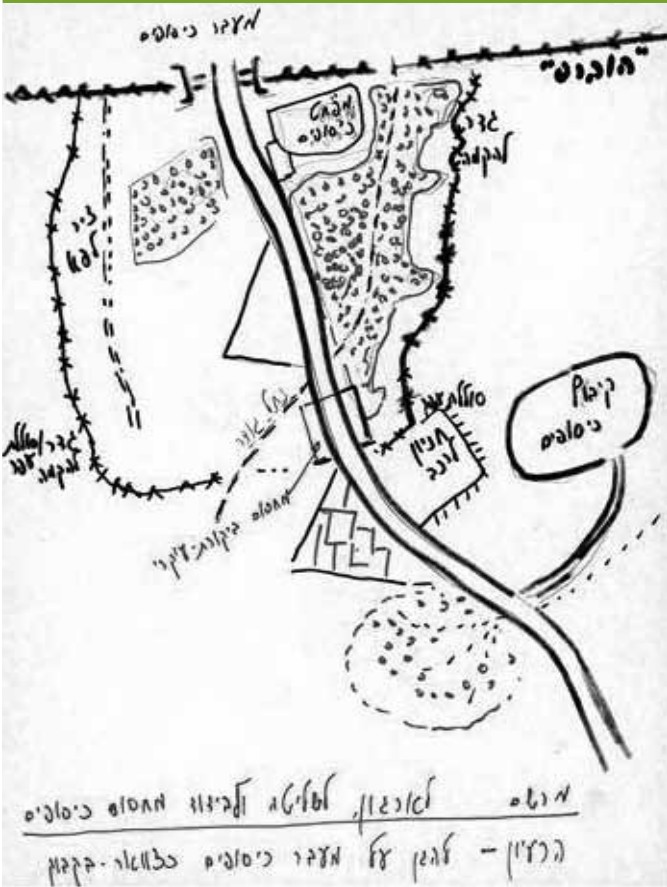
בהפעלת כוח אני תמיד צריך למסגר מרחב באופן כזה שיש אירוע בפנים ששם אני מעצים אותו. אני יוצר את המסגרת שעל הרקע שלה האירוע מועצם. קשה להעביר את המסר הזה. אלה עניינים אסתטיים. עניינים של עיצוב. היחס בין מרחב וכוח הוא כמו היחס בין מרחב ומה שבנוי עליו. כל תפיסה - גם בהגנה וגם בהתקפה - עוסקת באופרציות על המרחב שבעצם מייצרות התהוות של צורה אחרת למרחב.

אסף: בקורס מ"פים ובקורס מג"דים לא מלמדים כך. איך עושים את המעבר מהפעלת מסגרות ברמה הטקטית, כאשר החשיבות ומה שנבחנים עליו הוא קיום מדויק של תהליכים?

גרשון: הם לא צריכים ללמוד את זה, באמת. גם לא בקורס מוח"טים. זו הנקודה שבה נמצא הסיפור המערכתי, וזה מאוד מסובך ולא צריך לבלבל את האנשים.

סיכום

ביקשנו בפתיחה לבחון רעיון וגישה מערכתיות סביב אירוע מוצלח, ובסופו של הריאיון הקביעה היא שלא ניתן ללמוד זאת. האם עמדנו אם כן במשימתנו? מדוע להביא בפני הקוראים את הטקסט? ראשית, אלון גרשון הכהן הדגיש בתשובתו את חשיבות הרגש והאינטואיציה. המרחב שנוצר לא ניתן היה להבנה בהכרח כמו שניתן

לתחושה. כלומר לא כל דבר ניתן ללמוד באופן סדור! שנית, נקבעו כמה מסמרות לניהול אירוע בגישה מערכתית שניתן לחלץ מהריאיון:

1. תכנון כל אירוע לגופו ושרטוט ההקשר הייחודי שבו הוא מתעצב.
  2. משאב זמן מספיק כדי שניתן יהיה להתכונן כראוי ולפתח את ההבנות המתאימות, ובעיקר את היישומים הפשוטים לדרג המבצע.
  3. יכולת לקיים סימולציה ותרגול טקטי לכוחות.
  4. קיום שיח עם הרמה הממונה על מנת להסכים על תוכן ועל מימוש התכלית, מה ניתן להשיג ומה לא ניתן להשיג.
  5. צניעות¹² - יכולת למידה מתוך חינוך והגדרת יעדים מתוך התהוות.
- שלישית, בסיכום האירוע בהצגה בפני פורום מטכ"ל הציג האלון נושאים כלליים כדי שישמשו לקח למבצעים מערכתיים בעתיד:
1. זמן ומכניזם ללמידה ברמה המערכתית.
  2. חיוניות המאמץ להגדרת רציונל היריב כתנאי הכרחי לתכנון ברמה המערכתית.
  3. פתיחות לארגון הכוח בהיבטי פו"ש וצירופי כוח בהתאם להקשר הייחודי.
  4. היענות מובנית לשילוביות ללא תנאים.
  5. האפקטיביות של מערכות ביניים לעיצוב הזירה וללמידה מערכתית מתוך התנסות מעשית.

ברצוני לנתח את הגיון הפעולה המתואר בריאיון בצורה שונה. הנספח הזה הוא מבט אישי, והכתוב בו הוא על אחריותי הבלעדית. רוט, אוליבר-לומרמן וקליש¹³ מנתחים את ההתנתקות כמעשה עם פוטנציאל לאלומות שרוסנה באופן יחסי כיוון שהוכלה בתוך עצמה. לחוקרי חברה הסברים שונים לכך. רוט מציעה את הממלכתיות כדרך מרסן שעמד בבסיס התנהגות המפונים. אוליבר-לומרמן וקליש מציעים הסבר רציונלי של ניהול מבוסס אינטרסים סביב גרסאות שונות של מודלים שמטרתם מקסום רווחים - מודלים על בסיס דילמת האסיר של תורת המשחקים: בתחילה דפוס הפעולה היה "משחק השפן" (משחק המבוסס על חיכוך עם פוטנציאל אלים), וברגע מסוים המשחק הפך ל"משחק אמון" (משחק המבוסס על חיכוך עם פוטנציאל לשיתוף פעולה הדדי).

אותם חוקרים מצליחים לזהות לאחר מעשה הסבר והיגיון בהתנהגות המתפנים - היגיון שתכליתו היא מניעת הסלמת האלימות. אותו היגיון שניתן לניתוח לאחר מעשה עמד מלכתחילה בלב הרעיון המערכתי של כוחות הפינני. מדובר בהיגיון שתכליתו היא מציאת שיווי המשקל בריצה על סולם שראשו ברמה האסטרטגית, ורגליו ברמה הטקטית, חלקו נטוע מחוץ לגדר וחלקו על גדר בתוך יישוב שעוד רגע יתפנה.

התוצאה של אותו שיווי משקל מודע שעליו מופקד המפקד המערכתי באירוע הזה בבחינת מלאך אלוהים הרץ על פני סולם המוצב ארצה וראשו מגיע השמימה מוגדרת על ידי החוקרים "שיווי משקל מקוטע" - הרגע שבו מבינים השחקנים כי כדי למקסם את רווחיהם מוטב להם לשתף פעולה זה עם זה.

בניסוח אחר, האפקט של שיווי המשקל תורגם באירוע הזה למניעת האלימות או להסלמתה דרך שיתוף הפעולה.

ברצוני לתאר במונחים מרחביים את הגיון הפעולה שנקטה על ידי הכוחות המפנים ואיפשרה למפונים לשמור על שיווי המשקל ולממש את עקרון הממלכתיות.

כפי שעולה מהראיון, לפעולת הפינני ניתן היה לגשת מתוך הגישה של כוחות המדינה המייצגים את המשפט מול כוחות ההתנגדות. טובים מול רעים. נציגי המדינה המנתקים את אחיזת המדינה מקרקע שהמדינה החליטה שאין לה בה עוד אינטרס. ההתנתקות כמילה מייצרת ניכור, מושג שמשמעו פעולה שחוקתית, מפרידה. ניתוק כמו אבר הנקרע מגוף חי וכתוצאה מכך מת. כיוון שלחבל הארץ המנותק כבר אין חיים משל עצמו, ניתן להעריך אותו באופן אובייקטיבי ולהמיר את ערכו בדונמים בשווה ערך כספי המייצר לגיטימציה למעשה הפינני¹⁴.

המרתק מבחינה מרחבית בפעולת הפינני הצבאית כפי שהתממשה באוגדה 36 הוא העובדה שההתנתקות יצרה למעשה מרחב חדש. תוצאת ההתנתקות לא הייתה הפרדה אלא חיבור כלל הכוחות במערכת בחוויה משותפת סביב אותו אירוע על ידי יצירת מרחב חדש משותף.

בשפה פואטית ניתן לטעון שהמרחב הזה התהווה מתוך אותה ריצה

על פני הסולם. באופן פרקטי ניתן לנסח שההבנה כי אסור לנתק את הזיקה שבין גוש קטיף של מעלה לגוש קטיף של מטה היא זו שאיפשרה את יצירת המרחב החדש. המרחב החדש, כמו הסולם המחבר בין קרקע לשמיים, איפשר את המשך קיום הזיקה בין גוש קטיף של מעלה ושל מטה.

במסכת תענית בתלמוד הבבלי נכתב: **אמר רבי יוחנן: אמר הקדוש ברוך הוא, לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא לירושלים של מטה. ומי אינא ירושלים למעלה? אין, דכתיב "ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדיו"**. התנאי שהקדוש ברוך הוא מציב לעצמו הוא שהמרחב המטפיזי לא ייכון עד שהמרחב הפיזי לא יקרום עור וגידים. התפיסה של המדרש והתפיסה של מצדדי "סוף עידן הגאולה" אחת היא. הרעיון, ירושלים של מעלה או גוש קטיף של מעלה תלוי במעשה, ירושלים או גוש קטיף של מטה. קץ המעשה במרחב של מטה גורם לקץ הרעיון במרחב של מעלה.

השימוש של אלוף גרשון הכהן ברעיון של מעלה ומטה בהקשר הזה שונה מהמרחב המעוצב על ידי המדרש: המרחב המטפיזי ייכון גם בהיעדר מרחב פיזי ובאופן פרדוקסלי כך גם המרחב הפיזי לא ייעלם. בניסוח אחר: לא ניתן לנתק בין מעלה ובין מטה כי חד הם. לא ניתן לנתק ביניהם כיוון שהסולם המוצב ארצה וראשו נוגע השמימה מחבר בין השניים. השימוש המדרשי מנגיד בין מעלה ובין מטה באופן דיכוטומי. בהקשר הזה המרחב המיוצר על ידי הרמה המתווכת, הרמה המערכתית, הוא ממד עומק נוסף המושג בתוך נקודת שיווי המשקל בין גוש קטיף של מעלה ושל מטה, שיווי משקל בין גופים פוקדים ומשלחים ובין פקודים ושיווי משקל בין מדינה מפנה לבין תושבים מפונים. כך לא רק שגוש קטיף של מעלה קיים, אלא שגוש קטיף של מעלה משמר למעשה את גוש קטיף של מטה. מעשה הפרשנות הזה מנתק את התלות בין מעלה ומטה מהיחסים הדיכוטומיים ומאפשר קיום צד אחד במשוואה גם בהיעדר הצד האחר כיוון שכבר אין הפרדה בין צידי המשוואה, וכך למעשה מקים מחדש את הצד השני. הפרדוקס הזה מצליח להתכונן על ידי נקודת שיווי המשקל. במילים אחרות, על ידי הפיכת יחסים דיכוטומיים ליחסים משולשים.

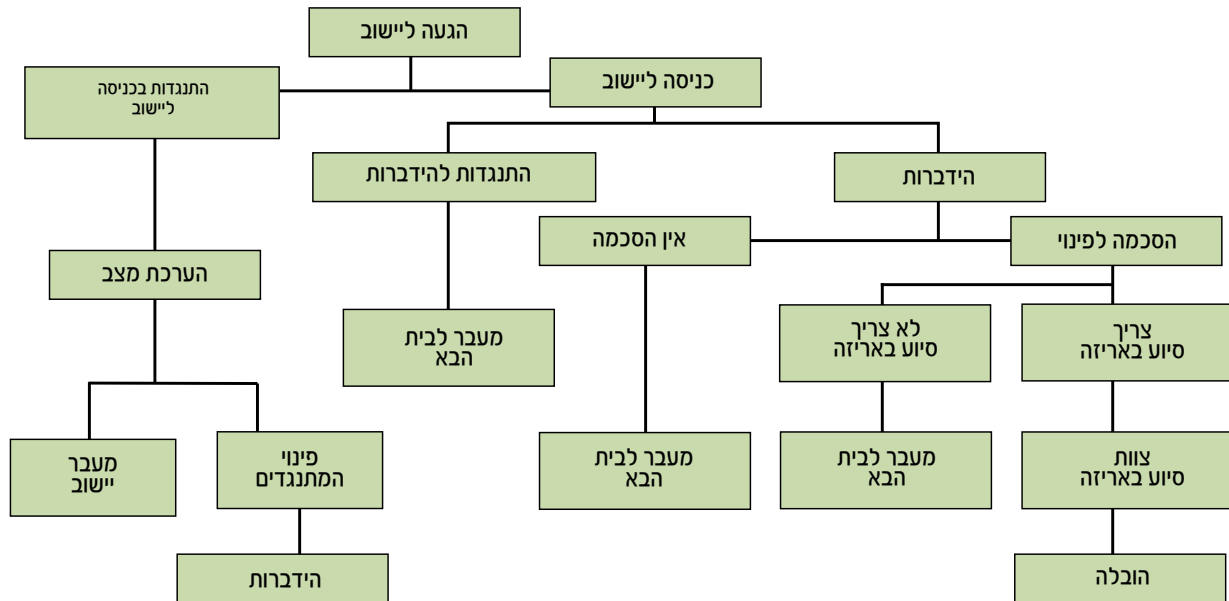
ממד עומק נוסף המושג בתוך נקודת שיווי המשקל הוא מה שכונה בריאיון "חיים של מרחב", אינטנסיפיקציה.

אינטנסיפיקציה היא מונח בהשפעת המושג *intensity* (Deleuze & Guattari 1980:303). העיקרון בבסיס המושג הוא כי ההצטברות והתוצאה של יחידות ספירה פשוטות אינה יצירה של מספר חדש אלא יצירה של חיים בעלי עוצמה שונה. בלשונם:

"Meinong and Russell opposed the notion of *distance* to that of *magnitude*. Distances are not, strictly speaking, indivisible: they can be divided precisely in cases where the situation of one determination makes it part of another. But unlike magnitudes, they cannot divide without changing in nature each time. For example, is not composed of addable and displaceable magnitudes: a temperature is not the sum of two smaller temperatures, a speed is not the sum of two smaller speeds. Since each intensity is itself a difference".¹⁵

אם הרעיון של המדינה בבסיס ההתנתקות היה רעיון של ניכור, חיסור, ניתוק בין מרחב של מעלה ובין מרחב של מטה, אזי צורת

הקומה הראשונה לעולם. הקומה העליונה היא כעין מונדה. יחידה לעצמה, יחידה פשוטה שאינה ניתנת לפירוק. יחידה שאומנם אינה ניתנת לשינוי, אך בכל אופן נמצאת בהשתנות מתמדת. לו הייתה ההתנתקות ממומשות כהפרדה, הרי שבהשאלה הקומה העליונה כלל לא הייתה נבנית. הבניין עצמו יחד עם הרעיון היו קורסים. הקיפול ברא למעשה את הקומה העליונה והפך אותה ליחידה שכבר אינה ניתנת לפירוק.¹⁹ עיצוב המרחב דרך הקיפול יצר מרחב חדש, מרחב שמלכתחילה כלל לא תוכנן ויש מי שכלל לא רצה בו.

הפעולה של הפינוי כפי שהתהוותה באוגדה 36 הייתה סוג של חיבור. אם הרעיון של ההתנתקות היה הפחתה של תא שטח קטן מתא שטח גדול יותר בצורה מתמטית קרה ופשוטה: הרעיון המערכתי בפעולת הפינוי היה יצירה של מרחב חדש. מרגע שלמרחב יש חיים משל עצמו הרי שכבר לא ניתן לחבר או להפחית בין החלקים משל היו חלקי תצרך.

מבחינה מרחבית המדינה ביקשה התנתקות, ומעשה הפינוי יצר קיפול.¹⁶ מהו קיפול?

כאשר מקפלים בגד, למשל, מחד מקטינים את שטחו ומאידך מייצרים מרחב חדש. לקיפול שתי תוצאות: הבגד נהיה גבוה יותר ובין החלקים המקופלים נוצר מרחב חדש. מרחב חדש וסגור.

קיפול הוא מושג במחשבה של Deleuze¹⁷ המפותח בעקבות פוקו ולייבניץ. המשמעות של הקיפול היא שינוי ביחסים שבין הפנים ובין החוץ והיכולת לייצר עולם סגור, עולם ייחודי. כך לדוגמה היא דמותו של המשוגע בתקופת הרנסנס שפוקו מתאר ב"תולדות השיגעון בעידן התבונה". זהו אותו משוגע שהושם או נכלא בתוך אונייה השטה על פני הנהרות ברחבי אירופה. כך המשוגע:

"Who, in being put to sea in a ship becomes a passenger, or a prisoner in the interior of the exterior: the fold of the sea" (O'Sullivan 2005 102)104-

הקיפול ניתן לתיאור דרך סגנון הבנייה של הבארוק. שתי קומות לבניין. הקומה הראשונה היא קומה בה הכול מלא בהכול, נכנס מהכול ויוצא מהכול. קומה בה נקרעו חלונות ובה מוצבים פתחי הבית. זוהי קומה שבה יכולה להיות אפשרות שהפנים מעורב עם החוץ כאשר החלונות פתוחים והדלתות גם כן. כעת במעבר לקומה השנייה מתרחש הקיפול: הקיפול סוגר את הקומה השנייה כמונדה.¹⁸ קיפול המייצר את הקומה השנייה לעצמה. ההדגשה כאן היא על המילה לעצמה. קומה לעצמה, קומה בין המרחבים, בין

הערות

1. למרות הצליל הדומה של המושגים יש להבדיל בין מערכה (operation) לגישת המערכות (theory system). כמו כן יש להבדיל בין הרמה המערכתית לסביבה המערכתית. למרות ההבדלים בין המושגים שלושתם שייכים לאותו אשכול של אותה גישה חדשה.
  2. כליפי ותמרי מצרים על כך. לטענתם, הביקורת על התפיסה נבעה מתהליכים ארגוניים לא מוצלחים מבחינת תזמון ולא נגעה בעקרונות היסוד של הגישה (תפיסת הפעלה). דב תמרי ומאיר כליפי, "תפיסת ההפעלה של צה"ל", **מערכות** 423, פברואר 2009
  3. מבחינה צבאית נחשבת משימת הפינוי בתהליך ההתנתקות למוצלחת. המשימה נמשכה זמן קצר מהזמן שהוקצב לה. למרות החששות הכבדים מפגיעה ומאובדן חיי אדם בוצעה המשימה ללא פגיעה משמעותית בחיי אדם הן בצד הישראלי והן בצד הפלסטיני. במאבק על עיצוב הסיפור של אירועי קיץ 2005, למעט קולות חריגים, התייצבו המדינה והמפונים זה נגד זה בזירה הציבורית - מדינה דמוקרטית המעבירה מסר שהיא מסוגלת להכריע בסוגיות שנויות במחלוקת ציבורית קשה מול מפונים המתארים גירוש ועקירה, שבדיעבד התברר שהיו חסרי תועלת.
- הדיון הציבורי סביב תפקודה של מנהלת סל"ע תרם גם כן למאבק על עיצוב הזיכרון של קיץ 2005. האירוע היה כר למחקר חברתי. כך למשל: יעקב בר סימן טוב (עורך), **תוכנית ההתנתקות - הרעיון**

ושברו, מכון ירושלים לחקר ישראל, קרן קונרד אדנאואר, ירושלים 2009. בין הקולות המספרים נעדד קולו של הצבא. ניתן לחשוב על כמה סיבות להיעדר קול זה:

ראשית, האירוע שנחשב קשה לביצוע אינו מסוג האירועים המזמנים כתיבת מורשות וניתוחי קרב לאחריו. מדובר במילוי משימה צבאית קשה שהאתגר שבה אינו התמודדות עם אויב אלא עם אחים, אזרחי מדינת ישראל.

שנית, הגופים המבצעים את המשימה נתפסים באתוס הציבורי כמי ש"רק מבצעים את תפקידם". הגופים המבצעים נתפסים גם בהקשרים אחרים כמי שנמצאים מחוץ לוויכוח הציבורי. מבצעים ושותקים.

שלישית, המלחמה בקיץ שלאחר מכן הזריקה אנרגיה מאיכות שונה למהלך. "הצרות הראשונות משכיחות את האחרונות", אמרו רבותינו, וכלל זה תקף אף לאירועים בקיץ 2005 ו־2006.

4. "אכזבת הדתיים הלאומיים מהמדינה היא הזדמנות לרוב הדומם להגדיר מחדש את עקרונות ישיבתו בארץ על פי הציונות: המדינה אינה ראשית צמיחת גאולתו של איש. היא מעין 'ועד בית', גוף ארגוני מוסכם. ורוב תושבי הבית הזה, יהודים וערבים, מעוניינים בחיים נורמליים וריבוניים וסבורים שכובש אדמות ושליטה בעם אחר לא יובילו אותו לשם", **הארץ**, 19 באפריל 2005

5. "ואחי הגרועה הטובה ביותר שיש... גם מפעל האשליות הלאומי של ההתנחלות מתחיל את ריסוקו הבלתי נמנע. אולי רק משום כך כדאי לשלם את המחיר היקר כל כך... כשהם מאיימים עליי ואומרים לי מלחמת אחים, אני נעצר על עומדי. האלה אחיי? לא!... עם סופם של הנרטיבים הציוניים הקלסיים האלה עולה מאליה השאלה מה היו הסיפורים הלאומיים הישראליים הבאים ואם יהיו כאלה בכלל", **הארץ**, 5 באוגוסט 2005

6. לביטוי "מחוץ לגדר" משמעות נוספת מעבר לתיאור העובדתי של מיקום הכוחות המפנים. בהלכה היהודית מי שנקבר מחוץ לגדר הוא מי שלא שייך לכלל, מי שיצא או הוצא מהקהילה היהודית.

7. כך מתארת זאת ענת רוט: "פוטנציאל האלימות הגיע לשיאו עם כניסת הכוחות המפנים לשטח היישוב. בניגוד לשיטת הפעולה בתקופת ההתנתקות, שם צעדו בראש המפקדים אשר ניסו להגיע להסכמות עם ראשי המפגניים בטרם הורו לכוחות להחל בביצוע המשימה, בעמונה לא היה כל ניסיון הידברות. עם כניסת הכוחות לאזור הבתים, הסתערו פלוגות היס"מ - מי ברגל ומי על סוסים - על קהל המפגניים, לרבות על בני הנוער שישבו בתוך הבתים, והכו בהם באלות בכל חלקי גופם... למרבה הפלא, חרף השבר הגדול, נשמר הקו האדום שסומן בכפר מימון. כפי שהעידו מספרם וזהותם של הפצועים, וכפי שקבעה ועדת החקירה הפרלמנטרית שמונתה לבדוק את הנושא, גילויי האלימות הקשים שנראו בעמונה לא היו של המתנחלים אלא של כוחות הפינוי". ענת רוט, "הציונות הדתית במבחן הממלכתיות: מכפר מימון לעמונה", בתוך: יעקב בר סימן טוב (עורך), **תוכנית ההתנתקות, הרעיון ושברו**, 2009, עמ' 61-62

8. במלחמת העולם השנייה התעמתו שתי תפיסות צבאיות מנוגדות זו לזו. זו הסובייטית, "המערכה העמוקה", שסיכסכה את המרחב ואת הזמן וזו הגרמנית, ה"בליצקריג" שהתייחסה למרחב כאל רצף אחוד. שתי התפיסות התגבשו במהלך השנים שלפני מלחמת העולם השנייה והיו מענה לאופן שבו התנהלו מלחמת האזרחים ברוסיה ומלחמת העולם הראשונה שנחשבו למלחמות ישנות. מול תפיסת "המערכה העמוקה" התעמתה התפיסה של ה"בליצקריג". התפיסה הגרמנית הניחה בתשתיתה את התכונה של התפשטות המרחב ושל אחידותו. בעוד שהתפיסה הסובייטית שאפה לנצח את האויב לפני שהצדדים יצאו בכלל לקרב, הרי שהתפיסה הגרמנית ביקשה למוטט את האויב דרך הקרב באמצעות התנגשות מהירה. ראו: שמעון נוה, **אמנות המערכה - התהוותה של מצוינות צבאית**, מערכות, 2001; שמעון נוה, "מרכיבים חדשניים בתמרון - תפיסה אופרטיבית מהפכנית סובייטית, **מערכות** 324, מאי 1992; ריצ'רד סימפסון,

מרוץ אל העתיד - מחשבות על המלחמה במאה ה-21, מערכות, 1999. על ויריליו ועל תפיסת המרחב הגרמנית ראו: הקדמה של ערן נוימן בספרו של ויריליו פול, **המרחב הביקורתי**, רסלינג 2006. על תפיסת המרחב אצל דלז' וגואטרי ראו: Deleuze Gilles, Guattari, **A Thousand Plateaus Capitalism and Schizophrenia**, Minneapolis and London, The University of Minnesota Press, 1987, p. 305. כנרמו בכוונת הספר - אלף מישורים - הספר עוסק בארגון מרחב(ים). הפרק המצוין מנגיד בין הטיפוסים השונים של המרחב - המרחב היריעתי והמרחב החלק שאינו מחייב רצף טריטוריאלי. עוד על מרחב ועל עיצוב מרחב בהקשר אקדמי וצבאי ראו: אייל ויצמן, "ללכת דרך קירות", **מטעם** 15, 2008 עמ' 60-86

9. מפקד כוחות המשטרה.

10. ראו נספח.

11. כך למשל, מתוך ההגדה של הרב אביגדור נבנצל, לאדמת הארץ, המולדת, איכות של קדושה יתרה מתוך ההקשר העיצובי שלה: (עמוד צט) "ועוד אפשר לומר בדרך נוספת. ארץ ישראל נתקדשה כולה בהיותה נחלת שבטי יה, ארץ אשר עיני ה' תמיד בה. אבל יש בה קדושה נוספת, כעין קדושת העזרה. כמו שהעזרה נתקדשה בשל היותה חצר להיכל ולקודש, כך גם כל ארץ ישראל חשובה מעין 'חצר' לרה הבית, ומכוח זה קדושה יתרה יש בה יותר מכל הארצות". ההקשר העיצובי מעניק קדושה חיה, קדושה נוספת, הנובעת ממיקומה היחסי לאלוהות מעבר לקדושה הקבועה של ארץ בעלת קדושה אונטולוגית אשר עיני האלוהים תמיד בה.

12. צניעות בהיבט התכנון מבטאת את ההבנה העמוקה של המתכנן כי אין בידי לממש "סוף מעשה במחשבה תחילה". יכולת כזאת מיוחסת לאל במעשה הבריאה להבדיל ממעשה אדם. כדברי הפתגם "האדם מתכנן, והאל צוחק".

13. רוט, **הציונות הדתית**, עמ' 35-70; עמליה אוליבר-לומרמן, יובל קליש, "תהליך ההתנתקות מנקודת מבט ארגונית - בחינת ההתנתקות לפי תיאוריות שיווי המשקל המקוטע (punctuated equilibrium), תורת המשחקים (game theory) ותורת הארגון של וייק (Weick's theory)", בתוך: יעקב בר סימן טוב (עורך), **תוכנית ההתנתקות, הרעיון ושברו**, 2009, עמ' 147-167

14. קרן טמיר ויעקב בר-סימן טוב, **ההתנתקות מחבל עזה ומצפון השומרון - פינני, פיצוי ולגיטימציה**, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים 2007

15. Gilles Deleuze, Félix Guattari, "The Smooth and the Straited", in **A Thousand Plateaus - Capitalism and Schizophrenia**, The University of Minnesota Press 1980, pp. 474-500

16. קיפול בשונה מהתכנסות - המונח שבו בחר להשתמש ראש הממשלה דאז אהוד אולמרט לקראת פינויים מתוכננים נוספים.

17. Deleuze Gilles, **The Fold, Leibniz and the Baroque**, University of Minnesota Press, Minnesota, 1993

18. יחידה פשוטה שאינן ניתנת לפירוק.

19. אולי הצלחת ההתנתקות כפי שהתממשה היא קללתם הכפולה של המפונים. גם פונו ממקום מושבם מתוך נקודת מבטם וגם, ואולי בעיקר, הוכלו בתוך מונדה סגורה בקומה עליונה - מונדה שמחד יצרה להם מקום ומאידך כלאה אותם בקומה העליונה כמנוחים מהחברה. ניצני מחקר על כך ניתן לראות אצל פירסט ובתוצאות ועדת הבדיקה של מנהלת סל"ע כאשר זו תוציא את מסקנותיה. ענת פירסט, ההתנתקות בראי התקשורת: כיצד מבנים לגיטימציה לשלטון? בתוך: יעקב בר סימן טוב (עורך), **תוכנית ההתנתקות, הרעיון ושברו**, 2009, עמ' 125-146

הכרעה בשדה הקרבי: באוויר או ביבשה?

מסוס LVG C II של חיל האוויר הגרמני לאחר שחזר ממשימת הפצצה על לונדון אמצעי לחימה חדשים - בראש ובראשונה שכלול כלי הטיס - פתחו אפשרויות חדשות להשמדת כוחות האויב

רס"ן דן פיוטקין

רמ"ד תורות היסוד בחטיבת תוה"ד

בצה"ל מתנהל זה זמן רב ויכוח נוקב בשאלה האם ניתן להכריע מלחמות ללא תמרון יבשתי אלא באמצעות כוח אווירי בלבד. הוויכוח הזה אינו חדש: הוא התנהל כבר לפני יותר מ־80 שנה בין הוגי דעות צבאיים במערב ובבריה"מ. במערב היו שטענו שהמטוסים יוכלו להכריע לכדם מלחמות, ואילו הוגי הדעות של הצבא האדום גרסו שרק תמרון יבשתי - שבו משולבים כוחות האוויר - יכול להביא לניצחון במלחמות

שכללו שילוב של שלושה מרכיבים: מקלעים, גדרות תיל וחפירות. כבר בשלהי מלחמת העולם הראשונה הגיעו כמה הוגי דעות צבאיים במערב אירופה למסקנה שכלי הטיס הם הפתרון לקיפאון ששרר בחזית המערב, שכן הם מאפשרים לחדור במהירות היישר ללב שטחו של האויב בלי להתעכב בגלל מכשולים - מלאכותיים או טבעיים - שעל הקרקע. היכולת הזאת של כלי הטיס הייתה הבסיס לרעיון שניתן להכריע מלחמות באמצעות עוצמה אווירית בלבד.³

התפתחות החשיבה הצבאית בבריה"מ ובמערב

שני גורמים מרכזיים האיצו את התפתחות החשיבה הצבאית ברוסיה הבולשביקית: מלחמת העולם הראשונה, שבה הביס צבא גרמניה את צבא רוסיה, ומלחמת האזרחים (1918-1920), שבה ניסה הצבא הלבן⁴ - בסיוע צבאות זרים רבים - להכריע את הצבא האדום ולשים קץ לשלטון הקומוניסטי. מנהיג הבולשביקים, ולדימיר איליץ' לנין, ייחס חשיבות רבה ללימוד מהניסיון שנצבר בשתי המלחמות האלה. במאמרו "על בניין הצבא האדום" (1921) הוא כתב: "לימוד מהניסיון שנצבר במלחמה באירופה הוא הבסיס שמאפשר להבין את דרכי ההתפתחות של הצבאות בעתיד. על מפקדי הצבא החדש ועל התיאורטיקנים הצבאיים לנתח ולהבין את מהות השינויים שחלו בשדה הקרב... חשוב להבין את התפתחות יחסי הגומלין בין הזרועות ואת השפעתם על היכולת להשיג הכרעה בשדה הקרב."⁵

באמצע שנות ה־20 גיבשו התיאורטיקנים הצבאיים בבריה"מ - ובהם מיכאיל פרונוזה⁶ - את היסודות של אמנות המערכה. ההגדרה שהם נתנו למושג "אמנות המערכה" הייתה "התיאוריה והפרקטיקה של ניהול קרבות ומערכות". במסגרת פיתוח היסודות של תורת המערכה ניתחו המפקדים והתיאורטיקנים של הצבא האדום את תפקידי הזרועות בהכרעת המלחמות. הם כמובן לא התעלמו מהשילוב המוצלח של כלי הטיס בלחימה במלחמת העולם הראשונה, אך מסקנתם הייתה שהמלחמות יוכרעו גם בעתיד ביבשה וכי המטוסים יסייעו בהשגת ההכרעה הזאת, אולם לא יוכלו להשיגה רק בכוחות עצמם.

בשונה מהחשיבה הצבאית הסובייטית שהייתה מאוזנת מאוד, שכן היא דיברה כבר לפני 80 שנה על קרב יבשה שבו משולבים כוחות האוויר, קמו במערב כמה הוגי דעות שטענו כי המטוס לבדו יוכל להכריע מלחמות. שלושה הוגי דעות מרכזיים במערב הפיצו את תורת העליונות של זרוע האוויר: ג'וליו דואה האיטלקי, ויליאם (בילי) מיצ'ל האמריקני ויו טרנצ'רד הבריטי. דואה הוא הוגה הדעות החשוב

בתום מלחמת העולם הראשונה גובשו שתי תזות מנוגדות בנוגע לתפקיד הזרועות במלחמות שעתידות להתנהל במאה ה־20. על פי התזה הראשונה - של הוגי דעות צבאיים ושל מפקדים בצבא האדום בשנות ה־20 של המאה הקודמת - כוחות היבשה הם שיכריעו את המלחמה בעתיד. על פי התזה השנייה - של הוגי דעות צבאיים במערב, ובהם ג'וליו דואה האיטלקי - כוחות האוויר הם שיכריעו בעתיד את המלחמות. המאמר שלהלן דן בתפקיד של כוחות האוויר במלחמה המודרנית על פי כל אחת משתי התזות האלה.

מלחמה אחת - כיווני חשיבה שונים

תורת הלחימה של כל הצבאות הגדולים ערב מלחמת העולם הראשונה לא נתנה תשובה ברורה לשאלה כיצד ניתן להביס את צבא האויב במפגש מערכתי המתנהל לאורך חזית של מאות קילומטרים. יתר על כן, שום צד לא קבע שמטרתו של המפגש המערכתי היא להשמיד את צבא האויב. השמדה הייתה רק המטרה של מבצעים מקומיים, ספציפיים. היו לכך שתי סיבות: הראשונה, איש לא העלה על דעתו שיש דרך מעשית להכריע את האויב במפגש מערכתי חזיתי. השנייה, צבאות הם גופים שמרניים מאוד, וערב מלחמת העולם הראשונה שום צד לא העלה על דעתו שיש אפשרות להשמיד צבא אויב שאינו מוכתר לגמרי.¹ במילים אחרות: הצבאות של מלחמת העולם הראשונה עדיין דגלו במידה רבה באסטרטגיה מימי טורן² ששאפה להימנע ממפגשים מערכתיים מכריעים והסתפקה בתמרונים מקומיים.

כך קרה ששום צבא מהצבאות שנלחמו במלחמת העולם הראשונה לא שאף להשיג הכרעה מיידית. ההכרעה - כך העריך כל אחד מהצבאות הלוחמים - תושג בסוף סדרה ארוכה של מבצעים. כך, למשל, הצרפתים לא ניסו להכריע במערכה אחת כוללת את הכוחות הגרמניים העיקריים שעמדו מולם בלי לנוע. במקום זאת הם ניהלו מערכות ממוקדות שנועדו לפרוץ את החזית הרצופה שניצבה מולם. תקוותם הייתה שאם תושג הפריצה המיוחלת, יוכלו הכוחות לנוע לעבר המקום שבו ניתן יהיה לערוך את מבצע הסיום לפי המתכונת הנפוליאונית המוכרת להם. אולם מבצע סיום כזה מעולם לא התרחש, שכן המבקע המבוקש מעולם לא הושג. ניסיונות ההבקעה גרמו אומנם לנזקים עצומים והפילו מיליוני קורבנות, אך השפעותיהם על קווי החזית היו כעקיצות יתוש בלבד. הדבר נבע בין היתר מכך שהטכנולוגיה הצבאית באותה העת נתנה עליונות ברורה להגנה על פני ההתקפה. עד סמוך לסיום המלחמה לא היה לשום צבא מענה משביע רצון למערכי הגנה

חיילים בריטים ואזרחים מתקנים חפירה שנפגעה בהפגזה גרמנית במלחמת העולם הראשונה
תורת הלחימה של כל הצבאות הגדולים ערב מלחמת העולם הראשונה לא נתנה תשובה ברורה לשאלה כיצד ניתן להביס את צבא האויב במפגש מערכתי המתנהל לאורך חזית של מאות קילומטרים

התפיסה החדשנית של התיאורטיקנים הצבאיים בבריה"מ

בעוד שהוגי דעות במערב הגיעו למסקנה שאת הקיפאון שאיפיין את החזית המערבית במלחמת העולם הראשונה ניתן לשבור באמצעות המטוס, הגו התיאורטיקנים הצבאיים של בריה"מ פתרון אחר - "המהלומה העמוקה" - שעיקרו תקיפה בו־בזמן הן בחזית האויב והן בעומק שטחו. שני חידושים מהפכניים היו בפתרון הזה: הראשון הוא הרעיון שאת ההתקפה יש לנהל כבר בשלביה הראשונים בעומק שטחו של האויב; השני הוא שיש לנהל בעת ובעונה אחת שני מאמצים מרכזיים: בחזית האויב ובעורפו.

את הרעיון של הפעלת שני מאמצים עיקריים הגשימו הסובייטים כבר במלחמת האזרחים, והוא סייע להם להביס את הצבא הלבן. כך, למשל, יושם הרעיון הזה במערכה נגד כוחותיו של הגנרל הלבן פיוטר וראנגל שהיו פרוסים בדרום רוסיה, באזור הים השחור. התקפה סימולטנית על חזיתו ועל עורפו (באמצעות איגוף עמוק) הביאה לתבוסתו ולבריחתו יחד עם רבים מאנשיו לטורקיה. כך הגיע הקץ לאחיות הלבנים בדרום רוסיה.

תורת המהלומה העמוקה לא הייתה החידוש היחיד של הצבא האדום. חידוש נוסף שלו היה המנגנון שהקים להכשרת מפקדים בכירים תוך כדי הלחימה. הקומיסר לענייני הגנה (שר הביטחון) לאון טרוצקי,

והמשיפע ביותר מבין השלושה, ולתיאוריה שלו בנוגע להכרעת המלחמות באמצעות כוחות האוויר הייתה השפעה עצומה על כל הצדדים הלוחמים במלחמת העולם השנייה.

כוחות האוויר בחשיבה הצבאית הסובייטית ובתפיסתו של דואה

אמצעי לחימה חדשים - בראש ובראשונה שכלול כלי הטיס - פתחו אפשרויות חדשות להשמדת כוחות האויב. דואה טען שהכוח האווירי הוא שיכריע את המלחמות בעתיד וכי לא ניתן יהיה להתגונן מפני המטוסים התוקפים שכן השמיים הם מרחב עצום שלא ניתן להגן על כולו.⁷ השליטה באוויר - הוא גרס - תושג באמצעות השמדת כוחות האוויר של האויב בעודם על הקרקע, ולאחר מכן ניתן יהיה להביס גם את כוחות היבשה שלו באמצעות הפצצתם הרצופה מהאוויר.⁸ בגלל יכולותיהם של כוחות האוויר - טען דואה - יאבדו כוחות היבשה במשך הזמן את חשיבותם.

הוגי הדעות הצבאיים הסובייטים לא קיבלו את עמדתו של דואה והתפלמסו איתה. ולדימיר טריאנדפילוב, למשל, טען שכוחות האוויר ימלאו משימות חיוניות במלחמה - במיוחד בשלביה הראשונים - אך הם לא יוכלו להכריע אותה לבדם. לדעתו, כוחות האוויר יסייעו לכוחות היבשה באמצעות החלשת כוחות היבשה של האויב - במיוחד באמצעות תקיפת העתודות שבעורף.⁹

שבמסגרת תפקידו היה ממונה על בניין הכוח של הצבא האדום, ומי-כאיל טוכצ'בסקי, שהיה ממפקדיו הבכירים של הצבא והוגה הדעות המרכזי שלו, צריכים היו לבנות צבא תוך כדי מלחמה. אחת הבעיות שעיימן התמודדו הייתה כיצד להכשיר את המפקדים בעיצומה של לחימה אינטנסיבית. הפתרון שהגה טוכצ'בסקי היה להעביר קורסים לאמנות המלחמה בסמוך לחזית. בהפוגות שבין הקרבות ישבו המפקדים - רובם חסרי כל הכשרה וידע צבאיים - על ספסל הלימודים ושמעו הרצאות על יסודות המקצוע הצבאי מפי מרצים ששירתו בעבר באקדמיות הצבאיות של הצאר. באותם הקורסים גם נותחו מבצעים שעליהם פיקדו החניכים והופקו מהם לקחים. טוכצ'בסקי הבין שלימודים תוך כדי מלחמה המשלבים תיאוריות צבאיות עם הפקת לקחים ממבצעים ספציפיים יאפשרו למפקדים להתאים טוב יותר את עצמם ואת כוחותיהם לסביבה מבצעית שמשתנה במהירות. התוצאה של חידושי הצבא האדום הייתה ניצחונו במלחמת האזרחים.

מקומם של כוחות האוויר במהלומה העמוקה

התפתחותה של זרוע האוויר פתחה אפשרויות נוספות ליישום המה-לומה העמוקה. כאמור, התיאורטיקנים של הצבא האדום סברו שהכוח האווירי לא יוכל לנצח לבדו מלחמות (כפי שחשבו הוגי דעות צבאיים חשובים במערב), אך הם בהחלט עמדו על האפשרויות החדשות שהוא פתח ליישום המהלומה העמוקה.

את הנחתת המהלומות בעומק שטחו של האויב הטילו הוגי המהלומה העמוקה על כוחות היבשה,¹⁰ והם לא שינו את דעתם בנוגע למרכזיותם של אלה גם לאחר שהמטוסים הלכו והשתכללו, וכוח האש שלהם הלך והתעצם. עם זאת הם הכירו ביכולתו של הכוח האווירי להלוט במהירות בעומק שטחו של האויב ולהגביר במידה רבה את האפקטיביות של כוחות היבשה.¹¹

התיאורטיקנים של הצבא האדום העלו כמה נימוקים מדוע כוח אווירי אינו יכול להחליף את כוחות היבשה. פרונוזה וטוכצ'בסקי הדגישו שהמגבלה המרכזית של הכוח האווירי היא אי-יכולתו לשלוט באופן יעיל על שטח.¹² יתר על כן, טוכצ'בסקי טען שכוחות אוויר אינם יכולים להשמיד כוחות אויב הפרוסים על פני מרחבים עצומים. לנגד עיניו הוא ראה כמובן את שטחיה רחבי הידיים של בריה"מ ואת המטוסים של תקופתו, שהיו עדיין מוגבלים למדי בביצועיהם. טוכצ'בסקי - בניגוד לדואה - גם הבין שהמטוסים אינם כל יכולים, וכי ניתן להתגונן מפניהם בעילות באמצעים אקטיביים (נ"מ) ופסיביים (ביצורים, הסוואה). למטוסים ייעדו טוכצ'בסקי וההוגים האחרים של הצבא האדום תפקיד צנוע יותר: להכין את שדה הקרב לכניסה מסיבית של הכוחות המתמרנים - השריון והח"ר.

בספרו "על הרפורמה הצבאית" (1925)¹³ כתב פרונוזה שהכרעת האויב מוטלת בעיקר על הכוחות המתמרנים. מטרתם היא להגיע לשטחים החיוניים ("נקודות הכובד")¹⁴ של האויב ולהכריע אותו, או לכל הפחות ליצור את התנאים שיאפשרו את הכרעתו באמצעות מהלכים משלימים.¹⁴ על פי תורת המהלומה העמוקה, יחידת הכוח המרכזית לפתרון בעיות מבצעיות במערכות צבאיות התקפיות של העידן המודרני היא חזית - הכינוי שנתנו הסובייטים לאגד ארמיות. יש לשים לב לאוריינטציה ההתקפית של תורת המהלומה העמוקה.

תפקיד ההגנה נתפס בה משני בלבד.

טוכצ'בסקי הועיד לכוחות האוויר משימות אסטרטגיות חשובות, אך בניגוד לדואה הוא לא ראה במטוסים כוח שיכריע את מלחמות הע-תיד. הוא סבר שכוחות האוויר יכולים לפגוע במטרות נבחרות בעומק שטחו של האויב - למשל בתעשיות הביטחוניות שלו - אך אין בכוחם לפגוע בכל מטרה ומטרה של האויב בגלל יכולתו לפזרן על פני מרחבים גדולים, להסתירן ולמגן.¹⁵ דואה, לעומת זאת, טען שמטוסים יוכלו להשמיד את כל המטרות החיוניות של האויב. הוא גם גרס שכוחות האוויר אינם צריכים להבחין בין מטרות צבאיות למטרות אזרחיות. הרס של מטרות אזרחיות - הוא כתב - יפגע במורל של האויב ויקדם את השגת הניצחון.¹⁶

טריאנדפילוב דן בפיתוח כוחות האוויר בבריה"מ. בספרו על "אופי המבצעים של צבאות מודרניים" הוא הדגיש שבניית מערך מתקדם של כוחות אוויר דורש תשתית טכנולוגית מפותחת, תורת לחימה וכוח אדם מקצועי. לדבריו, הירושה של האימפריה הרוסית לא הותירה לבולשבסקים אף לא אחד מאלה. זו הסיבה לכך - הוא הס-ביר - שבניית כוחות האוויר בבריה"מ התעכבה מאוד, ולכן היו הוגי המהלומה העמוקה ספקנים בנוגע לתרומה האפשרית של המטוסים להכרעת מלחמות.¹⁷

את הנחתת המהלומות בעומק שטחו של האויב הטילו הוגי המהלומה העמוקה על כוחות היבשה, והם לא שינו את דעתם בנוגע למרכזיותם של אלה גם לאחר שהמטוסים הלכו והשתכללו, וכוח האש שלהם הלך והתעצם

דואה טען שהמטוס מבטל לחלוטין את ערכם של מערכי ההגנה. דעתו הייתה ששום מערך הגנה אינו מסוגל להגן על המטרות החיוניות מפני הפצצות מהאוויר.¹⁸ גיאורגי איסרסון, אחד מהוגיה של תורת המהלומה העמוקה, מתח ביקורת נוקבת על גישתו של דואה. הוא טען שהתפתחות המטוסים תוביל לפיתוחים טכנולוגיים בתחום ההגנה נגד מטוסים, וכתוצאה מכך היכולת להכריע מלחמות מהאוויר תהיה תמיד מוגבלת. הוא הדגיש שכוחות הנ"מ לא יאפשרו לכוחות האוויר להשמיד את כל הנכסים החיוניים של האויב. דואה - לעומת זאת - טען שכוחות הנ"מ לעולם לא יהיו יעילים במידה מספקת, ולכן לא יוכלו להשפיע על יכולתם של כוחות האוויר להכריע מלחמות.¹⁹

מבצעים משולבים

בעוד שדואה ראה לנגד עיניו כוח גדול של מפציצים שמכריע לבדו מלחמות, דיברו התיאורטיקנים של הצבא האדום כבר לפני 80 שנה על מבצעים משולבים, שבהם כל זרוע תורמת את חלקה להשגת הניצחון. הם נתנו את הבכורה לכוחות היבשה, אך לא ראו בהם גורם יחיד שמנצח לבדו מלחמות. איסרסון אף כתב שיש להגדיר במדויק את תפקידה של כל זרוע ואת האופן שבו היא משתלבת עם הזרועות

האחרות כדי להכריע את המלחמה.²⁰ טוכצ'בסקי כתב שכוחות האוויר הם "כוחות סיוע לצבא היבשה".²¹ לעומתם דואה כתב שזרוע האוויר צריכה להיות עצמאית לגמרי ולא קשורה כלל לזרועות האחרות.

סיכום

הן הוגי הדעות הצבאיים בבריה"מ והן דואה וחסידיו במערב חיפשו בשנות ה-20 של המאה ה-20 פתרונות לבעיות האסטרטגיות והט"קטיות שצצו במלחמת העולם הראשונה. אולם בעוד שהוגי הדעות בבריה"מ הלכו לקוטב אחד, הלכו דואה וחסידיו לקוטב הנגדי. לפי החשיבה הצבאית הסובייטית, על כוחות היבשה להכריע מלחמות - בשיתוף פעולה מלא עם הזרועות האחרות - באמצעות הנחתת מהלומות הן בחזית והן בעומק שטחו של האויב. דואה, לעומת זאת, ראה במפציצים את חזות הכול וטען שהם לבדם יכריעו מלחמות. מהסיבה הזאת הוא לא דיבר על מבצעים משולבים. הוגי הדעות של הצבא האדום - ובהם פרונוזה, טוכצ'בסקי ואיסרסון - קבעו שתפקידם של כוחות האוויר הוא לסייע לכוחות היבשה אך לא להחליפם.

גם הניסיון שצברה ישראל מוכיח שהשגת ניצחון במלחמה מותנה בהפעלה משולבת של כל הזרועות במסגרת תוכנית ברורה להשגת יעדים שאותם הציב הדרג המדיני

ב-1940 ניסו הגרמנים ליישם את גישתו של דואה ולהכריע את המלחמה נגד בריטניה באמצעות כוח אווירי בלבד. הם נכשלו, וכבר אז ניתן היה לעמוד על חולשת הגישה שראתה בכוח האווירי את חזות הכול. כישלונם של הגרמנים לא מנע מהבריטים ומהאמריקנים לאמץ את גישתו של דואה ולנסות להכריע את גרמניה באמצעות ההפצצות האסטרטגיות.²² גם הם כשלו. למרות הנזקים העצומים שהסבו לגרמניה ההפצצות האסטרטגיות הן לא הכריעו אותה. ההכרעה הושגה רק לאחר שהיא נכבשה באמצעות כוחות יבשה.

בין שתי מלחמות העולם בנה הצבא האדום את כוחו בהתאם לתורת המערכה העמוקה ופיתח את כוחות היבשה שלו - במיוחד את הכוחות המשוריינים - על חשבון כוחות האוויר. החשיבות המיוחדת שיוחסה לכוחות המשוריינים נבעה מיכולתם לנוע במהירות לעומק שטחו של האויב ולהכריע את המלחמה.²³ כאשר נכנסה בריה"מ למלחמת העולם השנייה המשיך הצבא האדום לתת את הבכורה לכוחות היבשה. כל המבצעים שהוא תיכנן היו יבשתיים. כוחות האוויר שימשו רק לסיוע, דהיינו מילאו תפקיד משני בלבד.

הוויכוח על מקומם של כוחות האוויר לא תם עד היום. כניסתו לשימוש של הנשק המונחה המדויק עוררה שוב את האשליה שניתן להכריע מלחמות באמצעות כוח אווירי בלבד. מלחמת קוסובו (1999) - שאכן הוכרעה באמצעות לוחמת אוויר בלבד - חיזקה את התחושה שחלומם של דואה קורם עור וגידים. אולם לאחר מכן הוכיחו שתי

מלחמות המפרץ שמלחמת קוסובו הייתה היוצא מהכלל שמעיד על הכלל ושדווקא תורת השילוביות הסובייטית היא הנכונה. ואכן כיום גם הדוקטרינה הצבאית של המערב גורסת שהפעלה משולבת של כל הזרועות ושל כל הכוחות היא הדרך הנכונה להכריע מלחמות.

גם הניסיון שצברה ישראל מוכיח שהשגת ניצחון במלחמה מותנה בהפעלה משולבת של כל הזרועות במסגרת תוכנית ברורה להשגת יעדים שאותם הציב הדרג המדיני. ניסיונות להכריע מערכות באמצעות כוחות האוויר בלבד, ללא שילוב של כוחות היבשה, הנחילו לישראל פעם אחר פעם אכזבות. הדוגמה המובהקת ביותר לכך היא מלחמת לבנון השנייה.

הערות

1. מיכאיל טוכצ'בסקי, **תורת המערכה: פרקים נבחרים**, תוה"ד, 2005, עמ' 8
2. אנרי דה לה טור ד'אוברן טורן (1611-1675) - מצביא צרפתי. העדיף טקטיקה של תמרון ושל המתנה על פני מתקפות נמרצות.
3. אדוארד לטוואק, **אסטרטגיה של מלחמה ושלום**, מערכות, תל-אביב, 2002, עמ' 222
4. כינוי לכוחות ברוסיה שלא הכירו במשטר הסובייטי ונלחמו בו כדי להפילו בשנים 1918-1920.
5. Vladimir Ilyich Lenin, **The Build-up of the Red Army**, State Publishing, 1921, p. 33
6. מיכאיל פרונוזה (1885-1925) - מפקד חזית הדרום במלחמת האזרחים, סגן שר ההגנה ומפקד המכללה לפיקוד ולמטה של הצבא האדום.
7. **לוטוואק**, עמ' 223
8. Giulio Douhet, **The Command of the Air**, Faber & Faber Publishing, London, 1965, p.30
9. Vladimir Triandafilov, **The Nature of the Operations of Modern Armies**, Voenizdat, (Military Publishing), Moscow, 1936, p. 142
10. Mikhail Tukhachevsky, **Ideas of the Modern Military Strategy**, in Selected Works, Voenizdat (Military Publishing), Moscow, 1964, p. 247
11. Mikhail Frunze, **The United Military Doctrine of the Red Army**, Voenizdat (Military Publishing), Moscow, 1980, p. 3
12. Tukhachevsky, p. 260
13. Mikhail Frunze, **About the Military Reform**, Voenizdat (Military Publishing), Moscow, 1980, p. 2
14. הכוונה היא למרכזי האוכלוסייה, לתעשיות מרכזיות ולמתקנים אסטרטגיים
15. טוכצ'בסקי, **תורת המערכה**, עמ' 33
16. Douhet, p.16
17. **Triandafilov**, p. 58
18. **Douhet**, p. 18
19. **שם**, עמ' 20
20. Georgii Isserson, **Novije Formi Borby (New Forms of War)**, Voenizdat (Military Publishing), Moscow, 1940, p. 46
21. Tukhachevsky, p. 252
22. Basil Henry Liddell Hart, **History of the Second World War**, Oxford, Oxford University Press, 1999, p. 12
23. **Triandafilov**, p. 142

ההיערכות לקראת טרור כימי

הסכנה שהחמאס והחזבאללה ינסו לבצע פיגוע כימי נגד ישראל אינה גבוהה בשלב הזה - בעיקר בגלל החשש של שני הארגונים האלה מתגובה שתפגע בקהילותיהם - אך לארגון אל-קאעידה אין עכבות דומות. ישראל ערוכה לטיפול בפיגוע כימי, אך ניתן לשפר את מוכנותה באמצעות נקיטת כמה צעדים שמפורטים במאמר

הפיגוע הכימי בתחנת הרכבת בטוקיו, 20 במרס 1995
ההערכה היא שביכולתו של אל-קאעידה להשיג חומרי לחימה כימיים באיכות גבוהה בעיקר ממדינות ברית-המועצות לשעבר

סא"ל א'
קצין באמ"ץ.
בוגר פו"ם אפק

סא"ל ש'
קצין באמ"ן.
בוגר פו"ם אפק

ב־20 במרס 1995 הגיעו לחמש תחנות שונות של הרכבת התחתית בטוקיו כמה צעירים שלא עוררו כל חשד ושהחזיקו בידיהם מטריות ושקיות נייר חומות. לאחר זמן מה הניחו הצעירים את השקיות על הרצפה בתחנות, ניקבו את השקיות בעזרת קצות המטריות ומיהרו להסתלק משם. בתוך דקות ספורות החלו להופיע סימנים יוצאי דופן בקרב השוהים בתחנות האלה: ראייה מטושטשת, קוצר נשימה, נזלת והזעה מוגברת.

במהלך אותו היום פונו מתחנות הרכבת התחתית כ־5,500 אזרחים לבתי החולים של הבירה - שם התברר שכמה מאות מהם נחשפו לגז העצבים הרעיל סארין. 12 בני אדם מתו כתוצאה מהחשיפה לגז, כ־500 בני אדם נזקקו לטיפול רפואי בשל ההרעלה, וכל האחרים שפוננו לבתי החולים כלל לא נחשפו לגז, אלא סבלו מתסמינים הנובעים מלחץ ומעקה.

חקירת המשטרה העלתה שלפיגוע אחראים חברים בכת "האמת הצרופה" (אום שינריקיו) היפנית. על פי אמונתם, המשיח יבוא לאחר תקופה של סבל ושל אסונות, והם רצו לגרום סבל המוני באמצעות פיגוע כימי כדי להחיש את יום הדין ואת בוא המשיח.¹

בעולם פועלים ארגוני טרור רבים, ולהם יעדים שונים - פוליטיים, לאומיים, חברתיים ודתיים - אך דרכי הפעולה שלהם דומות: הם שואפים לזרוע אימה ובלבול בקרב הציבור, לשבש את שגרת החיים, לחשוף את אוזלת היד של השלטונות ובכך לפגוע בלגיטימציה שלהם.² השימוש באמצעי לחימה כימיים יכול להשיג את האפקטים האלה בקלות רבה: די בכמות קטנה מאוד של החומרים האלה כדי לפגוע באלפי בני אדם. ועוד יתרון יש לחומרי הלחימה הכימיים: לרבים מהם אין ריח ואין צבע, כך שניתן לגלותם רק לאחר שהקורבנות באו איתם במגע ופיתחו תסמינים שאופייניים להרעלה.³ המאפיינים האלה מגבירים את הפגיעה המורלית.

את הטרור הלא קונוונציונלי נהוג למיין לפי החומר שבו נעשה שימוש: טרור כימי, טרור ביולוגי וטרור רדיולוגי-גרעיני. חלוקה מקובלת אחרת היא לטרור לא קונוונציונלי מוגבל (פיגועים נקודתיים) ולטרור לא קונוונציונלי בלתי מוגבל (פיגועי השמדה).⁴

מטרת המאמר היא להציג את היכולת המבצעית ואת המוטיווציה של ארגוני הטרור האסלאמיים להפעיל טרור כימי נגד מדינת ישראל ואת רמת ההיערכות הנוכחית של גופי החירום בישראל. מטרה נוספת היא להציע דרכים ואמצעים לשיפור היערכותה של ישראל לקראת תרחיש מוגדר שלפיו יפוזר חומר כימי במבנה ציבורי הומה אדם כמו קניון, איצטדיון, אולם סגור, בית ספר, תחנת רכבת מרכזית וכדומה.

היכולת המבצעית והמוטיווציה לבצע פיגוע טרור כימי נגד ישראל

כדי שפיגוע ייצא אל הפועל צריכים להתקיים שני תנאים: הראשון, שלגורם כלשהו תהיה מוטיווציה לבצעו; השני, שלאותו הגורם תהיה היכולת להוציאו אל הפועל.

ישראל ניצבת מול ארבעה ארגוני טרור שלהם יש יכולת להוציא אל הפועל פיגוע טרור כימי: אל-קאעידה, החזבאללה, החמאס וגדודי חללי אל-אקצא של הפת"ח. בעבר פורסמו סרטונים שבהם נראים

פעילים של אל-קאעידה ושל גדודי חללי אל-אקצא עורכים ניסויים בחומרים כימיים, ובאתרים של החמאס ושל אל-קאעידה פורסמו הסברים כיצד להכין חומרי לחימה כימיים.⁵

ההערכה היא שביכולתו של אל-קאעידה להשיג חומרי לחימה כימיים באיכות גבוהה בעיקר ממדינות ברית המועצות לשעבר. כמו כן ייתכן שיש ביכולתו לייצר חלק מהחומרים האלה, אולם סביר להניח שהחומרים מייצור עצמי יהיו פחות איכותיים. אל-קאעידה כבר הוכיח - למשל בפיגועי 11 בספטמבר 2001 ובניסיון הפיגוע במטוס של חברת התעופה דלתא בדצמבר 2009 - שמטרתו העיקרית היא לגרום לאבדות כבדות ככל האפשר, וכי אין לו בלמים ורסנים בפעילותו. לכן סביר להניח שהוא לא יהסס להפעיל נשק כימי אם הדבר יתאפשר לו. הסיבה לכך שלא-קאעידה אין רסנים היא שהוא ארגון כלל עורמי שאינו אחראי לשלומה ולרווחתה של קהילה כלשהי. תפיסותיו האידיאולוגיות ורצונו לנקום ולהוכיח כל הזמן למדינות המערב שהוא עדיין חי עלולים לדרבן את הארגון להוציא אל הפועל פיגוע כימי - מה גם שקל יחסית וזול להשיג חומרים כימיים רעילים.

לדעתנו, לחזבאללה ולחמאס אין כיום מוטיווציה להשתמש בחומרי לחימה כימיים. הסיבה: שני הארגונים האלה פועלים בקרב קהילות שעלולות להיפגע קשות מתגובת ישראל על התקפה באמצעי לחימה כימיים. בחמאס ובחזבאללה חוששים שיאבדו את תמיכת קהילותיהם אם אלה ייפגעו קשות מתגובת ישראל. תמיכת הקהילה בארגונים האלה היא גורם חשוב ביכולתם להתמודד עם הלחץ הצבאי והמדיני של ישראל ולשרוד. יתר על כן, שימוש בנשק כימי עלול ליטול משני הארגונים האלה את מעט הלגיטימציה הבין-לאומית שיש להם כיום.⁶ אם החזבאללה והחמאס יחליטו בכל זאת להצטייד בנשק כימי, סביר להניח שהם יעדיפו לקבלו מהמדינות התומכות בהם, בראש ובראשונה מאיראן ומסוריה, ולא לייצרו בכוחות עצמם, שכן ייצור עצמי כרוך בהשקעה גדולה של משאבים ובצורך לנקוט אמצעי בטיחות קפדניים. נוסף על כך, פרויקט לייצור נשק כימי ניתן יהיה לגלות כבר בשלבים הראשונים לבנייתו, והוא עלול להיות חשוף לתקיפות.

אפשרות אחרת היא שהמדינות התומכות, בעיקר איראן, ילחצו על החזבאללה ועל החמאס להצטייד בנשק כימי ואף יצידו אותם בעצמן כדי להגביר את יכולת ההרתעה שלהם כלפי ישראל.

יש לציין שבכמה פיגועי תופת בעבר מרחו פעילי חמאס חומרי הדברה על המטענים. לא היה בכך כדי לגרום להרעלת הנפגעים, שכן בפיצוץ נשרף רוב החומר הכימי, ולדעתנו, הדבר אינו מצביע על כוונה לעבור לשימוש בחומרי לחימה כימיים.

המאפיינים של פיגוע כימי

את אופיו של הפיגוע הכימי קובעים פרמטרים רבים. בשלושה מהם שולטים הטרוריסטים: הם בוחרים איזה חומר לחימה כימי לפזר ואיזו כמות, היכן לפזרו (במקום פתוח או במקום סגור) וכיצד לפזרו (פיזור שקט כמו בטוקיו או פיזור רועש באמצעות פיצוץ).⁷ את מגוון החומרים הכימיים הרעילים ניתן לסווג בכמה דרכים, בין היתר לפי סימני הפגיעה האופייניים לחומר הרעיל (ראו טבלה).⁸

המאמר הזה מתייחס למתאר אחד בלבד של פיגוע: פיזור שקט של חומר כימי רעיל ונדיף בחללים ציבוריים סגורים כמו קניון או אולם

שבהם פועלות מערכות מיזוג. זהו פיגוע שקל יחסית לבצע: יש צורך בכמות קטנה של חומר לחימה כימי, ומאחר שהוא נטול ריח, צבע או טעם, קלושים הסיכויים שהוא יתגלה טרם פיזורו. לפיגוע בקניון או באולם סגור יש שני יתרונות מבחינת הטרוריסטים: במקומות האלה יש מערכות מיזוג שמחישות את התנדפותו של החומר הכימי ואת פיזורו בחלל; כן יש בהם אנשים רבים נטולי כל מיגון על דרכי הנשימה שלהם. ככל הנראה מרבית הנוכחים לא יידעו ממה נפגעו, ויידרש זמן לקשר בין הסימנים החריגים לבין פיגוע כימי.⁹

המענה הקיים היום בישראל להתמודדות עם פיגוע כימי

כדי להיות ערוכים ומוכנים לאיום מהסוג הזה יש להכירו, להבין את משמעויותיו ולדעת באילו דרכים ניתן להתמודד איתו. זה כעשור מתאמנים כל גופי החירום - משטרת ישראל, מערך הכבאות, מגן דוד אדום וצוותים של המשרד להגנת הסביבה - להתמודדות עם מקרים של התפזרות חומרים כימיים רעילים במקומות מיושבים. הוחלט להטיל על הגופים האלה את הטיפול באירועים של זיהום כימי ולא על הצבא שכן הם ערוכים לתת מענה מיידי לאירועים במשך 24 שעות ביממה, ואילו את הצוותים של הצבא יש לגייס. אלה - כך נקבע - יגויסו רק במקרים חריגים שבהם האירוע נמשך יותר מכמה שעות. בידי גופי החירום יש אמצעים שונים החיוניים למתן מענה לאירוע של זיהום כימי. האמצעים האלה אינם מצויים בידי כל הכוחות כל הזמן, ולכן חשוב לזהות מהר ככל האפשר פיגועים כימיים. להלן סקירת

בידי גופי החירום בישראל יש אמצעים שונים החיוניים למתן מענה לאירוע של זיהום כימי. האמצעים האלה אינם מצויים בידי כל הכוחות כל הזמן, ולכן חשוב לזהות מהר ככל האפשר פיגועים כימיים

האמצעים העיקריים שבידי גופי החירום בישראל לטיפול בפיגועים כימיים (או בתאונות שגורמות לפיזור של חומרים כימיים רעילים):

- יחידות הסיוע (י"ס"ם) של משטרת ישראל מצוידות בערכות מיגון מלאות (חליפות מיגון ומסכות). כשמתקבל דיווח על אירוע כימי, מוקפצים הצוותים האלה לזירה לאחר שמיגנו את עצמם. תפקידם הוא לחלץ נפגעים מהזירה.
- במגן דוד אדום קיימות ערכות מיגון מלאות. כן נמצאות בכל אמבולנס ערכות של מזרקי אטרופין המונעים הרעלה בעקבות חשיפה לזרחנים אורגניים (גזי עצבים דוגמת סארין). נוסף על כך מצוידת כל ניידת טיפול נמרץ באמצעים להנשמה. מאחר שמגן דוד אדום יכול להפנות לזירת אירוע בודדת עשרות ניידות בתוך פרק זמן קצר יחסית, הדבר מבטיח שבמקרה של פיגוע כימי תהיה בשטח כמות גדולה יחסית של אמצעי טיפול ראשוניים.
- לרשות מערך הכבאות הארצי עומדות ניידות חומרים מסוכנים

(חומ"ס) ייעודיות בפריסה ארצית. אלה מצוידות באמצעים לגילוי חומרי לחימה כימיים ולזיהוים. כמו כן יש בניידות האלה אמצעים מגוונים לאיטום מכלים בגדלים שונים ואמצעי מיגון מתקדמים המאפשרים לצוותים להגיע עד למוקד שממנו מתפשט חומר הלחימה הכימי, לנטרל אותו ולחלץ משם נפגעים.

- בידי הצוותים של המשרד להגנת הסביבה יש ערכות מיגון מלאות כמו אלה של מערך הכבאות. כן יש ברשותם אמצעים לניטור מטאורולוגי ויכולות מתקדמות - אף יותר מאלה של מערך הכבאות - לגילוי חומרי לחימה כימיים ולזיהוים. תפקידם העיקרי של הצוותים האלה הוא לקבוע את מעגלי הסיכון ואת הכיוון שבו מתפזר החומר הכימי הרעיל.
- בכל חדרי המיון בבתי החולים בארץ קיימות ערכות מיגון מלאות הכוללות, בין היתר, תרופות לטיפול מיידי בנפגעים. עם הגעת המידע בנוגע לאירוע כימי מכל סוג שהוא, נערכים בכניסה לחדר המיון צוותים רפואיים ממוגנים ובידיהם מענה רפואי מיידי. במ"קביל פורסים צוותי מנהלה לא רפואיים מקלחות בכניסה לבית החולים כדי לטהר את הנפגעים.

מאחר שהשפעתם של חומרי הלחימה הכימיים על הגוף היא מהירה מאוד, חיוני לטפל ללא שיהוי במי שנחשפו לחומרים האלה. ככל שהטיפול ניתן מהר יותר, כך פוחת מספר הנפגעים, ומצטמצמת חומרת הפגיעה. בגלל החשיבות הרבה שיש לטיפול מהיר בנפגעים נבנה אלגוריתם שמייעל מאוד את עבודת הצוותים שפועלים בזירה שבה התרחש אירוע כימי (ראו אזור).¹⁰

על הצוותים להיות מיומנים בזיהוי החומרים הכימיים על פי התסמינים שמתגלים אצל הנפגעים. מיד לאחר הגעתם של צוותי החירום לזירה עליהם לבודד אותה כדי למנוע כניסת אנשים חסרי מיגון. כן נקבע שבמקרה של פיגוע המוני אין להתחיל בטיהור השטח, אלא קודם כול יש לפנות את הנפגעים מהר ככל האפשר לבתי החולים. בדרך לבית החולים יש להפשיט את הנפגעים, שכן בכך מסירים כ-90% מהחומר הכימי שבא איתם במגע. בכך הופכת פעולת הטיהור למרכיב משלים בלבד.¹¹ הגישה הזאת לטיפול באירוע כימי פותחה בישראל, אולם בהדרגה מאמצות אותה עוד מדינות.

כדי שהצוותים השונים יהיו מיומנים בטיפול בפיגוע כימי עליהם להתאמן בכך שוב ושוב. בישראל קיימת תרבות תרגול מפותחת ביותר, ובמסגרתה מתרגל כל אחד מגופי החירום שצוינו לעיל פעם בשנה טיפול בפיגוע כימי. נוסף על כך מתקיימים תרגילים משותפים לכל גופי החירום שבהם הם נדרשים להתמודד יחד עם תרחיש של פיגוע כימי. מטרת התרגולים המשותפים היא לשפר את התקשורת בין גופי החירום השונים ולהביא לכך שכל גוף יכיר היטב את היכולות של הגופים האחרים שעמם הוא פועל.

פערים במענה הקיים ופתרונות אפשריים

איכות הציוד, פריסתו הנוכחית, רמת התרגול והבנת האיום מצביעים את ישראל ואת גופי החירום שבה בקו אחד עם המתקדמות שבמדינות המערב. עם זאת ניתן לשפר את ההיערכות באמצעות פיתוח ורכישה של אמצעים חיוניים נוספים. האמצעים האלה, שיפורטו להלן, לא רק שיקטינו את מספר הנפגעים במקרה של פיגוע כימי, אלא ייתכן

רענון ערכות מגן בתל אביב. איכות הציוד, פריסתו הנוכחית, רמת התרגול והכנת האיום מציבים את ישראל ואת גופי החירום שבה בקו אחד עם המתקדמות שבמדינות המערב

מאגר של מסכות מילוט (שזולות יותר ופשוטות יותר ממסכות מגן) במרכזים הומי אדם כגון קניונים ובתי ספר. ברגע שמתברר כי התרחש פיגוע כימי, ניתן יהיה לחלק מיד את מסכות המילוט. אלה יאפשרו לקהל להימלט מהזירה בלי שמערכת הנשימה שלהם ועיניהם ייחשפו לחומר הכימי שפוזר. מסכות מילוט קיימות כבר כיום בשוק במגוון דגמים. את רובן קל ופשוט לחבוש, הן אינן דורשות תחזוקה רבה וגם לא שטחי אחסון גדולים. עם זאת, ההצעה לאחסן מסכות מילוט במקומות הומי אדם מעוררת כמה שאלות: מי יחלק את המסכות במקרה של פיגוע? היכן יאחסנו אותן כך שהגישה אליהן תהיה מהירה ונוחה? מי אחראי להכשיר את כוח האדם שיחלק את המסכות ומי יהיו המחלקים? האם יהיו אלה המאבטחים? קציני הביטחון? ויש שאלות נוספות שעולות בהקשר הזה: מדוע לא להציב במקומות הומי אדם גם בלוני חמצן בעבור נפגעים קשים עד שיגיעו צוותי הרפואה? מדוע לא לאחסן יחד עם המסכות גם מזרקי אטרופיין? ניתן להציע דברים רבים לשיפור המוכנות, אולם ברור שרבות מההצעות האלה ייפסלו מסיבות תקציביות ובשל החשש להעניק סמכויות נרחבות לאנשים שהכשרתם בתחום ההתגוננות מפני זיהום כימי היא מצומצמת מאוד. עם זאת, מענה חלקי כמו מסכות מילוט יוכל לפחות למנוע חלק מהפגיעות בקרב הקהל הרחב. כל עוד הערכות נשמרות כראוי באחסנה, אורך חיי המדף שלהן כמעט בלתי מוגבל, מה שמבטיח שמדובר בהשקעה חד־פעמית. זאת בניגוד לבלוני החמצן ולמזרקי

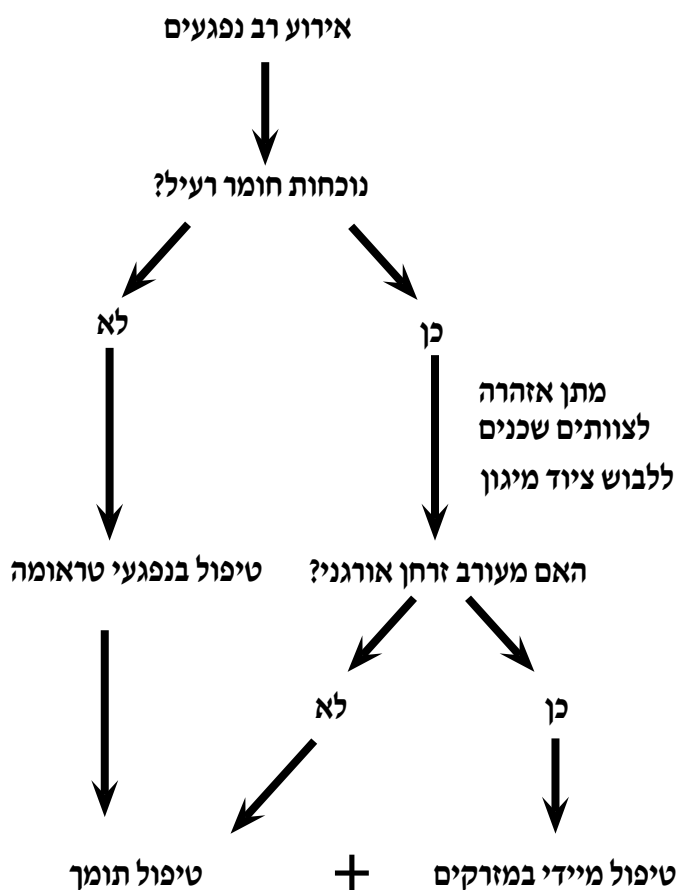
שאף יפחיתו את המוטיווציה של ארגוני הטרור לבצע פיגוע כימי. אין ספק שעלויות הפיתוח של האמצעים האלה ועלויות רכישתם הן גבוהות, אולם המאמר אינו עוסק בהיבטים הכלכליים של הבעיה אלא בהיבטיה המקצועיים בלבד. להלן פירוט הפערים הקיימים והצעות לפתרונם:

- **היעדר חיישנים לגילוי ולזיהוי (גו"ז) חומרי לחימה כימיים במקומות הומי אדם (קניונים, איצטדיונים סגורים, אולמות).** זוהי משימה בעלת חשיבות ראשונה במעלה לגורמי המחקר והפיתוח. אחד המרכיבים החשובים ביותר במערך ההתגוננות הוא היכולת לזהות במהירות אירוע כימי, ובכלל זה פיגוע כימי. זיהוי מהיר מאפשר לגופי החירום להגיב במהירות ובכך להפחית את מספר הנחשפים ואת חומרת הפגיעות בקרב מי שנחשפו לחומר הכימי. יש צורך בחיישן אמין שלא רק יתריע על כך שחל שינוי בהרכב האוויר שבחלל המנוטר, אלא גם יציין מיד איזה חומר גרם לשינוי הזה. חיישן כזה חייב להיות אמין מאוד - אסור שיהיו לו התרעות שווא - ועם זאת עליו להיות רגיש במידה כזאת שהוא יוכל לזהות חומרים רעילים גם בריכוזים נמוכים ביותר. בכל העולם מנסים לפתח חיישנים כאלה - עד כה ללא הצלחה.
- **היעדר מיגון במרכזים הומי אדם.** החומרים הכימיים שבהם יעשו טרוריסטים שימוש במקומות הומי אדם יהיו קרוב לוודאי נדיפים. המשמעות היא שהאנשים ייחשפו לחומר באמצעות שאיפתו. אחת הדרכים לצמצם את הפגיעה באנשים היא להחזיק

לשוטרים תהיה סמכות להפעיל את מזרקי האטרופין - כמובן רק בהנחייתו של מפקד כוחות מד"א בזירה - זו עשויה להיות תוספת כוח משמעותית לצוותים הרפואיים.

- **היעדר יכולת לגלות חומרים כימיים המצויים במכלים סגורים.** כיום מתנהל מאמץ מחקר ופיתוח רב בכל העולם לפתח גלאים שיתריעו על הימצאות חומרים כימיים בתוך מכלים אטום. ברגע שאלה יפותחו, ניתן יהיה להציבם בכניסות למקומות הומי אדם ולנטרל מיד כל אדם שנושא עימו חומרי לחימה כימיים.
- **אי-מתן מידע מוסמך לציבור בזמן אמת.** בעת פיגוע הציבור צמא למידע מוסמך ומהימן. מתן מידע כזה חיוני ליצירת תחושה של שליטה במצב - גם אם המידע הוא קשה.¹² כיום נהוג בכלי התקשורת במקרה של פיגוע רב נפגעים להעלות לשידור מומחים בעלי ידע כללי, אך נטולי ידע ספציפי על האירוע שבו מדובר. בהיעדר מידע מוסמך ומהימן הם מעלים השערות שונות על האירוע ובכך עלולים להחריף את הבהלה בקרב הציבור. הפתרון הוא להכשיר דוברים מקצועיים שיוכלו לתת מענה מוסמך לצמא של התקשורת ושל הציבור למידע, בין אם בעזרת שמירה על קשר עם מומחי תוכן ועם חוקרים מקצועיים ובין אם באמצעות הכנה מראש של דפי שאלות ותשובות מקצועיים.

מודל לקבלת החלטות במקרה של חשד לפיגוע כימי¹³

- האטרופין שמחייבים השקעה ניכרת בתחזוקה שוטפת.
- **היעדר מערך להעברת נתונים בזמן אמת.** בעיה מרכזית בעת פיגוע היא הקושי להעביר בזמן אמת למפקד האירוע נתונים חיוניים על הזירה, כגון: היכן בדיוק פוזר החומר? איזה חומר פוזר? כמה בני אדם נפגעו מהחומר? באילו דרכים ניתן לחלץ נפגעים מהזירה? נכון להיום לא קיים אמצעי שמרכז את כל הנתונים האלה. למוקד הארצי של מד"א יש כיום יכולת לציין על מפות ה-GPS הקיימות בכל אמבולנס את גבולות הבידוד של הזירה, וכך יודעים אנשי מד"א באילו נתיבים יוכלו להגיע לקרבת הזירה ומאיזו נקודה עליהם ללבוש את ציוד המיגון. בימים אלה מפתחים בכמה מרכזים בעולם מערכות אינטגרטיביות שיכללו מפות תלת-ממדיות של הזירה שבהן יסומנו נתיבי חילוץ אפשריים, ויפורטו התשתיות הקיימות בזירה (כולל אמצעי כיבוי אוטומטיים). יתר על כן, המערכות האלה יאפשרו להעריך כמה בני אדם שוהים בזירה באמצעות קליטת האותות שמשדרים הטלפונים הסלולריים שבידיהם. המוצר הסופי צפוי להיות מחשב כף יד, שבו יופיעו כל הנתונים על הזירה ועל סביבתה, והוא ישמש כלי עזר תומך החלטות למפקדי הזירה.
- **תרגול והדרכה של גורמים נוספים.** כאמור, גופי החירום המרכזיים מתרגלים כיום בכל שנה התמודדות עם פיגוע כימי. אבל יש בעלי תפקידים נוספים שזקוקים לתרגול ולהדרכה, ונכון להיום אינם זוכים לכך. הכוונה היא בעיקר לקציני ביטחון ולמאבטחים במקומות ציבוריים הומי אדם, לרכזי הביטחון בארגונים גדולים כגון חברת החשמל, בזק, מוסדות החינוך וכדומה. כל אלה נדרשים לדעת אילו פעולות חיוניות יש לנקוט במקרה של פיגוע כימי כדי לצמצם את היקפו. הפעולות האלה כוללות, בין היתר, כיבוי מערכות המיזוג, ואם ניתן - ניתוב תנועת האוויר החוצה - חלוקת מסכות מילוט, אם אלה אוחסנו מראש במקום, וכדומה. לאחר הכשרתם של האנשים האלה יש לשלבם בתרגילים עם שאר גופי הביטחון.
- **כושר גופני לקוי בקרב הצוותים המטפלים בפיגוע כימי.** בעבור הצוותים שמטפלים בפיגוע כימי מדובר באירוע מלחיץ, שכן מעורבים בו אזרחים רבים שאותם רוצים לחלץ מהר ככל האפשר ולהצילם. הצוותים האלה פועלים בתנאים של אי-ודאות, לבושים בערכות מיגון שמגבילות את יכולתם לנוע, לראות ולשמע ושהחום בהן רב. בקיצור, צוותי החירום עובדים קשה מאוד בתנאים פיזיים בלתי נסבלים. ללא כושר גופני גבוה הם לא יוכלו לעמוד במשימותיהם. לכן אנו ממליצים לבנות להם תוכנית אימונים ייעודית להעלאת הכושר הגופני.
- **היעדר סמכויות לשוטרים להעניק לנפגעים בפיגוע כימי טיפול רפואי מציל חיים.** לזירת פיגוע צפויים אומנם להגיע עשרות אמבולנסים, אך מספר הנפגעים עלול להיות כה גדול, עד כי הצוותים הרפואיים לא יוכלו לטפל בכולם בעת ובעונה אחת. אחת הדרכים להתגבר על הבעיה הזאת היא לחלק מזרקי אטום רופין גם לכוחות המשטרה. מדובר במענה שאומנם רלוונטי אך ורק נגד גזי עצבים, אולם מבין החומרים הכימיים הרעילים זהו הקבוצה המסוכנת ביותר והמתאימה ביותר לביצוע פיגועים. אם

סימני הפגיעה האופייניים של קבוצות בולטות של חומרי לחימה כימיים¹⁴

מאפיין הקבוצה	שם החומר הכימי	מנגנון הפגיעה	תסמינים קליניים
הפרשות יתר, שיתוק, פרכוסים	זרחנים אורגניים, קרבמאטים (כגון סארין, VX)	פגיעה בתפקוד של מערכת העצבים	התכווצות האישונים, ראייה מטושטשת, כאב עיניים, כאב ראש, דמעות, נזלת, הזעת יתר, ריור, קוצר נשימה, לחץ בחזה, רעד שרירים, פרכוסים, שיתוק כללי, איבוד הכרה, מוות
גירוי ריריות	כלור, אמוניה, פוסגן	פגיעה בדרכי הנשימה, גירוי העור והעיניים	גירוי ריריות האף, הגרון והעיניים, כאב גרון, שיעול, צרידות, לחץ בחזה, פגיעה קשה בריאות
גורמי חנק	ציאניד, חד-תחמוצת הפחמן	פגיעה בפעילות התקינה של תאי הגוף, בעיקר במוח ובלב	כאב ראש, עייפות, סחרחורת, בחילה, אי-שקט, קוצר נשימה, אוטם שריר הלב, איבוד הכרה, פרכוסים
חומרי כווייה	חרדל גופרתי, לואאיזט	כוויות בעיניים, בעור ובריריות, גירוי דרכי הנשימה	דלקת הלחמית ודלקת הקרנית, צרידות, שיעול, כוויות בעור, קוצר נשימה, פגיעה קשה בריאות

סיכום והמלצות

הסיכוי שהחמאס והחזבאללה ינסו לבצע פיגוע כימי נגד ישראל אינו גבוה בשלב הזה - בעיקר בגלל החשש של שני הארגונים האלה מתגורר בה קשה שתפגע בהם (תשתיות והנהגה) ובקהילותיהם - אך לארגון אל-קאעידה אין עכבות דומות בשל היותו, כאמור, ארגון בין-לאומי שאינו מסתמך על תמיכתה של קהילה מוגדרת. ישראל ערוכה לטיפול בפיגוע כימי, אך ניתן לשפר את מוכנותה באמצעות נקיטת כמה צעדים ובהם: אחסון מסכות מילוט במקומות הומי אדם (קניונים, בתי ספר וכדומה), שיפור מערכות השליטה והבקרה שיעמדו לרשות מפקדיהם של גופי החירום שייקראו לטפל בפיגוע כימי, הרחבת הסמכויות של משטרת ישראל למתן מענה רפואי מציל חיים לנפגעים בפיגוע כימי והכשרת קציני ביטחון במקומות הומי אדם ברחבי הארץ.

צה"ל הוא אומנם גורם משני בניהול אירוע כזה, אך ברשותו ידע רב בתחום הטיפול בחומרי לחימה כימיים. למרות זאת, ואף שקיים שיפור מתמיד בקשר בינו לבין גופי החירום בארץ, הוא עדיין אינו מעורב במידה מספקת בגופי החירום שעתידים להתמודד עם פיגוע כימי. לכן המלצה חשובה נוספת היא לערב עוד יותר את צה"ל בהכנות להתמודדות עם פיגוע כימי ולהדק את שיתוף הפעולה בינו לבין כלל הגופים שיצטרכו לתת מענה לפיגוע כזה בישראל.

הערות

1. Gavin Cameron, **Nuclear Terrorism: A Threat Assessment for the 21st Century**, Palgrave Macmillan, New York, 1999, p. 1,144
2. תמר הרמן, **תנועות חברתיות ומחאה פוליטית - אסטרטגיות מחאה**, כרך ג', טרור, הוצאת האוניברסיטה הפתוחה, 1997, עמ' 35
3. Arik Eisenkraft and Tsvika Dushnitsky, "Editorial - Toxic Industrial Compounds - The Threat is Out There", **Israel Medical Association Journal**, September 2007, 9, p. 676

4. הפיגוע המוגבל הלא קונוונציונלי אינו שונה במהותו מפיגועי הרג חסרי הבחנה שבהם נעשה שימוש בחומרי נפץ קונוונציונליים בכמויות גדולות כדי למקסם את הנזק ואת ההרג. קפיצת המדרגה היא בשימוש בחומרים לא קונוונציונליים שעלולים לגרום להיקף נפגעים רב יותר או לחלופין מצריכים כמויות קטנות יותר של חומרים כדי להשיג את אותה התוצאה הקטלנית. "טרור בלתי מוגבל אסטרטגי באמצעים לא קונוונציונליים", בניגוד לפיגועים המוגבלים, אינו מכוון רק למקסם את הנזק ואת ההרג באזור נקודתי וספציפי הומה אדם, אלא נועד להשמיד - באמצעים כימיים, ביולוגיים או גרעיניים - אזורים נרחבים (יישוב, כפר, עיר, אזור גיאוגרפי מסוים). גם הבסיס התפיסתי שונה. בעוד שהטרור הלא קונוונציונלי המוגבל נועד להיות מנוף לחץ לשינוי המציאות הפוליטית-חברתית בדרך של הפחדה, הרי שהטרור הלא קונוונציונלי הבלתי מוגבל אמור לשנות דה פקטו את המציאות הפוליטית-חברתית באמצעות השמדה המונית של אוכלוסייה, זיהום אזורים נרחבים ועוד. ראו: בוועד גנור, "טרור פוסט-מודרני", http://www.terrorism-info.org.il/malam_multi-media/html/final/sp/var_h/post_m.htm
5. Ehud Sprinzak and Ely Karmon, "Why So Little? The Palestinian Terrorist Organizations and Unconventional Terrorism", **ICT**, 2007
6. ראוגם מאמרה של ענת קורץ, "טרור לא קונוונציונלי - בין נגישות למוטיוציה", [http://www.inss.org.il/upload/\(FILE\)1193819262.pdf](http://www.inss.org.il/upload/(FILE)1193819262.pdf). במאמר הזה מעלה הכותבת טענות הדומות לאלה שבמאמרו, אם כי בנוגע לאל-קאעידה היא טוענת שגם הארגון הזה מרסן את עצמו ונמנע מטרור לא קונוונציונלי בגלל חששו מתגובה קיצונית שתפגע בתשתיות.
7. **Editorial - Toxic Industrial Compounds - The Threat is Out There** (ראו הערה 3)
8. Gal Markel, Amir Krivoy, Eran Rotman, Ophir Schein, Shai Shrot, Tal Brosh-Nissimov, Tsvika Dushnitsky and Arik Eisenkraft, "The Israeli Medical Management of Toxicological Mass Casualty Event", **Israel Medical Association Journal**, 10 (11), November 2008, pp. 761-767
9. שם
10. שם
11. שם
12. Shmuel Kron, Shlomo Mendlovic, "Mental Health Consequences of Bioterrorism", **Israel Medical Association Journal**, 4, July 2002, pp. 524-527
13. **The Israeli Medical Management of Toxicological Mass Casualty Event**, (ראו הערה 8)
14. שם

בין טרור לגרילה

המאמר מנתח את דרכי הפעולה של אט"א - הארגון שנאבק בספרד כבר יותר מ-50 שנים להשגת עצמאות לחבל הבסקים - ומנסה לקבוע אם זהו ארגון גרילה או ארגון טרור

מסיבת עיתונאים של פעילי אט"א
רק בקונגרס הרביעי של אט"א,
ב-1965, החליט הארגון לפתוח במאבק
אלים למען עצמאות הבסקים

רס"ן אהוד ביבי

קצין האג"ם של עוצבת הגולן

מבוא: מה בין טרור לגרילה?

פירוש המילה "גרילה" הוא לוחמה זעירה. במילה הזאת נעשה לראשונה שימוש לתיאור המלחמה הזעירה שניהלו לוחמים לא סדירים בספרד ובפורטוגל נגד צבא נפוליאון בשנים 1808-1814. ההצלחות הדרמטיות של לוחמת הגרילה בסין ולאחר מכן בהודו-סין - שם הצליחה צפון-וייטנאם להביס שתי מעצמות גדולות (צרפת וארצות-הברית) - יצרו ללוחמת הגרילה דימוי של אמצעי כל-יכול. אך הדימוי הזה מוטעה שכן הוא אינו מביא בחשבון כישלונות רבים שהיו ללוחמת הגרילה במאה ה-20: בפיליפינים, בבורמה, במלאיה וכן במדינות רבות בדרום-אמריקה ובאפריקה.

בצה"ל נהוג להשתמש במילה "גרילה" בצירופים שונים: "ארגון גרילה", "אסטרטגיית גרילה", "מלחמת גרילה", "לוחמת גרילה", "טקטיקת גרילה". "גרילה" - לפי אחת ההגדרות המקובלות - היא "סוג של עימות מוגבל שמתנהל בין קבוצות מתקוממות לבין המשטר".¹ במאבק הזה משתמשות הקבוצות המתקוממות הן באמצעים פוליטיים-חברתיים והן באמצעים אלימים כדי להרוס את המשטר הקיים או לעצבו מחדש.

הגורמים שמנהלים מלחמת גרילה שואפים לרוב להשיג אחת או יותר מהמטרות הבאות: לגרש שלטון זר,² לשנות את הסדר החברתי ואת המשטר³ או לנהל מלחמת הטרדה במסגרת עימות קונוונציונלי. המאפיין העיקרי של לוחמת הגרילה הוא היותה נשקו של החלש. הסיבה שהחלש נוקט את דרך הפעולה הזאת ברורה: באמצעות טכניקות של לוחמת גרילה הוא יכול - על אף נחיתותו האסטרטגית - להשיג עדיפות טקטית זמנית במקומות מסוימים ולנצל אותה כדי לתקוף אויב שעולה עליו בעוצמתו.

הצלחתם של לוחמי הגרילה תלויה בגורמים רבים, ובהם: תמיכת האוכלוסייה שבקרבה הם פועלים, תנאים גיאוגרפיים נוחים, תמיכה של מדינה ידידה, מנגנון תעמולה יעיל, נגישות לכלי התקשורת, היכולת להפתיע את האויב ולהסתגל במהירות למציאות חדשה.

פירוש המילה "טרור" הוא אימה. במונח "מלחמת טרור" נעשה שימוש לראשונה לתיאור שלטון האימים שהנהיג מקסימיליאן רובספייר במהלך המהפכה הצרפתית בסוף המאה ה-18: במאמץ לייצב את המהפכה ואת שלטונו הוא הוציא להורג אלפים שבהם ראה את אויביו ואת מתנגדיו - עד שנותר שליטה היחיד של צרפת.

הטרור הוא שימוש שיטתי באמצעים של אלימות קיצונית, כגון התנקשויות פוליטיות, פיגועים וחטיפות. מדובר באמצעים שזורעים אימה בקרב ציבור גדול של אנשים כדי להשיג מטרות מדיניות, פוליטיות, כלכליות או אידיאולוגיות. האימה נובעת מהאקראיות: התושבים אינם יודעים היכן ומתי תונחת המכה הבאה ומגיבים לעיתים בשינוי שגרת החיים שלהם. למשל, הם ממעטים לצאת מבתיהם וללכת למרכזי קניות ולמרכזי בידור.

יש לציין שכדי להעצים את הפחד זקוקים הטרוריסטים לחשיפה גדולה ככל האפשר של פעולותיהם בכלי התקשורת. לרוב הם אכן זוכים לחשיפה הזאת, שכן בין הטרוריסטים לתקשורת נוצרת מעין סימביוזה: פעולות טרור מעלות את הרייטינג של כלי התקשורת, ואילו כלי התקשורת - באמצעות הסיקור הנרחב של פעולות הטרור - מפיצים את המסר של ארגוני הטרור.

קיימים כמה הבדלים מהותיים בין גרילה לטרור:

- ארגוני הטרור פועלים בתאים קטנים ומחתרתיים, ואילו ארגוני הגרילה שואפים להקים צבאות של ממש.
  - לוחמי גרילה מעוניינים בסופו של דבר לכבוש שטחים, ואילו לטרוריסטים אין עניין בכך.
  - הטרוריסטים אינם זקוקים לתמיכה רחבה ורצופה של האוכלוסייה; לוחמי הגרילה אינם יכולים בלעדיה.
  - הטרור מופנה בדרך כלל נגד אזרחים, ואילו פעולות הגרילה מופנות נגד כוחות צבא. לכן הטרור נחשב לדרך לחימה לא לגיטימית, ואילו הגרילה זוכה לרוב למידת-מה של לגיטימציה.
- האבחנה בין טרור לגרילה היא ברורה, אך האבחנה בין ארגוני טרור לארגוני גרילה אינה כה חד-משמעית וברורה, שכן ארגוני גרילה רבים נוקטים לעיתים גם טקטיקות של טרור, וארגוני טרור פועלים לעיתים כארגוני גרילה.

הרקע להקמתו של ארגון אט"א

ההערכה היא שברחבי העולם ישנם כ-7 מיליון בסקים. מולדתם בהרי הפירנאים, ובה מתגוררים כ-3.4 מיליון בסקים - 2.7 מיליון בארבעה מחוזות בסקיים בספרד, והיתר בשלושה מחוזות בסקיים בצרפת. שלושה מארבעת המחוזות הבסקיים בספרד נכללים בחבל האוטונומי הבסקי. המחוז הרביעי, נווארה, שהוא הגדול מבין הארבעה, אינו נכלל בה. לבסקים שפה ייחודית שאינה שייכת לשום משפחת שפות מוכרת אחרת. ישנם חוקרים הסבורים שהיא השפה הקדומה של תושבי חצי האי האיברי.

המפלגה הלאומית הבסקית הוקמה בסוף המאה ה-19 בהשפעת הלאומיות ששטפה את כל אירופה. עם זאת הבסקים נחלקו ביניהם אז - והם חלוקים ביניהם עד היום - בשאלה אם לדרוש מדינה עצמאית או להסתפק באוטונומיה נרחבת. הרוזן פרנסיסקו פרנקו, ששלט בספרד בשנים 1939-1975, דיכא באכזריות כל גילוי של לאומיות בסקית. הוא הוציא להורג יותר מ-100 מנהיגים בסקים ואסר על הבסקים לדבר בשפתם, לכתוב בה וללמד אותה בבתי הספר. הוא אף הורה לשרוף ספרים שהיו כתובים בשפה הבסקית.

הקמת אט"א ופעולותיו הראשונות

את ארגון אט"א (ראשי תיבות בבסקית של "ארץ הבסקים והחופש") הקימו ב-1959 כמה מצעירי המפלגה הלאומית הבסקית (PNV). באמצעות הקמתו של הגוף החדש הם ביקשו למחות על כישלונה של PNV להיאבק בפעולות הדיכוי של פרנקו. אולם רק בקונגרס הרביעי של אט"א, ב-1965, החליט הארגון לפתוח במאבק אליים למען עצמאות הבסקים. כבר באותה השנה ביצעו אנשי הארגון שוד מזוין - הראשון בסדרה ארוכה של מעשי שוד - אך לא לקחו על כך אחריות. הפעולה הראשונה שאט"א קיבל עליה אחריות הייתה הריגתו של איש המשמר האזרחי הספרדי ביוני 1968. מאוחר יותר באותה השנה רצחו אנשי הארגון קצין משטרה שהואשם בעינוי מתנגדי משטר.

הפעולה המפורסמת ביותר של אט"א בתקופת שלטונו של פרנקו הייתה ב-20 בדצמבר 1973: חברי הארגון רצחו במדריד את ראש ממשלת ספרד לואיס קאררו בלאנקו. המתנקשים חפרו מנהרה מתחת

לכביש, מילאו אותה בחומר נפץ ופוצצו אותו בעת שמכוניתו של קאררו בלאנקו עברה מעליה.

ב־13 בספטמבר 1974 ביצעו אנשי אט"א את הפיגוע ההמוני הראשון: הם פוצצו מכונית תופת ליד בית קפה במדריד. 12 בני אדם נהרגו בפיגוע, ו־80 נפצעו. טענת הארגון הייתה שלבית הקפה נהגו לבוא אנשי ביטחון ספרדים, אך בפיגוע לא נפגע שום איש ביטחון ספרדי. כל ההרוגים היו אזרחים מן השורה.

באמצעות פעולותיו שואף אט"א להשיג שתי מטרות: המטרה הראשונה היא להפגין את נחישותו להשיג עצמאות.⁴ המטרה השנייה היא פרובוקטיבית: לגרור את ממשלת ספרד לנקוט אמצעי דיכוי כדי שהארגון יוכל לטעון שהבסקים נתונים לכיבוש אכזרי.⁵

לאחר מות פרנקו ב־1975 חזר לספרד השלטון הדמוקרטי, ולבסקים ניתנה אוטונומיה נרחבת. בינואר 1981 הוקם כוח משטרה בסקי שמנה כ־500 שוטרים. עד

ממשלת ספרד לואיס קאררו בלאנקו. כן עלה הארגון לכותרות לאחר שנחשפה תוכניתו להתנקש בחייו של מזכיר המדינה האמריקני הנרי קיסינג'ר במהלך ביקורו במדריד בשנות ה־70.⁶ התנקשות מפורסמת נוספת שלה אחראי הארגון הייתה בחייו של גנרל לאגו רומן במדריד בנובמבר 1982. ההתנקשות אירעה בזמן רגיש במיוחד - בעת ביקורו של האפיפיור בספרד. גם המטרה נבחרה במקרה הזה בקפידה: גנרל רומן היה מפקד הדיוויזיה השחורה - הדיוויזיה החזקה ביותר בצבא ספרד. הבסיס שלה הוא הקרוב ביותר למדריד מבין בסיסיהן של כל שאר הדיוויזיות הספרדיות.

חטיפות. כמעט כל האנשים שחטף הארגון היו תעשיינים בסקים. לחטיפות היו שלוש מטרות: לסחוט דמי כופר, לאלץ תעשיינים בסקים לתרום סכומי כסף גדולים ולהבטיח שסוגיית עצמאותם של הבסקים תישאר בראש סדר היום הציבורי בספרד.⁹

הטמנת מטעני חבלה. אט"א טמן מטעני חבלה רבים במקומות הומי אדם כדי להשיג תשומת לב מרבית. בחודשי הקיץ נהג הארגון להטמין בחופי הים הן מטעני חבלה והן מטעני דמה. לחלופין הוא נהג למסור דיווחי סרק על פצצות שהוטמנו בחופי הים. בדרך הזאת הוא ביקש למרר את חיי התיירים ולעורר תשומת לב בין־לאומית. עם זאת אין הוכחות שהפעולות האלה פגעו בנהירת התיירים לספרד.

שוד ו"גביית מיסים." בשנותיו הראשונות לא נזקק אט"א לגבייה אלימה של מיסים, שכן בני העדה הבסקית תמכו בו וסייעו לו כלכלית. אולם במרוצת הזמן החלו רבים באוכלוסייה הבסקית להסתייג מהארגון, וזרם התרומות נחלש. בעקבות זאת החל הארגון לגבות כספים באיומים מהאוכלוסייה הבסקית - בעיקר מבעלי עסקים קטנים. הפעולות האלה השניאו את אט"א על התושבים שלמענם

1986 גדל הכוח לכ־5,000 שוטרים. תחילה עסק הכוח בהכוונת תנועה בלבד, אך כעבור זמן לא רב הוא נטל את מלוא האחריות מהמשמר הלאומי הספרדי. במקביל התפתחה מערכת חינוך בסקית אוטונומית, ונפתחו שתי תחנות טלוויזיה בסקיות: האחת משדרת לתחומי האזור הבסקי בלבד, והאחרת - לכל רחבי ספרד.⁶ הרוב בקרב הבסקים מסתפק באוטונומיה הזאת ואינו חפץ כלל בעצמאות מלאה, אך אט"א ממשיך במלחמתו ומתעלם מרצון האנשים שלמענם הוא נלחם כביכול. עד היום נהרגו בפעולותיו יותר מ־800 בני אדם.

באמצעות פעולותיו שואף אט"א להפגין את נחישותו להשיג עצמאות ולגרור את ממשלת ספרד לנקוט אמצעי דיכוי כדי שהארגון יוכל לטעון שהבסקים נתונים לכיבוש אכזרי

שיטות הפעולה של אט"א

ב־51 שנות פעילותו ביצע אט"א מאות פעולות אלימות: התנקשויות, חטיפות, פיגועי תופת ומעשי שוד.⁷

התנקשויות. מאז הוקם התנקש אט"א בחייהם של כ־60 ספרדים - רובם אנשי צבא, שוטרים, אנשי עסקים ותעשיינים בכירים. ההתנקשות המפורסמת ביותר היא זו שהוזכרה לעיל - בחייו של ראש

נלחם כביכול, ובמקום לראות בו ארגון לשחרור לאומי הם החלו לראות בו ארגון פשע.¹⁰

כיצד רואים את עצמם אנשי אט"א?

אנשי אט"א מגדירים את עצמם לוחמים בתנועה לשחרור לאומי. הדוברים של אט"א נוהגים להשוות את ארגונם למחתרת הצרפתית שלחמה בכובשים הנאצים במלחמת העולם השנייה. כששואלים אותם מדוע ממשיך הארגון לפעול אף שרוב העם הבסקי מתנגד לדרכו, הם משיבים שהם חלוצים וכי יצליחו בסופו של דבר לסחוף אחריהם את ההמונים. כשתוקפים אותם בגלל פעולותיהם האלימות, הם טוענים שאלה נקטות בליית ברירה כדי לעורר מודעות לעניינם הצודק.

האם אט"א הוא ארגון גרילה?

כדי להשיב על השאלה האם אט"א הוא ארגון גרילה יש לענות על השאלה מהם מאפייני הגרילה ולברר אם אלה מתאימים לדפוס הפעולה של הארגון.

מטרת הארגון. אט"א שואף להשיג עצמאות לבסקים. השגת עצמאות היא מטרה מובהקת של ארגוני גרילה. עם זאת, האוכלוסייה שבשמה פועל הארגון אינה רוצה בעצמאות אלא מסתפקת באוטונומיה הרחבה שניתנה לה. כתוצאה מכך חל נתק בין אט"א לבין האוכלוסייה הבסקית.

ההתמודדות עם כוחות האויב. אט"א נמנע מלהתמודד עם כוחות הממשלה. למשל, בשנות ה-80 היה לאט"א, כאמור, דפוס פעולה קבוע: בחורף - התנקשויות וחטיפות; בקיץ - פגיעה בתיירים בחופי הים. מאחר שאנשי אט"א נמנעים מלהתעמת עם כוחות הממשלה, הם גם אינם משתמשים בטקטיקות הקלסיות של לוחמי הגרילה: הפתעה, הונאה ופעולות בשיטת פגע וברח.

ההיטמעות באוכלוסייה. לוחמי גרילה אמורים להיטמע באוכלוסייה וליהנות מאהדתה ומסיועה. האוכלוסייה הבסקית אינה תומכת באט"א, והארגון כלל אינו מנסה להשיג את אהדתה. ההפך הוא נכון: אנשי אט"א עושים את האוכלוסייה באמצעות "גביית מיסים" בכוח הזרוע. הארגון אף מגייס אנשים לשורותיו באמצעות איומים לפגוע בהם ובקרובי המשפחה שלהם.

הבסיס הגיאוגרפי. לארגוני גרילה יש בדרך כלל בסיס טריטוריאלי מוצק שממנו הם פועלים ושאותו הם שואפים להרחיב בהדרגה - עד להשתלטות המלאה על יעדם. לאנשי אט"א אין טריטוריה שעליה הם שולטים שכן הם אינם נהנים מאהדת האוכלוסייה. הם אומנם מנצלים לטובתם את היתרונות של חבל הבסקים - הרי הפירנאים שמעניקים שפע של מקומות מסתור והקרבה לגבול עם צרפת שמשמשת להם ארץ מפלט - אך מעולם לא עלה בידיהם לתרגם את היתרונות האלה להקמת בסיס טריטוריאלי מוצק.

מכל האמור לעיל עולה שלאט"א חסרים המאפיינים המרכזיים של ארגון גרילה: הוא אינו נלחם בכוחות של ממשלת ספרד, ולכן גם אינו מפעיל טקטיקות של לוחמת גרילה, אין לו בסיס טריטוריאלי מוצק, והוא אינו נהנה מאהדתה של האוכלוסייה המקומית, שלמענה הוא אמור לכאורה לנהל את הלחימה.

האם אט"א הוא ארגון טרור?

מהסקירה עד כה עולה שהפעולות של אט"א נועדו בעיקר לזרוע אימה הן בקרב אוכלוסיית האויב (תושבי ספרד) והן בקרב האוכלוסייה שלמענה הוא פועל כביכול - התושבים הבסקים. מהאוכלוסייה הבסקית סוחטים אנשי אט"א כספים ומגייסים אנשים באיומים, ואילו נגד האוכלוסייה הספרדית הם מפעילים אמצעי טרור קלסיים: פיצוץ מטעני חבלה במקומות הומי אדם, התנקשויות וחטיפות. בפיגועי התופת האלה נפגעו קורבנות אקראיים רבים.

הועלתה הטענה שהודות לפעילות של אט"א זכה חבל הבסקים לאוטונומיה נרחבת לאחר חזרת הדמוקרטיה לספרד. אך האמת היא שקשה להעריך עד כמה תרם אט"א להשגת האוטונומיה, שכן היו מפלגות וארגונים בסקיים נוספים - לא אלימים - שפעלו למען אוטונומיה בסקית. יתר על כן, גם אם הייתה לארגון תרומה מסוימת להשגת האוטונומיה, אין בכך כדי לומר דבר על אופיו. ארגון טרור נשאר ארגון טרור גם אם הוא משיג את כל יעדיו או חלק מהם. אומנם אט"א לא הצליח לזרוע אימה ברחבי ספרד - תושבי ספרד לא שינו את התנהגותם בגלל פעולותיו, ואפילו התיירים, יעד מרכזי של אנשי אט"א, לא הפסיקו להגיע למדינה - אולם גם העובדות האלה אינן מעידות על אופיו של הארגון. ארגון טרור שכשל עדיין צריך להיות מוגדר ארגון טרור.

את פעולותיו ביצע אט"א בכל רחבי ספרד, והוא מאפיין נוסף של ארגון טרור. ארגוני גרילה קלסיים מתמקדים לרוב בטריטוריה ספציפית.

המסקנה

מכל האמור לעיל עולה, לדעתי, שאט"א הוא ארגון טרור ולא ארגון גרילה. במלחמתו להשגת עצמאות מדינית מלאה לחבל הבסקים הוא נמנע מלנקוט טקטיקות מקובלות של לוחמת גרילה אלא מסתפק בזריעת אימה הן בקרב אויביו והן בקרב האוכלוסייה שלמענה הוא נלחם כביכול.

הערות

1. **לוחמה אווירית נגד גרילה**, זרקור, אמ"ץ-תוה"ד, דצמבר 2000, עמ' 25
2. זאב לקויר, **גרילה**, מערכות, תל-אביב, 1979, עמ' 294-295
3. יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, מערכות, 1977, עמ' 274-299
4. Goldie Shabad and Francisco José Llera Ramo, "Political Violence in a Democratic State: Basque Terrorism in Spain", in Martha Crenshaw (ed.), **Terrorism in Context**, The Pennsylvania State University, 1995, pp. 447-455
5. Christopher Dobson and Ronald Payne, **Counter Attack - The West's Battle against the Terrorists**, New York, Facts on File, 1982, p. 149
6. Michael von Tangen Page, **Prisons, Peace and Terrorism - Penal Policy in the Reduction of Political Violence in Northern Ireland, Italy and the Spanish Basque Country, 1968-1997**, Macmillan Press, London, 1998, pp.119-144
7. Shabad and Ramo, p. 441
8. Albert Parry, **Terrorism - From Robespierre to Arafat**, Vanguard Press, New York, 1976, p. 409
9. Shabad and Ramo, p. 441
10. Wilkinson Paul, **Terrorism Versus Democracy - The Liberal State Response**, Frank Cass Publishers, London, 2001, p. 70

מקומם של חובשי הכיפות בפיקוד הטקטי של צה"ל

בשנים האחרונות הולכת וגוברת ההשתלבות של חובשי הכיפות ביחידות הקרביות של צה"ל ובפיקוד עליהן. המגמה הזאת נובעת מתהליכים שמתרחשים הן בציונות הדתית והן בחברה הישראלית בכללותה

חייל צה"ל מניח תפילין מול רצועת עזה בשנות ה-80 עדיין היה ייצוג דל לכני הזרם הציונידתי ביחידות הלוחמות, ואילו כיום הנוכחות שלהם בהן דומיננטית - כולל בפיקוד על היחידות האלה

ב' מפקד יחידה מיוחדת. בוגר מב"ל

הקדמה

התגייסתי לצבא בסוף שנות ה-80 ליחידה מיוחדת. כל המתגייסים, למעט שניים, היו חילוניים. יתר על כן בקרב המתגייסים היה רוב ברור לבני קיבוצים ומושבים. מסלול ההכשרה נמשך כשנה וחצי, ובמהלכו הסירו שני החיילים הדתיים - תושבי גוש עציון - את כיפותיהם. אף לא אחד מהמפקדים ביחידה היה חובש כיפה.

18 שנה לאחר מכן חזרתי ליחידה, הפעם כדי לפקד עליה. הרכב המשרתים בה השתנה לבלי הכר: 40% ממפקדי הצוותים ויותר מ-30% מאנשי הפיקוד הבכיר ביחידה היו בני הזרם הציוני-דתי. גם במבחני המיון ליחידה - לפני הגיוס - בלט מספרם הרב של חובשי הכיפות.

התמורה הזאת ביחידה שעליה פיקדתי התחוללה בצבא כולו: בשנות ה-80 עדיין היה ייצוג דל לבני הזרם הציוני-דתי ביחידות הלוחמות, ואילו כיום הנוכחות שלהם בהן דומיננטית - כולל בפיקוד על היחידות האלה.

כשניגשתי לכתוב את המאמר הזה, הזהירו אותי רבים שאני נכנס לשדה מוקשים, שהנושא רגיש ועדיף שלא לעסוק בו. גם בחברה הדתית הסתייגו מהנושא: "ייקחו את ממצאי העבודה וישתמשו בהם נגדנו", טענו אנשים שאיתם שוחחתי. "יגידו שההתגייסות של בנינו היא חלק ממגמת ההשתלטות שלנו על החברה ועל מוסדותיה". אף שלא ניתנה לי רוח גבית - ואולי דווקא משום כך - החלטתי ללמוד את התופעה ולחקור אותה. במיוחד רציתי לדעת מה גרם לתמורה ומהן משמעויותיה לצה"ל, לציבור הציוני-דתי ולחברה הישראלית בכללה.

מבוא

מטרת המאמר היא לבחון את היקף ההשתלבות של בני הזרם הציוני-דתי בפיקוד הטקטי בצה"ל ב-20 השנים האחרונות, לנתח את הגורמים המרכזיים להגברת השתלבותם ולבחון את המשמעויות הארגוניות והחברתיות של התופעה הזאת.

הדילמה המרכזית של הזרם הציוני-דתי ב-20 השנים האחרונות היא מיקומה על הרצף שבין העולם החרדי - המקדיש את כולו ללימודי התורה ובכך תורם, לפי השקפתו, לקידום הגאולה - לבין העולם החילוני הציוני, שהוא עד היום הגורם המרכזי בבניין הארץ ובעיצובה. חזונו של הזרם הציוני-דתי הוא שבניו לא ייפלו בעולמם התורני ובהקפדתם במצוות מבן השיבה החרדי, אך גם לא ייפלו במידת ההגשמה הציונית שלהם מעמיתיהם החילוניים. על פי החזון הזה, מדינת ישראל היא "ראשית צמיחת גאולתנו", והמוסדות שלה - ובהם צה"ל - ממלאים תפקיד מרכזי בתהליך הגאולה. לכן השירות בצה"ל - בעיני הציונות הדתית - הוא מצווה חשובה.

החזון הזה מלווה את הציונות הדתית זה שנים רבות. מה התרחש אפוא בשני העשורים האחרונים שגרם לעלייה המשמעותית במספר המפקדים חובשי הכיפות ביחידות הקרביות בצה"ל? כדי לענות על השאלה הזאת יש קודם כול צורך בסקירה היסטורית קצרה.

בשנותיה הראשונות של המדינה חששה הקהילה הדתית-לאומית שהצבא משפיע לרעה על בניה המתגייסים, ולאחר משא ומתן בין רבני הציונות הדתית למפקדי הצבא הושגה פשרה היסטורית שבזכותה קמו ב-1965 ישיבות ההסדר: בתמורה להסכמת הצבא לשבץ את

המתגייסים הדתיים ביחידות הומוגניות ולקצר את משך שירותם בצבא הסכימו הרבנים לוותר על פטור לתלמידי הישיבות. מודל השירות בישיבות ההסדר כולל את דחיית הגיוס בשנתיים, שבמהלכן לומדים הצעירים בישיבה גבוהה. בתום הלימודים הם משרתים ביחידות קרביות הומוגניות במשך 16 חודשים, ובסיום פרק הזמן הזה הם חוזרים לישיבות לתקופת לימודים נוספת.

רבים מבני הזרם הציוני-דתי חשו שהם אינם תורמים די למדינה באמצעות השירות המקוצר במסגרת ישיבות ההסדר. במיוחד הפריעה להם העובדה שהשירות המקוצר חסם בפניהם את הדרך ליחידות הנבחרות והמיוחדות¹ ולקצונה. התוצאה הייתה שרבים מבוגרי הישיבות התיכוניות, שיכלו להשתלב בישיבות ההסדר, העדיפו לפנות מלכתחילה למסלול הצבאי הרגיל או שהשתלבו בו לאחר פרק זמן לא ארוך במסלול ההסדר.

רצונם של בני הזרם הציוני-דתי להתגייס לשירות רגיל בצה"ל הביא להקמתה של מסגרת חדשה: מכינות קדם-צבאיות. אלה נוצרו ב-1987, ותכליתן הייתה להעניק לצעיר המעוניין במסלול צבאי רגיל שנת הכשרה במתכונת של ישיבה לפני גיוסו. הרציונל להקמת המכינות היה לתת לנער חינוך דתי מרוכז לפני גיוסו כדי לאזן את ההשפעה החילונית של הצבא ("התחזקות" בלשון ההנהגה התורנית).

הקמת המכינות הקדם-צבאיות חיזקה את הלגיטימציה התורנית למסלול הצבאי הרגיל, שכן היא איפשרה לבני הזרם הציוני-דתי להגיע לשירות הצבאי כשעולמם הרוחני מגובש, ולא קיים חשש שיפסיקו להיות דתיים במהלך השירות, כפי שקרה בעבר. במילים אחרות: בני הנוער הדתיים, משפחותיהם והרבנים הבינו שניתן להשתלב ביחידות הקרביות בלי שייפגע עולמם הרוחני של המשרתים בהן. הדוגמה האישית של ההולכים בדרך הזאת חיזקה את האמונה בנכונותה ותרמה להרחבת המעגלים של המצטרפים אליה.

אך לא רק תהליכים בזרם הציוני-דתי הביאו להשתלבותם ההולכת וגדלה של בני נוער דתיים ביחידות הקרביות ובפיקוד הטקטי, אלא גם תהליכים שהתרחשו בצה"ל ובחברה הישראלית כולה. אלה יונתחו בהמשך בהרחבה.

לצורך כתיבת המאמר ריאיינתי בוגרים רבים של קורס קציני חי"ר מ-1990 ועד היום, מפקדים-לוחמים בני הזרם הציוני-דתי, רבנים משפיעים בזרם הזה ומפקדים בכירים חילוניים.

חשוב להדגיש: המאמר הזה אינו עוסק במשמעויות הפוליטיות והמבצעיות האפשריות של השתלבות חובשי הכיפות ביחידות הקרביות הרגילות בצה"ל, אלא מתמקד בבחינת הסיבות לתופעה הזאת.

השתלבות בני הזרם הציוני-דתי בצה"ל

מאז קום המדינה הפגינה הציונות הדתית יחס חיובי כלפי השירות בצה"ל. היחס החיובי הזה התחזק לאחר מלחמת ששת הימים שבה שוחררו הכותל המערבי ומקומות קדושים רבים נוספים. בעקבות זאת החלו חוגים רבים בזרם הציוני-דתי לכנות את צה"ל "צבא האלוהים". התוצאה הייתה הגברת המוטיווציה של בני נוער דתיים להתגייס - במיוחד ליחידות הקרביות.² אלה התגייסו הן ליחידות קרביות רגילות והן במסגרת ישיבות ההסדר. עם זאת, בשנות ה-70 התגייסו בוגרי

הישיבות התיכוניות בעיקר ליחידות ההסדר.

השינוי שחל בשנים האחרונות הוא נטייתם ההולכת וגוברת של בוגרי הישיבות התיכוניות להתגייס ליחידות קרביות רגילות. קודם לכן מקובל היה שליחידות האלה מתגייסים בוגרי התיכוניים הדתיים, ואילו בוגרי הישיבות התיכוניות מתגייסים למסלול ההסדר. שינוי נוסף הוא הקמת המכינות הקדם-צבאיות.

לשני השינויים האלה הייתה אותה התוצאה: השתלבות מוגברת של בני הזרם הציוני-דתי במסגרות הכלל-צה"ליות. כאמור, הגיוס במסלול ההסדר מנע מצעירים דתיים רבים בעלי פוטנציאל קצונה - שחונכו לתרום תרומה מקסימלית למדינה ולחברה - לממש את הפוטנציאל שלהם בשל תקופת השירות הקצרה. הבחירה של יותר ויותר מהם ללכת במסלול הרגיל במקום במסלול ההסדר איפשרה להם להשתלב במידה הולכת וגוברת בפיקוד על היחידות הקרביות בצה"ל.

ככל שרבים יותר מבני הזרם הציוני-דתי השתלבו ביחידות הקרביות הרגילות, כך התחזק ביטחונם העצמי וגברה נחישותם להתנדב גם ליחידות שנחשבו בעבר "מחוץ לתחום" לנוער הדתי. הכוונה היא ליחידות שבהן היה בעבר שיעור גבוה של בני קיבוצים ומושבנים.

מה שהעניק יותר מכול לגיטימציה להתגייסות ליחידות הקרביות היה הקמתן של המכינות הקדם-צבאיות שבהן זוכים בני הזרם הציוני-דתי ערב גיוסם לשנת הכשרה במתכונת הלימודים בישיבות. חלוצי המפעל הזה היו שניים מיוצאי ישיבת מרכז הרב, הרב אלי סדן והרב יגאל לוינשטיין. בסוף שנות ה-80 הם הקימו את המכינה הקדם-צבאית הראשונה ביישוב עלי שבשומרון. המכינה הוקמה כדי לתת

צבאיות, שכן שתי המסגרות האלה פונות לאותם המגזרים באוכלוסייה. מה שמקשה את התחרות הוא העובדה שבכל שנה מתגייסים 2,000 בוגרים של החינוך הממלכתי-דתי לשתי המסגרות האלה יחד. מדובר בכ-30% מבני הזרם הציוני-דתי המסיימים כיתה י"ב בכל שנה. יותר מ-50% מכלל הבנים הדתיים בוחרים להתגייס לשירות צבאי רגיל של שלוש שנים, וכ-10% דוחים את גיוסם לפרקי זמן ממושכים באמצעות רישום לישיבה גבוהה - ציונית או חרדית. יש לציין שכ-75% מהבוחרים במסלול של ישיבות ההסדר ובמסלול של המכינות הקדם-צבאיות הם בוגרי ישיבות תיכוניות, שהלומדים בהן נחשבים לאלטיה של הנוער הציוני-דתי הן מהבחינה האינטלקטואלית, הן מהבחינה הדתית והן מהבחינה הסוציו-אקונומית. 45% מבני הנוער הדתיים לומדים בישיבות התיכוניות, ו-55% מהם לומדים בבתי ספר תיכוניים מקיפים ועיוניים. 70% מהבוגרים של בתי הספר התיכוניים מתגייסים לשירות צבאי רגיל של שלוש שנים. רק כ-20% מהם נרשמים לישיבות ההסדר או למכינות הקדם-צבאיות התורניות.

אתגרי השירות הצבאי

החיילים הדתיים מתמודדים עם אתגרים טכניים רבים הנובעים מהקושי לקיים את מצוות התורה - בייחוד שמירת שבת ושמירת כשרות - בעיתות שגרה במחנה ובפעילות מבצעית. אולם בצבא ממתין לחובשי הכיפות הסרוגות אתגר קשה פי כמה: כיצד לשמור על הזהות העצמית המיוחדת במפגש עם העולם החילוני. עד לגיוסם מתחנכים הצעירים הדתיים בדרך כלל במסגרות סגורות למדי. לרובם השירות הצבאי הוא ההזדמנות הראשונה שבה הם יוצרים מגע מתמשך עם בני גילם החילוניים. המפגש הזה מעורר אצלם תחושות סותרות. אלה שמעוניינים ממילא "להוריד את הכיפה" (מדובר לפי הערכות שונות בכ-30% מבין בוגרי החינוך הציוני-דתי) ששים לקראת המפגש הזה. בני הנוער האחרים - וכן הוריהם ומחנכיהם - חוששים ממנו. בשל החשש הזה מבקשים בני הנוער האלה "להתחזק במצוות" באמצעות הלימודים באחת מהמכינות הקדם-צבאיות התורניות. החשש הזה גם הניע מוסדות חינוך דתיים רבים לפתח תוכניות לימודים מיוחדות בעבור בוגריהם המועמדים לגיוס.

חרף המאמצים האלה נראה שהמפגש עם העולם החילוני מעורר קשיים לצעיר הדתי. על כך מעיד המקום המרכזי שתופס הנושא הזה בספרות ההלכתית הנכתבת במיוחד למען ציבור החיילים הדתיים. בשנים האחרונות נוסף קושי לאתגר של שמירת הזהות העצמית בעקבות שילובן ההולך וגובר של נשים ביחידות לוחמות. המגמה הזאת מתנגשת עם רצונה של החברה הציונית-דתית לחנך את צעיריה לשמור על נורמות מסורתיות של צניעות, בין היתר באמצעות הפרדה בין המינים בגיל הנערו.

למרות כל הקשיים האלה יש, כאמור, עלייה משמעותית בשיעור בני הנוער הדתיים שמתגייסים לשירות משמעותי בצה"ל.

בחינה סטטיסטית

כל ניסיון לבחון מהו שיעורם של המתגייסים הדתיים נתקל בקושי מרכזי: צה"ל אינו מציין ברישומיו אם מתגייסו הם דתיים, מסורתיים

השינוי שחל בשנים האחרונות הוא נטייתם ההולכת וגוברת של בוגרי הישיבות התיכוניות להתגייס ליחידות קרביות רגילות

מענה לצעירים דתיים רבים שרצו לשרת ביחידות רגילות, אך היה להם חשוב לצאת לדרך לאחר תהליך של "התחזקות".

עד מהרה זכתה המכינה בעלי לפופולריות רבה, ובעקבותיה הוקמו מכינות נוספות. כיום - על פי נתוני משרד החינוך - יש 17 מכינות תורניות ועוד 17 מכינות חילוניות שקמו בעקבותיהן. לפי נתוני האגף לחינוך דתי במשרד החינוך, סיימו בשנת הלימודים תשנ"ח (1998/1997) את כל המסגרות של החינוך הדתי כ-6,000 בנים. כ-600 מהם פנו למסלול המכינות, לעומת קרוב ל-1,000 שפנו למסלול ההסדר. זהו נתון מרשים מאוד בהתחשב בעובדה שבאותה העת מלאו 10 שנים בלבד למסלול המכינות, ואילו מסלול ההסדר היה ותיק ממנו בהרבה. הצלחת המכינות מספקת לצבא מדי שנה מאות מתגייסים חדורי מוטיבציה אדירה לשרת בצבא ובעלי פוטנציאל לקצונה.

קיימת תחרות מסוימת בין ישיבות ההסדר לבין המכינות הקדם-

או חילוניים. לכן כדי לבחון את השאלה מהו שיעור החילוניים והדתיים בקרב הבוגרים של קורס קציני החי"ר בשנים 1990-2008 בדקתי באילו מוסדות חינוך הם למדו לפני גיוסם. כל בוגר קורס קצינים שלמד בתיכון ממלכתי-דתי או בישיבה תיכונית הוגדר דתי. מובן שבהבחנה הזאת לא מובאים בחשבון הנערים הדתיים שלמדו בבתי ספר חילוניים, כך שקיימת סבירות גבוהה ששיעור המפקדים הדתיים ביחידות הקרביות של צה"ל גבוה יותר מכפי שעולה מהתוצאות שמוצגות להלן.

להלן כמה הגדרות חינוכיות להבנת הנתונים:

1. השלמת חי"ר - לפני אוקטובר 2001 היו קורס קציני החי"ר וההשלמה החילית מאוחדים באותה המסגרת. מאז אוקטובר 2001 קורס הקצינים וההשלמה החילית מפוצלים: את קורס הקצינים עוברים לוחמי החי"ר במסגרת קורס קציני היבשה - להב - יחד עם המערך המתנייע, ואת השלמת החי"ר הייעודית - גפן - הם עושים בנפרד.
2. בוגר השלמת חי"ר - חייל שסיים בהצלחה הן קורס קציני יבשה והן השלמת חי"ר גפן וקיבל דרגות קצונה.
3. דתיים - חיילים שלמדו במוסד לימוד דתי.

טבלה 1: שיעור הלוחמים הדתיים בקרב בוגרי השלמת החי"ר

שנת סיום הקורס	שיעור הבוגרים הדתיים
1990	2.5%
1991	3.1%
1992	7.8%
1993	12.8%
1994	12.5%
1995	11.6%
1996	12.5%
1997	14.9%
1998	15.8%
1999	14.5%
2000	15.5%
2001	22.5%
2002	26%
2003	23.9%
2004	27.4%
2005	25.9%
2006	28%
2007	31.4%
2008	26%

הערות:

שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בקרב כלל המשרתים בצה"ל בשנים 2003-2007 היה יציב: 13.7% בממוצע. הנתונים שבטבלה מתייחסים לגברים בלבד. הפיק אותם מדור המידע בחטיבת התכנון של אגף כוח אדם.

- ניתן לחלק את שני העשורים האחרונים לשלוש תקופות: 1990-1992 - בתקופה הזאת שיעורם של הקצינים הדתיים היה נמוך - הרבה מתחת לשיעורם בצה"ל כולו. הסיבה: המתגייסים הדתיים השתלבו בצה"ל בעיקר במסגרת ישיבות ההסדר - מה שמנע מהם למצות את הפוטנציאל שלהם לקצונה בשל משך השירות הקצר. ליחידות המעורבות, שמהן ניתן להמשיך לקצונה, התגייסו דתיים מעטים.
- 1993-2000 - בתקופה הזאת חלה עלייה בשיעור קציני החי"ר הדתיים - קרוב לוודאי בגלל התפתחותן של המכינות הקדם-צבאיות שהחלו לפעול ב-1987. בתקופה הזאת שיעור קציני החי"ר הדתיים שווה לשיעור הדתיים בצה"ל ואף גדול יותר.
- 2001-2008 - בתקופה הזאת חל גידול משמעותי בשיעור הקצינים הדתיים ביחידות הקרביות. באותן השנים הגיע שיעורם ליותר מפי שניים משיעור הדתיים בצבא. יש לכך כמה הסברים: הגידול במספר בני הנוער שבמכינות הקדם-צבאיות, הגידול במספר הקצינים הדתיים בצבא - מה שעודד בני נוער דתיים ללכת בדרך הזאת - והאינתיפאדה השנייה שפרצה ב-2001 והייתה בעיני הציונות הדתית מאבק לאומי על הבית. מטבלה 1 עולה נתון מעניין נוסף: שיעור הקצינים הדתיים המשיך לעלות גם בשנים שלאחר ההתנתקות בקיץ 2005.

הסיבות לגידול בשיעור חובשי הכיפות בקרב קציני החי"ר

גורמים הקשורים לזרם הציוני-דתי

על פי האידיאולוגיה של הזרם הציוני-דתי, השירות בצה"ל אינו רק חובה אזרחית אלא גם מצווה דתית. מלחמות צה"ל - לפי האידיאולוגיה הזאת - הן מלחמות מצווה, שבהן חייב להשתתף כל יהודי, ואין פטור לאיש. בקרב הזרם הציוני-דתי יש אף הסבורים שצה"ל הוא גוף קדוש בשל היותו חוד החנית של הגאולה ושל הישועה שה' עשה וממשיך לעשות לעמו.

הנחרצות שבה מושמעות הדעות האלה אינה מונעת מצעירי הזרם הציוני-דתי לשאול מהו משקלה הסגולי של מצוות השירות בצה"ל לעומת מצוות אחרות כגון מצוות לימוד תורה, שלפי המסורת היהודית עומדת כנגד כל המצוות האחרות. השאלה הזאת מקבלת משנה תוקף נוכח התשובה הנחרצת שנותנת לה היהדות החרדית. בשל האמונה שלימוד התורה הוא הערובה הטובה ביותר לביטחון עם ישראל דרשו רבני היהדות החרדית בישראל מאז ומתמיד פטור משירות בצה"ל בעבור גברים ש"תורתם אומנותם".

רק מעטים מהבנים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי דוחים את גיוסם לצה"ל לתקופה של כמה שנים כדי להקדישן ללימוד תורה באחת מהישיבות הציוניות הגבוהות. הרוב מעדיף לאמץ את אחת מאופציות הביניים המשלבות שירות צבאי עם לימוד תורה: ישיבות ההסדר או המכינות הקדם-צבאיות התורניות. אולם מתברר שרבים מבין החיילים הדתיים אינם שלמים עם הפתרונות המוסדיים האלה. כך עולה, למשל, ממכתב שכתב תלמיד ישיבה לרב שלו ושהתפרסם ב-2004 במדור השאלות והתשובות של אתר "כיפה"³:

שלום וברכה לכבוד הרב,

ברצוני לדעת כיצד אוכל להגיע למסקנה מה נכון יותר לגביי: שירות צבאי רציני ומכובד או שמא חזרה לשיבה בתום תקופת השירות הקבועה לבני ישיבות על פי החוק? אני לומד בישיבת הסדר. כעת אני משרת כבר חצי שנה בצבא, נהנה מאוד וחש תרומה עצומה בשירותי. כמו כן לוחצים עליי מאוד מצד המערכת הצבאית להארכת שירות ויציאה לקצונה.

אני ממש נקרע משום שאינני משלה את עצמי ואני בטוח שהדברים באים אחד על חשבון השני. אני מרגיש שהלב רוצה ללכת ללמוד בישיבה, אך המוח מעדיף את הצבא. אנא עזור לי בכך שתיתן לי כלים לבחון ולהכריע בשאלה גורלית זאת מבחינתי.

המכתב הזה ממחיש את הלבטים הקיימים בקרב הנוער הציוני-דתי בין השירות בצבא לבין ההתחזקות הרוחנית בלימוד התורה. שניהם חשובים לו מאוד ומציבים בפניו דילמה משמעותית. ההתלבטות הזאת היא חלק מהתלבטות גדולה הרבה יותר של הזרם הציוני-דתי בין הסתגרות - כמו החברה החרדית - לבין השתלבות בחברה החילונית. להשתלבות בחברה החילונית בכלל ובצה"ל בפרט יש מחיר: שיעור נטישה גדול יחסית של אורח החיים הדתי. זאת הסיבה שמנהיגי הזרם הציוני-דתי חיפשו מסלולים ייחודיים לצעירים שבהם יוכלו לשלב בין

טבלה 2: הגידול במספר המכינות הקדם-צבאיות ובמספר תלמידיהן⁴

שנת הלימודים	מספר המכינות המוכרות	מספר החניכים (ממוצע שנתי)
תשנ"ח (1998/1997)	6	700
תשנ"ט (1999/1998)	10	850
תש"ס (2000/1999)	15	1,000
תשס"ג (2003/2002)	18	1,170
תשס"ד (2004/2003)	21	1,240
תשס"ה (2005/2004)	21	1,325
תשס"ו (2006/2005)	23	1,300
תשס"ז (2007/2006)	25	1,500
תשס"ח (2008/2007)	34	1,800

קיום המצווה של שירות בצבא לבין המשך השמירה על אורח חיים דתי. כך קמו ישיבות ההסדר. במשך השנים בחרו מרבית בני הזרם הציוני-דתי במסלול ישיבות ההסדר. הם עשו זאת הן בלחץ הקהילה והן בלחץ המשפחות. התוצאה הייתה שילוב חלקי של בני הישיבות בצה"ל ושותפות כמעט אפסית שלהם בפקוד של צה"ל.

המכינות הקדם-צבאיות הוקמו כדי להכין את בוגריה של מערכת החינוך הדתית לקראת שירות משמעותי בצה"ל וכדי לעודד התנדבות ליחידות הקרביות ולמסלולי פיקוד וקצונה. המכינות נועדו להקנות

לבני הנוער הן חוסן רוחני והן חוסן פיזי לקראת חיי הצבא, לטפח את כושר המנהיגות שלהם, להעשיר את עולמם הרוחני-ציוני ולהכשיר אותם לקבל עליהם אחריות בתחומים מרכזיים ובהם הביטחון, החברה והחינוך.⁵

17 מ-34 המכינות המוכרות הפועלות כיום מוגדרות "תורניות" (16 מכינות לבנים ומכינה אחת - "צהלי" - לבנות), ו-17 מכינות מוגדרות "כלליות" (מכינה אחת לבנים בלבד ו-16 מכינות מעורבות, שברובן שיעור הבנות גבוה משיעור הבנים). בעשור האחרון חל גידול במספר המכינות - בייחוד במספר המכינות הכלליות - מחמש מכינות כלליות בשנת הלימודים תש"ס (2000/1999) ל-17 מכינות כלליות בשנת הלימודים תשס"ח (2008/2007). בשנים האחרונות הושם דגש על הקמת מכינות קדם-צבאיות תורניות חדשות המיועדות לתלמידים מיישובי הפריפריה (שעד כה לא השתלבו בהיקף נרחב במכינות הוותיקות). עד מהרה תפסו המכינות את מקומן של ישיבות ההסדר מבחינת היוקרה.

טבלאות 3, 4 ו-5 מלמדות עד כמה גבוה הוא שיעור הלוחמים, המפקדים והקצינים מקרב בוגרי המכינות לעומת שיעור הלוחמים, המפקדים והקצינים מקרב כלל צה"ל.

במיונים לקראת הגיוס ליחידות הנבחרות והמיוחדות בולטים בוגרי המכינות הקדם-צבאיות בחוסן הפיזי ובחוסן המנטלי שלהם, בבגרותם (הם מגיעים למיונים מבוגרים בשנה משאר המועמדים) ובמוטיווציה שלהם להצליח. לכן שיעורי ההצלחה שלהם במיונים גבוהים יותר. יש לציין שהחניכים שמחליטים ללמוד במכינה קדם-צבאית הם בדרך כלל בעלי מוטיווציה גבוהה מאוד. נתוני האיכות (הקב"א) של האוכלוסייה הזאת גבוהים באופן משמעותי מהממוצע של כלל המתגייסים.

כדי לעמוד על מידת המוטיווציה בקרב בוגרי המכינות הקדם-צבאיות הדתיות השוויתי את שיעור המתנדבים לקצונה בקרבם לשיעור המתנדבים לקצונה בקרב אוכלוסייה בעלת נתוני איכות דומים: בני נוער שדוחים בשנה את גיוסם כדי לתרום שנת שירות לקהילה (ש"ש). מדובר בנוער חילוני חדור מוטיווציה שמקדיש שנה מחייו כדי לסייע לתושבים בשכונות עוני, לנוער במצוקה וכו'.

בכל שנה מתנדבים לשנת שירות כ-500 בני נוער. נתוני האיכות שלהם הם מהגבוהים בחברה הישראלית: יותר מ-90% מהם מתאימים לקצונה. לשם השוואה: 85% מתלמידי המכינות הקדם-צבאיות מתאימים לקצונה. אולם אף ששיעור המתאימים לקצונה גבוה יותר בקרב המתנדבים לשנת שירות, שיעור המתנדבים לקצונה גבוה יותר בקרב בוגרי המכינות הקדם-צבאיות. טבלה 6 מציגה את שיעור המתנדבים לקצונה בקרב האוכלוסיות השונות. מהטבלה עולה בבירור שלבוגרי המכינות הקדם-צבאיות הדתיות יש מוטיווציה גבוהה יותר לשרת שירות משמעותי בצה"ל.

יש להדגיש שהמוטיווציה הגבוהה של בוגרי המכינות הקדם-צבאיות לא הייתה מביאה לשיעורי התנדבות כה גבוהים לקצונה אילו לא היו מוריהם הרבנים משנים את עמדותיהם. הרבנים בזרם הציוני-דתי נהגו להמליץ לבני הנוער לאילו יחידות להתגייס כדי שדתייתם "תשרוד" את השירות. בדרך כלל היחידות הנבחרות והמיוחדות בצה"ל לא נכללו ברשימה הזאת. בעקבות הקמת המכינות הקדם-צבאיות

טבלה 3: שיעור הלוחמים בקרב בוגרי המכינות ובקרב כלל המתגייסים לצה"ל בשנים 2001-2004 (גברים בלבד)⁶

השנה	סוג	קרביים	
		לא קרביים	לא התגייסו
2001	מכינות	82.8%	1.1%
	כלל צה"ל	38.4%	-
2002	מכינות	76.7%	1.9%
	כלל צה"ל	39.3%	-
2003	מכינות	80.0%	3.1%
	כלל צה"ל	40.2%	-
2004	מכינות	80.1%	1.7%
	כלל צה"ל	40.8%	-

טבלה 4: שיעור המפקדים מקרב בוגרי המכינות ובקרב כלל המתגייסים לצה"ל בשנים 2001-2004 (גברים בלבד)⁷

שנה	סוג	מפקדים	
		לא מפקדים	לא התגייסו
2001	מכינות	40.9%	1.1%
	כלל צה"ל	11.8%	-
2002	מכינות	46.5%	1.9%
	כלל צה"ל	13.4%	-
2003	מכינות	46.0%	3.1%
	כלל צה"ל	13.8%	-
2004	מכינות	49.0%	1.7%
	כלל צה"ל	14.1%	-

טבלה 5: שיעור הקצינים מקרב בוגרי המכינות ובקרב כלל המתגייסים לצה"ל בשנים 2001-2004 (גברים בלבד)⁸

שנה	סוג	קצינים	
		לא קצינים	לא התגייסו
2001	מכינות	25.9%	1.1%
	כלל צה"ל	9.3%	-
2002	מכינות	22.3%	1.9%
	כלל צה"ל	8.6%	-
2003	מכינות	23.0%	3.1%
	כלל צה"ל	8.2%	-
2004	מכינות	20.5%	1.7%
	כלל צה"ל	7.1%	-

גדל מספר החיילים הדתיים שהחליטו למרות הכול ללכת ליחידות הנבחרות והמיוחדות, וכן גדל מספר המפקדים הדתיים במסגרות האלה. משראו הרבנים שבני הנוער מצליחים לשמור על דתיותם במסגרות הנבחרות והמיוחדות האלה, שינו לא מעטים מהם את המלצותיהם בנוגע לשירות בהן. התוצאה היא שביחידות האלה נוצרו קהילות קטנות של דתיים, שחבריהן עודדו זה את זה והפחיתו את שיעור הנוטשים את הדת. במילים אחרות: ככל שגדל שיעור חובשי הכיפות ביחידות הנבחרות והמיוחדות, כך פחת חששם של הרבנים ושל בני הנוער מפני השירות בהן.

גורמים הקשורים לחברה הישראלית

הועלתה הטענה שהגידול בשיעור בני הנוער הדתיים המתגייסים ליחידות הנבחרות והמיוחדות של צה"ל קשור לשקיעת האליטות הישנות בחברה הישראלית. לשקיעה הזאת יש סיבות רבות - בין היתר דמוגרפיות ואידיאלוגיות - והיא באה לידי ביטוי גם בשיעור ההתנדבות ההולך ופוחת של בני האליטות הישנות, ובהם בני הקיבוצים, ליחידות הנבחרות והמיוחדות של צה"ל. ביחידות האלה נוצר אפוא ואקום, ואליו נכנסו גורמים חדשים שנחשבו עד כה לפריפריה של החברה הישראלית. בני הזרם הציוני-דתי הם חלק מאותה הפריפריה.

אחד הראשונים שעמדו על התמורה שחלה ביחסי מרכז-פריפריה בחברה הישראלית היה הסוציולוג ברוך קימורלינג.¹⁰ לטענתו, בישראל מתנהלת מלחמת תרבות על הגדרת זהותה של המדינה, על הקצאת המשאבים בתוכה בין קבוצות ורדים שונים ועל מקומה של כל קבוצה לעומת רעותה. לדבריו, הראשונים שקראו תיגר על התרבות ההגמונית של הצבר החילוני (שהקיבוצניק היה מייצגו המובהק ביותר) היו אנשי גוש אמונים. אלה העמידו תרבות נגד שהייתה בעלת אופי דתי-לאומי מיליטנטי. מטרתם הייתה להפוך לכוח ההגמוני בחברה הישראלית ולהדיח את האליטות הישנות ממעמדן.

הסוציולוג יורם פרי¹¹ מציין שמאז הקמתו קבע צה"ל במידה רבה את מקומו של כל אדם בחברה הישראלית, שכן מידת התרומה למאמץ המלחמתי היא שהגדירה במידה רבה את מעמדו של הפרט ושל הקבוצה החברתית שאליה הוא משתייך.

לדברי פרי, המרכז החברתי הישן שינה את גישתו לשירות הצבאי - בין היתר בגלל אימוץ הגישה הפוסט-מודרנית שמכירה בלגיטימיות של אתוסים רבים. השינוי הזה בגישה התרחש, למשל, בתנועה הקיבוצית, שהייתה חלק מהמרכז הישן ושבעבר היה לה ייצוג יתר בצבא. אולם בשעה שהמרכז החברתי הישן נסוג בהדרגה מנשיאה בעיקר הנטל בצבא, תפסו את מקומו קבוצות חברתיות שנחשבו פריפריאליות ושהשתייכו לרוב לשכבות סוציאל-אקונומיות נמוכות: מזרחיים, תושבי עיירות פיתוח ובעיקר דתיים.

צה"ל הקפיד לשמור על צביון יהודי מיומו הראשון משום שהגדיר את עצמו "צבא העם" ורצה שכל שכבות האוכלוסייה יוכלו להתגייס לשורותיו. במיוחד הוא הקפיד לשמור על כשרות ועל שמירת שבת, ולשם כך הוקמה הרבנות הצבאית כבר בתש"ח, ומשגיחי כשרות ורבנים שולבו ביחידות. ההיגיון של ההתנהלות הזאת פשוט: חייל חילוני יכול לשרת בצבא ששומר על מצוות הדת; חייל דתי אינו יכול

לשרת בצבא שאינו מקפיד על כשרות ועל שמירת שבת. עם זאת, מכיוון שבמרבית היחידות הצבאיות כמעט שלא היו חיילים דתיים, והלוחמים היו ברובם חילוניים לחלוטין שבאו מהקיבוצים ומהמושבים, לא הייתה הקפדה מלאה על הפקודות בנושאי כשרות ושבת. יתר על כן, ביחידות רבות אף היו ניסיונות לשכנע את קומץ הלוחמים הדתיים לחזור בשאלה. ההתנהלות הזאת, שאיפיינה את מרבית היחידות הקרביות בשנות ה-70 וה-80, רק חיזקה את הרבנים ואת הקהילה הציונית-דתית בכללותה בדעתם שיש להעדיף שירות של דתיים בקבוצות ייחודיות מובדלות על פני שירות ביחידות מעורבות.

בשנות ה-90 החלה הנסיגה של האליטות הישנות שנידונה לעיל, והדבר חולל שינוי בהרכבו החברתי של הצבא: קבוצות מהפריפריה, ובכללן חובשי כיפות, תפסו בהדרגה את מקומם של בני הקיבוצים והמושבים. המוטיווציה של הקבוצות החדשות ניוזנה, בין היתר, מהתגמולים הסמליים החדשים שניתנו להן תמורת שירותן - בעיקר מוביליות חברתית, השפעה תרבותית בצבא ומימוש אידיאולוגי.

יגיל לוי¹² טוען שכניסתה המסיבית של הקבוצה הציונית-דתית לצבא לאחר שנים רבות של ניכור ושל מעמד שולי נבעה משני תהליכים מקבילים שהשלימו זה את זה:

1. התגבשותה של ההכרה בקרב צעירי הזרם הציוני-דתי שהגיעה העת לקרוא תיגר על השכבה החברתית הדומיננטית האשכנזית-חילונית.

טבלה 6: שיעור המתנדבים לקצונה בקרב האוכלוסיות השונות (גברים)⁹

שנה	סוג	שיעור המתנדבים לקצונה
2001	מכינות	25.9%
	שנת שירות	17.6%
	כלל צה"ל	9.3%
2002	מכינות	22.3%
	שנת שירות	19.7%
	כלל צה"ל	8.6%
2003	מכינות	23.0%
	שנת שירות	15.7%
	כלל צה"ל	8.2%
2004	מכינות	20.5%
	שנת שירות	14.1%
	כלל צה"ל	7.1%

ההכרה הזאת הביאה להקמת גוש אמונים ולאחר מכן לכניסה המסיבית של צעירים דתיים לצבא - שם הם היו כוח-נגד לצעירי הקיבוצים והמושבים.

2. משבר מוטיווציה בקרב הנוער האשכנזי-חילוני. בני הנוער הציוני-דתי ניצלו את ההתפתחות הזאת כדי לתפוס בהדרגה את העמדות שהתפנו.

עם זאת, גם בשנות ה-90 עדיין היו בצה"ל יחידות שהזרם הציוני-דתי סבר שהן חילוניות מדי, משום שלא ניתן היה לנהל בהן אורח חיים דתי. לכן המליצו הרבנים של הזרם הציוני-דתי לא להתנדב אליהן מחשש ל"היחלשות רוחנית". השיעור הנמוך של הקצינים בני הזרם הציוני-דתי ביחידות הקרביות עד לתחילת שנות ה-90 לא איפשר להם להשפיע באופן ישיר על אורח החיים ביחידות שבהן שירתו. התפנית החלה עם השתלבותם המוגברת של בני הזרם הציוני-דתי ביחידות המעורבות בתפקידים של לוחמים ושל מפקדים בתחילת שנות ה-90 ועם הקמתן של המכינות הקדם-צבאיות.

מספרם ההולך וגדל של בני הזרם הציוני-דתי ביחידות המעורבות - בתחילה בחטיבות החי"ר הסדירות ובהמשך גם ביחידות הנבחרות והמיוחדות - חייב את צה"ל בכלל ואת היחידות הלוחמות בפרט לאפשר להם לשמור על אורח חיים דתי. השינוי המשמעותי ביותר התרחש ביחידות עצמן: אלה הפכו מסביבה חילונית, ש"הדתי התורן" חייב להתאים את עצמו אליה, לסביבה שמותאמת לצורכי החיילים הדתיים. למשל, ביחידות המעורבות מקצים כיום לחיילים הדתיים זמן לתפילות, מקפידים על הכשרות - גם בתנאי שדה - ובונים בתי כנסת במבני קבע מושקעים בבסיסים.

ברמת הארגון הופצה "פקודת השילוב הראוי" שלפיה יש לאפשר לחיילים דתיים בני כל הדתות לשרת בצה"ל בלי שייפגעו ערכיהם, אמונותיהם ואורחות חייהם. כן צוין בפקודה שיש לשלב חיילות בכל מסלול צבאי שבו אין סיבה מיוחדת למנוע זאת מהן. הפקודה מבוססת על מסמך עקרונות שגובש בוועדה מטכ"לית בראשות מפקד זרוע היבשה. בין הנושאים שבהם טיפלה הוועדה: מגורים, הופעה ולבוש, שיבוץ והכשרה, פיקוד והדרכה, פעילויות פנאי והימנעות מפגיעה ברגשות. בין היתר קובעת "פקודת השילוב הראוי" שמותר לחייל דתי להתנגד לשיבוץ לאימון כושר משותף עם בנות, שהוא רשאי להתנגד לכך שבטירונויות הוא יהיה כפוף למפקדת, שאסור לחייב אותו ללבוש מכנסיים שאינם מכסים את הברכיים וחולצות שאינן מכסות את המרפקים, ושחובה על מפקדים לאפשר לו להתפלל בזמנים קבועים. עוד קובעת הפקודה שבכל בסיס חייבת להיות הפרדה ברורה בין מגורי בנים למגורי הבנות, שיש חובה לשחרר חיילים דרוזים, נוצרים ומוסלמים מפעילות בימי החג שלהם בלי לגרוע ממכסת ימי החופשה שלהם, שיש לאפשר לחייל יהודי להימנע מגילוח ומתספורת במהלך ימי בין המצרים, בספירת העומר ובעת אבל, ושחייל דתי זכאי לדרוש בשר בהכשר מהדרין.

כדי להגביר את המודעות לסוגיית השילוב של החיילים הדתיים מועלה הנושא הזה לעיתים קרובות בשיחות ובהרצאות ביחידות. כמו כן נהוג להקדיש בלוח המודעות ביחידות צה"ל מקום לפרסומים הנוגעים לשילוב הראוי.

העלייה בשיעור החיילים הדתיים ביחידות הרגילות חוללה שינוי באופן שבו תופסת הרבנות הצבאית את תפקידה: בעבר היא הסתפקה במתן שירותים לחיילים הדתיים בלבד, ואילו כיום היא מנסה להביא "ידישקייט" גם לחיילים חילוניים.¹³ הגישה החדשה של הרבנות הצבאית באה לידי ביטוי, למשל, בהגדרה החדשה שניתנה לתפקידים של נציגי הרבנות הצבאית ביחידות. בעבר הם כונו מש"קי דת, ואילו כיום הם נקראים מש"קי מורשת ורוח.¹⁴

יש לציין שניסיונה של הרבנות הצבאית להקנות תודעה יהודית לחיילים חילוניים מעורר התנגדות בחיל החינוך הרואה את עצמו אחראי לתחום הזה.¹⁵

להוראות ולתקנות הפורמליות שנועדו לאפשר לחיילים הדתיים לשרת ביחידות מעורבות יש חשיבות רבה, אך חשובה יותר היא הגברת הסובלנות ביחידות עצמן לשונה ולבלתי מוכר. בעקבות השירות המשותף של חילוניים ושל דתיים גברה המודעות של החיילים לכך שהצבא הוא ארגון רב-תרבותי: יש בו קבוצות חברתיות שונות ומגוונות, אך לכולן מטרה אחת - לשרת את המדינה ולהגן עליה. המטרה המשותפת וכן השותפות בשגרה ובלחימה יצרו תלות הדדית בין האוכלוסיות השונות בצבא ותחושה של אחדות הגורל. התחושה הזאת יצרה פתיחות רבה של האוכלוסייה החילונית ביחידות כלפי הדתיים, וההפך. הפתיחות הזאת מביאה להכרה הדדית בצרכים הייחודיים של כל אוכלוסייה מתוך כבוד הדדי ולא מתוקף פקודה זו או אחרת. ביחידות לומדים החיילים לקבל בהבנה ובכבוד דעות שונות ומנהגים שונים המנוגדים לפעמים לדעתם או לאורח החיים שלהם.

סיכום

העלייה במספרם של בני הזרם הציוני-דתי בפיקוד על היחידות הקרביות בצה"ל בשני העשורים האחרונים היא תופעה חברתית רבת חשיבות. ניתן לראות בה מעין עסקה שמשלמת הן לחברה הישראלית בכללותה והן לבני הזרם הציוני-דתי.

השיעור הגבוה של חובשי הכיפות בפיקוד על היחידות הקרביות בצה"ל מסייע לזרם הציוני-דתי להיכנס לתוך הקונסנוס הלאומי. השירות בצה"ל - למרות המגמות החברתיות שצוינו לעיל - עדיין נחשב למעשה ציוני ופטריטי. לכן כל קבוצה חברתית שבוולטת בתרומתה לצה"ל זוכה לאהדת הציבור, ובניה מוגדרים "מיטב הנוער". זו אינה התועלת היחידה שמפיקים בני הזרם הציוני-דתי מהשירות בצה"ל. השירות בצבא הוא בשבילם הזדמנות חד-פעמית לצאת מהמסגרות הייחודיות והמובדלות שבהן הם חיים ולהיפגש עם כל גוני הקשת בחברה הישראלית. המפגש של הנוער הדתי עם הנוער החילוני - שאינו מטרה בפני עצמה, אלא נועד להשיג יעדים לאומיים - תורם להתמתנותם של בני הזרם הציוני-דתי, מאפשר להם להכיר את החברה החילונית ולפעול לצמצום הפערים בין הדתיים לחילוניים. לתוצאותיו של המפגש הזה יש חשיבות רבה גם לחיים שלאחר השירות בצבא - בין היתר משום שהוא מקל על השתלבותם של בני נוער דתיים במסגרות חברתיות ותעסוקתיות מעורבות.

גם צה"ל - וכתוצאה מכך החברה הישראלית כולה - מפיקים תועלת רבה מהמגמה הזאת. צה"ל זוכה לשכבה של מפקדים מעולים שאיכויותיה אינן נופלות מאלה של שכבת המפקדים בני הקיבוצים והמושבים שבלטו עד סוף שנות ה-80. בני הזרם הציוני-דתי שמתגייסים לצה"ל מגיעים לרוב בוגרים יותר אחרי מכינה קדם-צבאית או אחרי לימודים בישיבה. נוסף על כך הם מגיעים לשירות חדורי מוטיווציה, שכן הם רואים בשירות בצה"ל מצווה דתית ולא חובה כפויה. המוטיווציה, הערכים שבהם הם דוגלים ומסורת הלמדנות שממנה הם באים הופכים אותם - בלכתם למסלול של קצונה - למנהיגים איכותיים במיוחד.

השתלבותם של בני הזרם הציוני-דתי ביחידות הביאה לשילוב חסר תקדים של ערכי היהדות ושל ערכי צה"ל - שילוב שבא לידי ביטוי במסמך "ייעוד וייחוד צה"ל: זהות ישראלית-יהודית" שפירסמה מפקדת קצין חינוך ראשי בנובמבר 2003. המסמך מגדיר את תפקידו של צה"ל ואת היקף אחריותו בעיצוב ערכיהם של חייליו ושל מפקדיו בהיותם כוח המגן של ישראל, שהיא מדינה יהודית ודמוקרטית. מעבר לכך הביאה ההשתלבות של בני הזרם הציוני-דתי בצה"ל לשיח סובלני יותר ביחידות: פחת בהן התייג החברתי - החיילים, ברובם, לומדים לקבל קבוצות חברתיות שונות ואף לעשות ויתורים שונים כדי לאפשר חיים משותפים. הסובלנות ההדדית ביחידות בין דתיים לחילוניים - הרבה יותר מאשר הפקודות הפורמליות - יצרה סביבה ארגונית וחברתית המסייעת להשתלבות אמיתית של בני הזרם הציוני-דתי בצה"ל.

הערות

1. יחידות נבחרות: כינוי ליחידות לוחמות שאינן כוח מיוחד הנכרות ברמת המבצעית הגבוהה ובאיכות ביצועים הבולטת לעומת יחידות דומות רגילות. דוגמה: סיירת בחטיבת רגלים. יחידות מיוחדות: כוחות בעלי הכשרה קרבית מגוונת הדורשת התמחות מיוחדת, שכרגיל אינה אפשרית גם ביחידות נבחרות. כוחות אלה הם בעלי רמה גבוהה במיומנויות בסיסיות של הצבא. ייעודם הוא לבצע מבצעים מיוחדים, ולכן הם מאורגנים, מצוידים ומאומנים לצורך הזה ביחידות קטנות, רב-תכליתיות. הם כופים כפיפות קבועה למטכ"ל (או למפקדה הצבאית העליונה או למפקדת זירת מלחמה) או למפקדה ראשית (כגון מפקדת כוחות האוויר או מפקדת כוחות הים). בזמנים שאינם זמן מלחמה הם מופעלים בדרך כלל ביוזמת הממשלה ושר הביטחון או באישורם. **מילון מונחי צה"ל**, מהדורת 1998. ראו גם: תמר ברש ורס"ן יותם אמיתי, "יחידות מיוחדות בצה"ל בעבר ובהווה: ניתוח מתחים צבאיים-חברתיים בראי ההיסטוריה ובעידן היממות המוגבל", **מערכות** 411, פברואר 2007
2. סטיארט כהן, "הכיפה והכומתה: על זהויותיהם של חיילים מהמגזר הדתי-לאומי", **צבא זיכרון וזהות לאומית**, י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית ירושלים, 2007, עמ' 48-59
3. <http://www.kipa.co.il/ask/show.asp?id=25004> השאלה פורסמה ב-2 בדצמבר 2004
4. יובל וורגן, **מכינות קדם-צבאיות**, הכנסת, מחלקת מידע ומחקר, 2008
5. משרד החינוך, "מכינות קדם-צבאיות", <http://cms.education.gov.il>
6. מחקר של אכ"א, 2008, מסמך פנימי בצה"ל
7. שם
8. שם
9. שם
10. ברוך קימרינג, **קץ שלטון האחוסלים**, כתר, ירושלים, 2001
11. יורם פרי, "יחסי חברה-צבא בישראל במשבר", **מגמות** ל"ט, מכון הנרייטה סאלד, 1999, עמ' 375-399
12. יגיל לוי, **מצבא העם לצבא הפריפריות**, כרמל, ירושלים, 2007
13. עמוס הראל, "הרבנות הצבאית לחיילים: לפעמים נדרשת אכזריות", **הארץ**, 26 בינואר 2009
14. יש לציין כי בעוד שהרבנות הצבאית מנסה להרחיב את המנדט שלה ולכלול בו גם טיפול בחיילים חילוניים, מעמדה בקרב החיילים הדתיים אינו חזק; החיילים הדתיים בצה"ל אינם רואים בה בדרך כלל גורם הלכתי מוסמך. כשבני הזרם הציוני-דתי בצה"ל נתקלים בבעיות הלכתיות, הם מעדיפים בדרך כלל להתייעץ עם רבניהם מהקהילה או מהישיבה.
15. רצונה של הרבנות הצבאית להרחיב את המנדט שלה נידון ב"מערכות" ועורר דיון נוקב. ראו: ירון זילברשטיין, "הרב הצבאי בגדוד הסדיר: אתגרי המחר", **מערכות** 423, פברואר 2009; אל"ם ע', "יחידה צבאית אינה קהילה דתית", **מערכות** 424, אפריל 2009

מערך הזיהוי הדנטלי בצה"ל

צילומים פנורמיים של המשנן של שני בני אדם שצולמו בעודם בחיים. הצילומים האלה מושוים למשנן של גופה כדי לזהותה לזיהויים המהיר והוודאי של חללי הלחימה יש משמעות גדולה ככל ההיבטים: הערכי, האנושי, המבצעי, ההלכתי והמורלי

רס"ן ד"ר איל אלעד

רמ"ד זיהוי רפואי בענף
זיהוי וקבורה

סרן ד"ר נעם פרוטר

קצין במרכז לרפואת
שיניים, ראש צוות זיהוי
דנטלי בעת חירום

סא"ל ד"ר שי גורן

מפקד המרכז לרפואת
שיניים

צה"ל מייחס חשיבות עצומה לזיהוי חללינו. אחת הדרכים המדויקות והמהירות ביותר לעשות זאת היא באמצעות השוואה בין צילומי שיניו של החלל לצילומים של שיניו בשעה שהיה מטופל במרפאות שיניים. האתגר המרכזי שעומד כיום בפני מערך הזיהוי הדנטלי של צה"ל הוא עדכון כל הרשומות הדנטליות של החיילים ומחשובן

מבוא

בבוקר 12 ביולי 2006 בשעה 09:05 החל ארגון חזבאללה להפגין את יישובי הצפון באש מרגמות וקטיושות. הייתה זאת פעולת הסחה: באותו הזמן תקפה חוליה של הארגון באזור זרעית בטילי נ"ט שני כלי רכב צבאיים מסוג האמר שהיו בסיוור על קו הגבול. מפקד פלוגת הנח"ל שהוקפץ לזירת האירוע גילה בקרבת הרכב הראשון גופת חייל, והתברר לו ששני חיילים אחרים נעדרים.

בין יתר הפעולות הצבאיות שננקטו - ואשר הובילו בסופו של דבר למלחמת לבנון השנייה - היה גם מאמץ אינטנסיבי לברר את זהות החלל ואת זהות החיילים הנעדרים. לאחר שנעשה זיהוי ראשוני, הוא הובא מיד לידיעת המשפחות המעורבות כדי למנוע אי־ודאות. החלל - קבעו מי שערכו את הזיהוי הראשוני - הוא רב־סמל אהוד גולדווסר, ואחד הנעדרים הוא רב־סמל ראשון וסים נזאל.

כעבור כמה שעות התברר שהייתה זאת טעות קשה, וגורלן של שתי המשפחות התהפך. עד לשעת לילה מאוחרת היו בני משפחתו של נזאל בן ה־27 משוכנעים שהוא נעדר - על סמך מה שמסרו להם נציגי צה"ל שהגיעו לבייתם בשעות הצהריים. לאחר שהתבררה הטעות חזרו נציגי צה"ל בפעם השנייה באותו היום לבית המשפחה ובישרו להוריו ולאשתו את הבשורה הקשה שהוא נהרג ולא נחטף. לבני משפחת גולדווסר נמסר במקביל כי בניגוד להודעה הקודמת שאהוד נהרג, הרי שהוא מוחזק בשבי האויב.¹

כעבור שנתיים, ב־16 ביולי 2008, העבירו אנשי החזבאללה שני ארונות קבורה לידי צה"ל במעבר הגבול בראש־הנקרה. בתום תהליך זיהוי קצר יחסית, שהתבסס על בדיקה דנטלית (של מערכת השיניים), קבע הרב הראשי לצה"ל בהסתמך על דעתו של קצין הרפואה הראשי שאלה אכן הגופות של שני חיילי צה"ל שהוגדרו עד אז נעדרים.

הזיהוי הדנטלי שימש גורם מכריע הן בתיקון הטעות הטרגית ביום האירוע והן בזיהוי הגופות במעבר הגבול.

לזיהוי המהיר והוודאי של חללי הלחימה יש משמעות גדולה בכל ההיבטים: הערכי, האנושי, המבצעי, ההלכתי והמורלי. זיהויים של חללי צה"ל הוא באחריות הרבנות הצבאית הראשית.² במקרים הפשוטים יחסית יזוהה החלל על סמך היכרות אישית ואמצעים מכוונים (תיאור נסיבתי והימצאותם של חפצים אישיים). במקרים שבהם לא ניתן לזהות את הגופה באופן ודאי באמצעים האלה היא תזוהה באמצעים רפואיים. אלה כוללים טביעות אצבע, התאמת המשנן (זיהוי דנטלי), פרופיל גנטי (די־אן־אי) וסימנים אנטומיים ייחודיים.

מטרות המאמר הן להצביע על חשיבותו של מערך הזיהוי הדנטלי, לתאר את המערך הזה בצה"ל, להצביע על השינויים שהתחוללו בו בשנים האחרונות, לתאר את מערך הזיהוי הדנטלי בצבא ארה"ב

ולהשוות בינו לבין המערך הקיים בישראל.

בשל קוצר היריעה יסקור המאמר הזה באופן תמציתי בלבד את אמצעי הזיהוי הרפואיים האחרים הקיימים בצה"ל ויתמקד בזיהוי הדנטלי.

מדוע חשוב לזהות חללים

מערך לזיהוי חללי מלחמה קיים בכל הצבאות המודרניים. מהטעמים הבאים מחויב צה"ל לזהות את חלליו במהירות ובוודאות:

- ההיבטים הערכי והאנושי. המשפחות מפקידות בידי צה"ל את היקר להן מכול, ובכל מקרה של אסון מחויב הצבא להחיש ככל האפשר את ההודעה למשפחת החלל. כל עוד לא ניתנה הקביעה הסופית נעה משפחתו של הנעדר בין ייאוש לתקווה. גם כאשר ידוע שהנעדר נפל בקרב, אך גופתו לא זוהתה, סובלת משפחתו מכך שאין קבר אשר ניתן לפקוד אותו. המעט שיכול צה"ל לתת לבני משפחה שכולה הוא חלקת קבר שלידה יוכלו להתייחד עם זכר יקירם.
- ההיבט המבצעי. כאשר נתקלים בזירת אסון הכוללת כלי רכב פגוע ובתוכו גופות חיילים, חיוני לברר אם בזירה נמצאים גופותיהם של כל יושבי הרכב, או שבידי המפגעים נמצאים חייל או גופת חייל ומהי זהותו של אותו החייל.
- ההיבט ההלכתי. יש לפעול להבאתו לקבורה של החלל מהר ככל האפשר בשל האיסור להלין את המת.³ נוסף על כך, כאשר הנעדר הוא יהודי נשוי, הופכת אשתו לעגונה, ורק זיהוי ודאי של המת או הסקה ברורה שאינו בין החיים מחלצים אותה מעגינותה.
- ההיבט המורלי. יש חשיבות רבה להשריש בקרב כל חייל את הידיעה שיעשה הכול כדי לדאוג לכבודו ולכבוד גופו גם לאחר מותו ושצה"ל יפעל לצמצום הסבל והאי־ודאות של קרוביו.

שיטות הזיהוי הקיימות

באופן כללי ניתן לחלק את שיטות הזיהוי לשתי קבוצות: זיהוי שאינו רפואי וזיהוי רפואי.

זיהוי שאינו רפואי מבוסס על היכרות אישית עם המנוח, על קיומם של חפצים אישיים שנמצאו ברשותו, ובהן דיסקית זיהוי, על נסיבות האירוע ועל טופסי שיבוץ (רשימות השמירה, רשימת העולים לכלי הרכב וכיו"ב). זיהוי כזה הוא מהיר יחסית ואינו דורש בדיקה רפואית כלשהי של החלל. אולם זיהוי כזה מחייב להציג את הגופה בפני בני משפחה או בפני מכרים, ובכל מקרה חשוף לטעויות רבות יחסית בזיהוי מהסיבות הבאות:

- קרובי משפחה וחברים עלולים לטעות בזיהוי.
- ייתכן מצב שבו המשפחה מכחישה את מות הקרוב ולכן נוטה שלא

רופאים משווים בין צילומי שיניים כדי לזהות חלל

איכות הזיהוי הרפואי - ובכלל זה איכות הזיהוי הדנטלי - תלויה בשני גורמים עיקריים: האיכות והזמינות של התיסוד הרפואי הקיים לפני המוות והיכולת לאסוף נתונים מהחלל

לאשר את זיהוי החלל.

- השינויים שחלו בגוף החלל עלולים להקשות על זיהויו.
- מסמכים, תעודות וחפצים פרטיים יכולים לעבור מאדם לאדם.
- ייתכנו טעויות ברשימות השיבוץ או טעויות בתיאור של נסיבות האירוע (חייל שהצטרף ברגע האחרון למשימה, החלפה של אחד מבעלי התפקידים וכדומה).

זיהוי רפואי ייעשה בכל מקרה שבו מצב הגופה אינו מאפשר את הצגתה בפני בני המשפחה או המכרים. זיהוי כזה אומנם אורך בדרך כלל זמן רב יחסית, אך הוא אמין יותר. הנחת העבודה בצה"ל היא שבעת מלחמה יזוהו רוב החללים באמצעים רפואיים. הזיהוי מתבסס על קיומם של נתונים רפואיים שנלקחו מהאדם בעודו בחיים ויכולים לשמש להשוואה ולאיתות גם אחרי מותו. במילים אחרות, הזיהוי הרפואי נעשה באמצעות השוואה בין נתוני החלל לבין נתונייהם של נעדרים אשר מעריכים כי כבר אינם בין החיים. הזיהוי הרפואי נעשה על פי כמה פרמטרים. אלה יפורטו להלן בהתאם למידת השימוש בהם בזיהוי החללים בצה"ל:

1. זיהוי המסתמך על טביעות אצבע. טביעת האצבע היא מאפיין ייחודי השונה מאדם לאדם (גם לתאומים זהים אין טביעות

אצבע זהות). טביעת האצבע אינה משתנה במהלך חייו של אדם, ולכן היא עשויה לשמש אמצעי מצוין לזיהוי מהיר ואמין. עם זאת אין אפשרות להשתמש בכלי הזה באירועי טראומה שבהם גופת החלל נשרפה, שהתה זמן רב בתוך מקור מים, נרקבה או איבדה את גפיה.

2. זיהוי דנטלי. זיהוי המתבסס על מערכת השיניים (צורת הכותרות

ושורשי השיניים, קיומם של שחזורים שונים כמו כתרים, גשרים או שתלים, קיומן או היעדרן של שיניים מסוימות, מנח השיניים בלסת ועוד). השיטה הזאת מבוססת על כך שהשן היא האיבר העמיד ביותר בגוף האדם. אין עוד רקמה בגוף האדם שנשמרת כל כך טוב: השן נעשית שבירה בטמפרטורה של 400 מעלות והופכת לאפר בטמפרטורה של 1,000-1,200 מעלות). יעילות הזיהוי הדנטלי שונה ממקרה למקרה. יש מקרים שבהם ניתן להגיע לזיהוי חיובי על סמך שן בודדת או שחזור בודד, ומנגד יש מקרים שבהם כל קשת השיניים אינה מאפשרת זיהוי ודאי.

3. זיהוי הנסמך על פרופיל גנטי (די־אן־אי). הדי־אן־אי הוא המטען הגנטי של האדם המצוי בגרעין של כל תא מתאי הגוף. המטען הזה מובן שונה מאדם לאדם ואינו משתנה במהלך החיים. בבדיקה

פשוטה יחסית ואינה מצריכה מעבדות או ציוד מורכב. מבצעים אותה רופאי שיניים שקיבלו הכשרה בנושא הזה.

הזיהוי הרפואי, ובכלל זה הזיהוי הדנטלי, נעשה באמצעות השוואה. ללא נתוני השוואה אשר נלקחו מהאדם ("החלל הפוטנציאלי") בעודו בחיים, אין אפשרות לקבוע שזוהי גופתו. בעבור רוב האוכלוסייה אין בנמצא מאגר של טביעות אצבע או של פרופיל גנטי להשוואה (אלא אם נלקחו במיוחד ובמכוון). לעומת זאת, אין כמעט מי שלא ביקר בשלב כלשהו בחייו אצל רופא השיניים, וכמעט לכל אדם יש תיק רפואי דנטלי הכולל צילומי רנטגן ותיעוד של שחזורים ושל טיפולים. לרוב אין שום קושי להגיע אל התיק הרפואי הזה.

כתוצאה מהליך הזיהוי הדנטלי תתקבל אחת מהתשובות האפשריות הבאות:

1. זיהוי חיובי. הממצאים הדנטליים תומכים באופן חד-משמעי בקביעה שזוהי גופת החלל. מדובר בהתאמה ברמה גבוהה במספר רב של פרמטרים, כך שאין שום מקום לספק בזיהוי.
2. זיהוי אפשרי. הממצאים הדנטליים אינם שוללים אך גם אינם מאשרים בוודאות שזוהי גופת החלל. כלומר, נמצאה התאמה

תהליך הזיהוי הדנטלי הוא מהיר יחסית: מהרגע שסופקו לרופא המזהה נתונים דנטליים עדכניים להשוואה, ימשך הליך הזיהוי הדנטלי דקות ספורות עד שעות בודדות בלבד

מוחלטת בין הממצאים הדנטליים בגופת החלל לבין הממצאים הדנטליים בתיק ההשוואה, אך כמותם או איכותם של הממצאים האלה אינה מספקת כדי לקבוע מעל לכל ספק שמדובר באותו האדם.

3. זיהוי שלילי. הממצאים הדנטליים שוללים באופן חד-משמעי את האפשרות שזוהי גופת החלל.
4. מחסור בנתונים. אין די נתונים להשוואה, ולכן לא ניתן לבצע זיהוי דנטלי. מצב כזה עלול להיווצר כאשר אין די נתונים בתיקו הדנטלי של "החלל הפוטנציאלי" (למשל מחסור בצילומים או צילומים באיכות ירודה) או, לחלופין, אין אפשרות לקבל די ממצאים דנטליים מגופת החלל (למשל בגלל פגיעה קשה באזור הלסת).

הזיהוי הרפואי בצה"ל

איכות הזיהוי הרפואי - ובכלל זה איכות הזיהוי הדנטלי - תלויה בשני גורמים עיקריים: האיכות והזמינות של התיעוד הרפואי הקיים לפני המוות והיכולת לאסוף נתונים מהחלל.

כדי שמערך הזיהוי הרפואי יפעל ביעילות יש לוודא שקיים ברשותו מאגר אמין, מעודכן וזמין של פרטים מזהים רלוונטיים (טביעות אצבע, צילומי שיניים או פרופיל גנטי) בעבור כלל האוכלוסייה שבסיכון. כמו כן יש צורך באנשי מקצוע שיוכלו לרשום במדויק את הפרטים המזהים

דוגמים כמה אתרים מתוך השרשרת הארוכה של ה"די-אן-אי ובודקים את מספר החזרות של רצף בן ארבעה בסיסים. ברפואה המשפטית בודקים לצורך הוכחת זיהוי 11 אתרים שונים. הסיכוי למצוא באוכלוסייה שני בני אדם בעלי אותו פרופיל גנטי ב-11 אתרים שונים הוא $1:8 \times 10^{12}$. (אוכלוסיית כדור הארץ מונה כיום כ- 7×10^9 בני אדם). המקור לדי-אן-אי יכול להיות כמעט כל רקמה בגוף האדם וכן דם, שתן, רוק, שיער או שן. זיהוי באמצעות הפרופיל הגנטי אפשרי כמעט בכל מצב, למעט השחתה מוחלטת של הגופה, כולל המרכיב הגרמי שלה. ניתן לבצע את הבדיקה הזאת גם אם חלף זמן כמעט בלתי מוגבל מאז רגע המוות, אם כי במקרים האלה מדובר ב"די-אן-אי מיטוכונדריאלי (שמוכיח קרבה לשושלת האם בלבד). כך, למשל, זוהו ב-2007 באמצעות דגימות די-אן-אי שלדים של חמישה חיילים מגדוד 52 של חטיבת גבעתי שנפלו במלחמת העצמאות ונקברו בקברי אלמונים. חסרונותיה של שיטת הזיהוי הזאת כוללים את היותה איטית יחסית (היות שנדרש זמן להפקת ה"די-אן-אי ולביצוע ההשוואה). השיטה יקרה, רגישה לזיהומים ממקור אנושי אחר אשר עלולים להטעות את הבדוק ובלתי ישימה במקרים של ילדים מאומצים או של היעדר הורים חיים. כמו כן יש צורך במעבדות ייחודיות ובצוותים מיומנים.

4. זיהוי המבוסס על פרטים אנטומיים ייחודיים בגוף האדם. מדובר בזיהוי המבוסס על קיומו של פרט אנטומי יוצא דופן בגופו של החלל דוגמת שברים ישנים, ניתוחים שעבר (כמו הסרת התוספתן או הסרת כיס המרה), גממים אנטומיים, קעקועים וכו'. ברור שיעילותה של השיטה הזאת עולה ככל שהפרט האנטומי הנידון נדיר יותר באוכלוסייה. השיטה הזאת משמשת תומכת זיהוי בלבד ואינה עומדת בפני עצמה.

יתרונות הזיהוי הדנטלי

מהאמור לעיל ברור שהזיהוי הרפואי מדויק יותר ומהימן יותר מהזיהוי שאינו רפואי. מבין השיטות השונות המשמשות לזיהוי רפואי יש לשיטת הזיהוי הדנטלי יתרונות בהשוואה לשיטות האחרות:

זיהוי באמצעות טביעות אצבע הוא אמין ומדויק, אך בחלק ניכר ממקרי המוות שנגרמו בעקבות טראומה (פגיעה קשה) גופת החלל אינה במצב המאפשר נטילת טביעת אצבע טובה (בדרך כלל עקב חשיפה לחום רב). שיטת הזיהוי המבוססת על הפרופיל הגנטי היא מדויקת ומהימנה, אך איטית מאוד ויקרה. תהליך הזיהוי הגנטי אורך לכל הפחות שמונה שעות ועלול אף להימשך כמה ימים. משך הזמן הוא חיסרון משמעותי כאשר משפחות ממתנות בחרדה עצומה להודעה הרשמית על גורל יקיריהן.⁴

הזיהוי הדנטלי הוא מדויק, אמין ומהיר יחסית. ניתן לבצעו גם במי קרי טראומה קשים וגם במקרים שבהם הגיעה הגופה לזיהוי זמן רב לאחר המוות. זאת הודות לשרידות העצומה של השיניים אפילו בתנאי חום ולחץ.

כאמור, תהליך הזיהוי הדנטלי הוא גם מהיר יחסית: מהרגע שסופקו לרופא המזהה נתונים דנטליים עדכניים להשוואה, ימשך הליך הזיהוי הדנטלי דקות ספורות עד שעות בודדות בלבד. פעולת הזיהוי היא

גם חלקי גופות של לוחמים אחרים שנפלו באותו הקרב. חלקי הגור- פות עברו שיוך לפי בדיקה אנתרופולוגית. בדיעבד התברר שזיהוים של אותם חלקי גופות היה מוטעה וכי עקב כך נקברו חלקי גופות של לוחמים בקברים לא להם.

בעקבות סדרה של התדיינויות משפטיות - לרבות הקמתה של ועדת חקירה בראשות שופט ועתירות לבג"ץ - החליט הרמטכ"ל להקים ועדת חקירה נוספת בראשות השופט בדימוס אליהו וינוגרד. ממצאי הוועדה הוגשו בפברואר 2000. מסקנות הוועדה היו, בין היתר, שהרב הצבאי הראשי אחראי לטעות בזיהוי. הוועדה קבעה ששורש הבעיה היה החלטתו של הרב שלא לערוך זיהוי באמצעות בדיקת די-אן-איי לגופות אלא זיהוי אנתרופולוגי בלבד. החלטתו לפעול כך נבעה ממאבקי סמכויות בינו לבין המכון לרפואה משפטית.

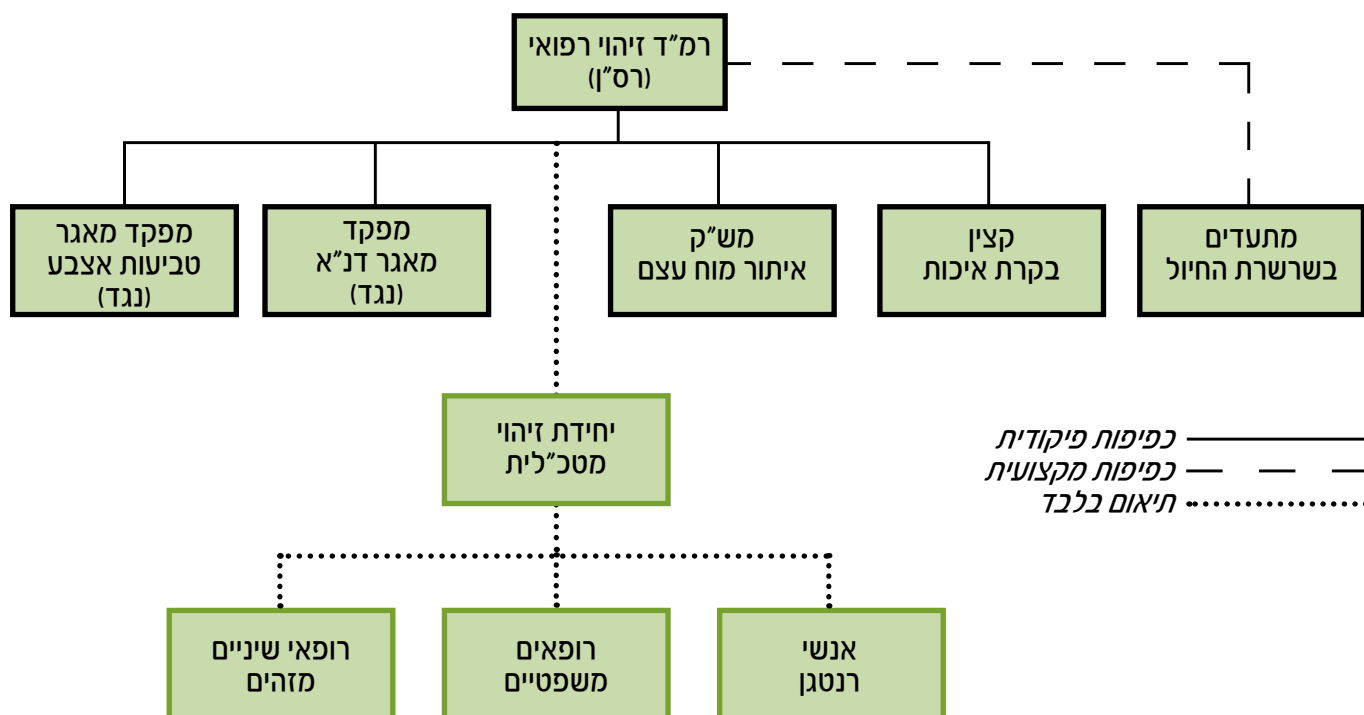
הוועדה המליצה למסד את תהליך הזיהוי של החללים וקבעה שיש להטיל את האחריות לגיבוש הנהלים על קצין רפואה ראשי, על הרב הצבאי הראשי ועל ראש אגף כוח אדם. הוועדה גם המליצה לאמץ את העקרונות הבאים לתהליך הזיהוי: איסוף הגופות, פינון וקבורה- תן יהיו בסמכות בלעדית ומלאה של הרבנות הצבאית הראשית; במ- קרה של זיהוי ודאי על פי היכרות אישית יאשר הרב הצבאי הראשי ישירות את הזיהוי; אם יש צורך בזיהוי רפואי, הוא ייעשה באחריות של קצין רפואה ראשי; כל עוד לא הוקם בצה"ל מכון לרפואה מש- פטית, יבצע קצין רפואה ראשי את הזיהוי באמצעות המכון לרפואה משפטית.

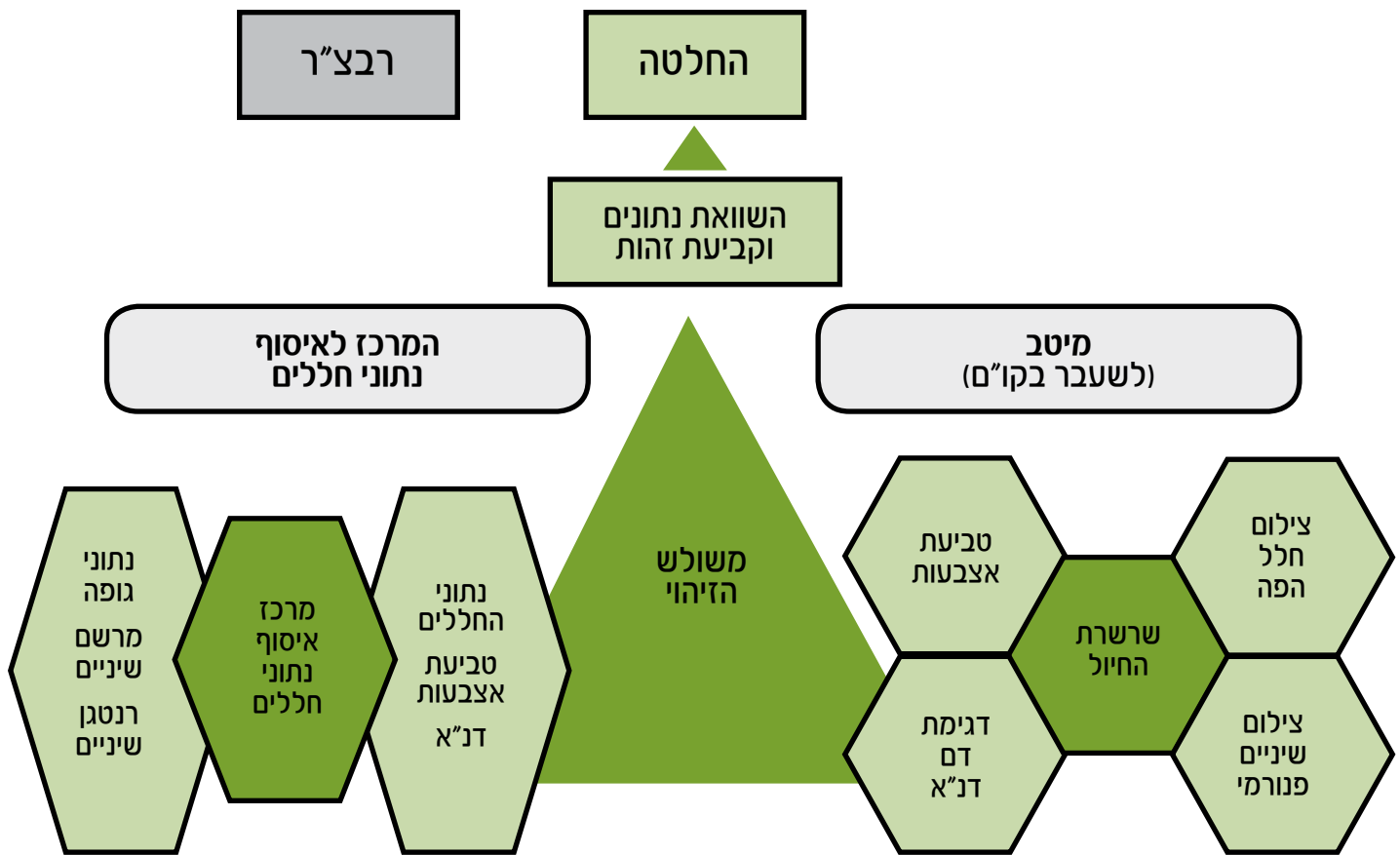
על פי המלצות הוועדה הוקם בצה"ל המדור לזיהוי רפואי. המדור

בגופת החלל ובאמצעים שיאפשרו להם לבצע את המלאכה הזאת. הסמכות לרשום אמצעי זיהוי ניתנה לצה"ל מכוח חוק שירות הביט- חון הכללי מ-1951. עד 1973 היה זיהוי החללים בצה"ל בסמכותה הבלעדית של הרבנות הצבאית והתבסס על זיהוי רפואי או על זיהוי שאינו רפואי במקרים שבהם לא היו בנמצא רישומים מתאימים. רי- שומי הזיהוי הוכנסו לתיקו האישי של החייל ביום החיול. במקביל ביצעו יחידות שונות בצה"ל רישומים נוספים לצורכי זיהוי עתידי ולא הסתמכו רק על הרישומים של מרכז הגיוס. כך, למשל, תיעד חיל האוויר כבר בשנות ה-50 את מרשם השיניים של צוותי האוויר. בזיהוי הרפואי של חללי צה"ל נעשתה קפיצת מדרגה לאחר מלח- מת יום הכיפורים. לאחר אותה המלחמה החלו לקחת טביעות אצבע ממתגייסים ליחידות לוחמות. טביעות האצבע האלה נשמרו במאגר במפקדת קצין השלישות הראשי. בהמשך החלו לצלם את שיניהם של המתגייסים ליחידות הלוחמות, אך לא היה גוף מתכלל (אינטג- רטיבי) לנושא הזה.

תחום הזיהוי הרפואי עבר טלטלה עזה בסוף שנות ה-90 לאחר האירוע שכונה "אסון השייטת": בלילה שבין 4 ל-5 בספטמבר 1997 נהרגו 11 לוחמים משייטת 13 יחד עם רופא מכוח החילוץ בפעולה בלבנון. גופה אחת נותרה בידי ארגון החזבאללה (של רס"ל איתמר איליה). שלושה מבין 11 החללים לא זוהו על פי היכרות אישית אלא לפי טביעות אצבע ומרשמי השיניים. בחלק מהגופות שהחזירו כוחר- תינו לארץ חסרו איברים. ביוני 1998 הוחזרה גופתו של רס"ל אית- מר איליה לישראל במסגרת עסקת חילופים. יחד עם גופתו הוחזרו

תרשים 1: המבנה הארגוני של המדור לזיהוי רפואי

האצבעות, לאחר מכן ייעשה שימוש באמצעים הדנטליים ולבסוף בפרופיל הגנטי.

בתחילת שנת 2000 זיהה ענף זו"ק (זיהוי וקבורה) חסר משמעותי בתחום הרישום הרפואי של המתגייסים לצה"ל והחל בפרויקט המא"ה (מחשוב אמצעי זיהוי). במסגרת הפרויקט הזה הוקם מאגר די-אן-אי לכלל המתגייסים, ומוסדה מערכת דיגיטלית לאיסוף, לשמירה ולזיהוי אוטומטי של טביעות אצבע הקרויה AFIS (Automated Fingerprint Identification System).

הזיהוי של כל 123 החללים במלחמת לבנון השנייה היה רפואי. 88% מהם זוהו על פי טביעות אצבע, 21% על פי פרופיל גנטי ו-21% על פי נתוני המשנן. (כמה חללים זוהו באמצעות יותר מאשר אמצעי זיהוי אחד).

עד מלחמת לבנון השנייה נעשה הזיהוי הרפואי בימי שגרה במכון הלאומי לרפואה משפטית. במלחמה נפתח המרכז לאיסוף נתוני חללים (מאנ"ח) וסייע למאמץ הזיהוי: 33 חללים זוהו בו, ו-90 חללים זוהו במכון הלאומי לרפואה משפטית. את מלאכת הזיהוי במאנ"ח עשו אנשיה של יחידת הזיהוי המטכ"לית של מקרפ"ד. מדובר באנשי מילואים שגויסו עם פרוץ המלחמה. בעקבות המל"חמה הוחלט שגם בימות שגרה יזוהו כל חללי צה"ל במאנ"ח, והוא נותר מאז פתוח באופן קבוע.

הזה מתאם בעיתות שגרה ובעיתות חירום בין הגופים השונים שעוסקים בזיהוי החללים.

הזיהוי הרפואי בצה"ל מבוצע בשיטת "משולש הזיהוי" הכוללת את המרכיבים הבאים:

- איסוף נתונים מהמתגייסים - נעשה במהלך שרשרת החיול וכך לל לקיחת טביעות אצבעות, דגימת די-אן-אי, צילום רנטגן פנורמי וצילום קליני של השיניים.⁷
  - איסוף נתונים מגופות החללים - נעשה במרכז לאיסוף נתוני חללים (מאנ"ח). מהגופות נוטלים טביעות אצבעות ודגימת די-אן-אי, עורכים רישום של השיניים,⁸ עושים להן צילום רנטגן, רושמים סימנים אנטומיים ייחודיים לחלל ועורכים רישומים רפואיים.⁹ את ההליך הזה מבצעת יחידת הזיהוי המטכ"לית.
  - יחידת חקירות זירתית עורכת השוואה בין הנתונים שנלקחו מהגופה לבין רישומי העבר.
- בעיתות שגרה אחראי להשוואה מדור זיהוי רפואי, ואילו בעיתות חירום אחראית לה יחידת החקירות הזירתית. הקביעה הסופית בנוגע לזיהוי של חלל מסורה בידי הרב הצבאי הראשי.
- בהתאם לתו"ל הקיים בצה"ל, הזיהוי הרפואי יבוצע רק במקרים שבהם לא ניתן להגיע לזיהוי על בסיס היכרות אישית. אם מחליטים על זיהוי רפואי, סדר הפעולות הוא כדלקמן: קודם יושוו טביעות

הזיהוי הדנטלי בצה"ל

במסגרת פרויקט המא"ה (מחשוב אמצעי הזיהוי) ובשיתוף גורמים מענף רפואת השיניים במקרפ"ר נעשתה גם בתחום הזיהוי הדנטלי קפיצת מדרגה בתחילת שנות ה-2000. השיפורים שהושגו במסגרת הפרויקט הזה הם בשלושת מרכיבי הזיהוי:

- **התיעוד הרפואי הקיים.** כיום עושים לכל המתגייסים לצה"ל - בנים ובנות - צילום פנורמי. מדובר בצילום רנטגן דיגיטלי - מה שמאפשר להכניסו מיד לתיק האישי הממוחשב. כמו כל צילום ממוחשב אחר ניתן להגדיל את כולו או אזורים מסוימים בו, וניתן לשנות את צבעיו - מה שמקל מאוד על זיהוי פרטים בו. נוסף על הצילום הפנורמי עושים לכל המתגייסים צילום קליני של קשתות השיניים.¹⁰ הצילום נעשה באמצעות מצלמות דיגיטליות מיוחדות אשר החליפו את מצלמות הסטילס הרגילות שבהן היו בעיות טכניות רבות. הצילום שמתקבל הוא באיכות טובה יותר ומוכנס מיד לתיק האישי הממוחשב. בלחיצת מקש ניתן להיכנס לתיקו הרפואי של החייל ולבחון את צילומי השיניים שלו - הן הצילומים הפנורמיים והן הצילומים הקליניים.

אחת הבעיות המרכזיות היא שלא מעדכנים באופן שוטף את תיק הנתונים הדנטליים. מאחר שמערך רפואת השיניים בצה"ל אינו ממוחשב, אין תיעוד של טיפולי השיניים שעובר החייל במהלך שירותו הצבאי

- **איסוף נתוני החללים.** שופרו האמצעים לאיסוף הנתונים הדנטליים מהחללים: נרכש מכשיר רנטגן קל ונייד שבשילוב סנסור דיגיטלי, המחליף את סרט הצילום המסורתי, מאפשר לצלם בכל אתר ללא צורך בתשתיות. המערכת לא רק ניידת מאוד וקלה לתפעול אלא גם מספקת צילומים באיכות גבוהה. במקביל שופרו הכשירות והמוכנות של רופאי השיניים המוצבים ביחידת הזיהוי המטכ"לית באמצעות הכשרות שבמסגרתן למדו להפעיל את הציוד החדש. יחידת הזיהוי המטכ"לית כוללת רופאי שיניים בסדיר ובמילואים וכפופה למפקדת קצין רפואה ראשי.
- **ביצוע הזיהוי.** צה"ל בודק באחרונה את האפשרות להשתמש בתוכנה ייעודית לשיפור הליך הזיהוי במקרים של אסון המוני. התוכנה, הקרויה Win ID3, מבוססת על אלגוריתם לזיהוי אפ" שרי. התוכנה משווה בין מאגר הנתונים של "חללים פוטנציאליים" לבין הנתונים הדנטליים של החללים ומייצרת רשימה של בעלי ההתאמה הטובה ביותר. באופן הזה מתקצר מאוד הליך הזיהוי. התוכנה סוקרת רישום לכל שן בנפרד ומבוססת על כך שתיתכן החמרה ברמת התחלואה, אך לא ייתכן ריפוי. כך, לדוגמה, שן מספר 24, שבעבר היה בה שחזור קטן ("סתימה" קטנה), יכולה להפוך עם השנים לשן עם שחזור גדול, לשן שעברה טיפול שורש או לשן שהונח עליה כתר, אך היא לא יכולה להפוך לשן ללא שחזור ככל. נוסף על כך פותח תו"ל לזיהוי חללים במקרה של אירוע רב

נפגעים, אם כי התו"ל הזה עדיין לא הועלה על הכתב. כאמור, עד מלחמת לבנון השנייה נעשה הזיהוי הדנטלי בעת שגרה במכון לרפואה משפטית. על מלאכת הזיהוי הופקדו רופאי שיניים צבאיים שעברו הכשרה בתחום הזה. את משימות הזיהוי הם מילאו נוסף על תפקידיהם השוטפים. במלחמה, עם פתיחתו של המרכז לאיסוף נתוני חללים (מאנ"ח), היו מגייסים את אנשיה של יחידת הזיהוי המטכ"לית של מקרפ"ר ומטילים עליהם את מלאכת הזיהוי. כיום, בעקבות לקחים שהופקו ממלחמות העבר, מופקדים רק אנשיה של יחידת הזיהוי המטכ"לית על כל הזיהויים הצבאיים במסגרת המאנ"ח.

אחת הבעיות המרכזיות הניצבות כיום בפני הזיהוי הדנטלי בצה"ל היא העובדה שלא מעדכנים באופן שוטף את תיק הנתונים הדנטליים. כאמור, שינוי של כל מתגייס לצה"ל מצולמות, והצילומים נשמרים במאגר המידע. אך מאחר שמערך רפואת השיניים בצה"ל אינו ממוחשב, אין תיעוד של טיפולי השיניים שעובר החייל במהלך שירותו הצבאי. זו אינה בעיה של ממש כאשר החלל הוא חייל סדיר, אך כאשר הוא איש קבע ותיק, מתברר פעמים רבות שהתיעוד הקיים אינו רלוונטי, ואנשי הזיהוי נאלצים לברר באיזו מרפאת שיניים צבאית הוא טופל לפני מותו ולבקש לקבל לידיהם את תיקו הדנטלי. המצב מחרף עוד יותר כשהחלל הוא איש מילואים. אנשי מילואים אינם זכאים לקבל טיפול דנטלי במרפאות צה"ל, ולכן מתברר לא פעם שהתיעוד הקיים בתיקים הרפואיים שלהם בצבא אינו עדכני. במקרים כאלה אין מנוס מלפנות למשפחת החלל, לדלות פרטים על מרפאת השיניים האזרחית שבה היה מטופל ולנסות להשיג את תיקו הדנטלי. ברור שההליך הזה הוא ארוך ומסורבל ומעכב באופן משמעותי את הזיהוי. צה"ל מודע היטב לבעיה הזאת והועלו כמה רעיונות לצמצומה:

- מחשובו של מערך רפואת השיניים בצבא - מה שיאפשר לפתוח תיק דנטלי ממוחשב לכל חייל. השלב שלאחר מכן יהיה להקנות לכל מרפאת שיניים צבאית את היכולת לעשות צילומי רנטגן דיגיטליים. הפתרון הזה נמצא כעת בשלבי פיתוח והטמעה.
  - פותחה תוכנת מחשב ייעודית המאפשרת לגורמי השלישות בפקודים לאתר חיילים שבתיקיהם הרפואיים חסרים פרטים העשויים לסייע בזיהויים במקרה של אסון. לאחר שאלה יאותרו, יבקשו מהם אנשי השלישות להשלים או לעדכן את הבדיקות הרפואיות בבקו"ם. עם זאת יש לציין שבשלב הזה עדיין לא מיישמים את ההליך הזה בפועל.
  - בחיל האוויר נשקלת בימים אלה האפשרות לבצע צילום פנורמי אחת לחמש שנים לאנשי צוות האוויר בסדיר ובמילואים במסגרת הבדיקות התקופתיות.
- וישנם קשיים נוספים הניצבים בפני המדור לזיהוי רפואי:
- פער בתפיסת ההפעלה של הגופים השונים השותפים למערך הזיהוי. כך, למשל, אנשי שרשרת החיול במיטב (לשעבר בקו"ם) הם האחראים בפועל לביצוע הצילומים הדנטליים, ואילו רמ"ד זיהוי הוא האחראי לבקרת איכותם של הצילומים האלה. קיימים ניגודים מובנים בין גוף הביצוע (שרשרת החיול במיטב), השואף לחייל במהירות את כל המתגייסים, לבין בקר האיכות השואף שכל הצילומים של המתגייסים - הן הפנורמיים והן הקליניים -

יהיו איכותיים ואמינים. מה שמנחה את רמ"ד זיהוי הוא הידיעה שהוא עלול להזדקק לצילומים האלה בעת אסון.

● את תו"ל הזיהוי הרפואי כתב צוות מומחים ב-1989. מאז עבר המערך שדרוג (פרויקט המא"ה, מחשוב תיקי החללים, העתקת הזיהוי למאנ"ח גם בעיתות שגרה ועוד). התו"ל עבר התאמות, ונוספו לו הנחיות חדשות, אך נדרשת עבודת מטה לגיבוש תו"ל המתאים לתנאים הקיימים כיום.

הזיהוי הדנטלי בארה"ב

ניתן לעמוד על מצבו של מערך הזיהוי הדנטלי בארץ באמצעות השוואתו למערך הזיהוי הקיים בארה"ב. ארה"ב היא מודל ראוי להשוואה בתחום הזה בשל הטכנולוגיה שהיא מפעילה, המשאבים הכספיים הגדולים שהשקיעה בכך, הניסיון הרב שצברה במלחמות ויחסה לגופות חלליה - יחס שמבוסס על הערכים המערביים המקובלים גם בישראל. בארה"ב עוסקות רשויות צבאיות רבות יחסית בתחום של זיהוי הח-

מתוך 16 מיליון האמריקנים ששירתו בצבא במלחמת העולם השנייה 78 אלף עדיין מוגדרים נעדרים; מספר הנעדרים ממלחמת קוריאה הוא כ-8,000, וממלחמת וייטנאם - כ-2,500

ללים. אמצעי הזיהוי הרפואיים אינם שונים במהותם מאלה הנהוגים בצה"ל, ובכלל זה הזיהוי הדנטלי, אולם היקפי העבודה בצבא ארה"ב שונים לחלוטין מאלה המוכרים בארץ. כך, למשל, מתוך 16 מיליון האמריקנים ששירתו בצבא במלחמת העולם השנייה 78 אלף עדיין מוגדרים נעדרים; מספר הנעדרים ממלחמת קוריאה הוא כ-8,000, וממלחמת וייטנאם - כ-2,500. ארה"ב משקיעה מאמץ רב לאתר את גופות נעדריה ולהוות אותן באופן ודאי. ארה"ב היא גם מדינה למודת אסונות המוניים שבהם נדרש זיהוי של חללים רבים. הצורך הזה עלה, למשל, לאחר הפיגוע בתאומים ב-2001 ולאחר ההוריקן קתרינה ב-2005.

עקרונות הזיהוי הדנטלי בארה"ב זהים למקובל בארץ. עם זאת האמריקנים כבר משתמשים זה כמה שנים בתוכנת Win ID3 - שצה"ל עדיין שוקל אם לאמצה - ושמשמשת כלי רב חשיבות במקרים של אסון המוני. כמו כן נמצאת באחרונה בפיתוח תוכנה הנקראת ADIS (Automated Dental Identification System). עם השלמת פיתוחה היא תסרוק באופן עצמאי צילומי רנטגן שנלקחו מגופות חללים ותשווה אותם עם מאגר הצילומים הכללי או עם חלקים מוגדרים ממנו ותצביע על הצילומים בעלי ההתאמה הטובה ביותר.

היתרון המשמעותי ביותר של מערך הזיהוי הדנטלי בארה"ב בהשוואה לזה הקיים בישראל הוא עדכניותו של מאגר הנתונים על החיילים האמריקנים. היתרון הזה נובע מכך שכל החיילים האמריקנים - גם אלה שבמילואים - זכאים לטיפול דנטלי במרפאות השיניים הצבאיות.

לעומת זאת, כאמור, אנשי המילואים של צה"ל אינם זכאים לטיפול במרפאות השיניים הצבאיות, ולכן אין לצה"ל נתונים דנטליים עדכניים עליהם). נוסף על כך, מערך רפואת השיניים בצבא ארה"ב הוא ממוחשב זה כמה שנים, וכך כל טיפול דנטלי שמקבל חייל בכל מקום שהוא מתועד מיד ומוכנס למאגר הנתונים במסגרת תיקו האישי. יתר על כן, קיימת בצבא ארה"ב (בחלק מהמערכים) הוראות בנוגע להתייצבות תקופתית במרפאות השיניים הצבאיות - מה שמבטיח שהתיק הדנטלי יהיה תמיד עדכני ומהימן בעבור כל חייל.

סיכום

המאמר מדגיש את החשיבות העצומה שמייחס צה"ל לזיהוי המדויק של חללי בגלל שיקולים ערכיים, אנושיים, מבצעיים, הלכתיים ומורליים. במאמר מפורטות שיטות הזיהוי הקיימות (זיהוי רפואי לעומת זיהוי שאינו רפואי) ונסקר תחום הזיהוי הדנטלי בצה"ל. למרות העבודה והמשאבים הרבים שהשקיע צה"ל בתחום הזה - במיוחד בשנים האחרונות - תחום הזיהוי הדנטלי עדיין לא הגיע לכלל מיצוי מלא של יכולתו במסגרת מערך הזיהוי הרפואי. הסיבות העיקריות לכך נעוצות בהיעדרם של נתונים דנטליים מלאים ועדכניים בתיקיהם של אנשי הקבע הוותיקים ושל אנשי המילואים בצה"ל ובהיעדרה של רשומה רפואית ממוחשבת במערך רפואת השיניים של צה"ל.

הערות

1. <http://www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArt.jhtml?itemNo=737967&contrassID=1&subContrassID=0&sbSubContrassID=0>
2. על פי פקודת מטכ"ל 38.0105 - נוהל טיפול בחללים בשעת חירום.
3. שולחן ערוך, יורה דעה, סימן שנו"ז: **אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בר יוחאי: כל המליון את מתו עובר בלא תעשה, שנאמר: "כי קבור תקברנו ביום ההוא, לא תלין נבלתו". כלומר: לבד העשה ד"קבור תקברנו ביום ההוא" עובר גם בלא תעשה, ונמצא שעובר בעשה ולא תעשה.** אף שעל פי הדין אסור להלין את המת, מותר להשהות את הקבורה כדי לזהות את הנפטר.
4. בעידן האינטרנט יודעות המשפחות כמעט בזמן אמת על כל תקרית שבה מעורב צה"ל, כולל פרטים על היחידות המעורבות ועל מספר הנפגעים. לכן כאשר ישנה תקרית, והאינטרנט רוחש דיווחים ושמועות על מספרי הנפגעים, מפעילים בני המשפחות וכלי התקשורת לחץ רב על צה"ל לפרסם מהר ככל האפשר את שמות ההרוגים. הלחץ הזה מופנה מיד למערך הזיהוי.
5. חוק שירות הביטחון [נוסח משולב], תשמ"ו (1986) - צו בדבר מתן אמצעי זיהוי. פוקד ראשי לקראו באמצעות צו לכל מיועד לשירות ביטחון או לכל יוצא צבא להתייצב במקום ובזמן שקבע בצו הפוקד או מי שהוא הסמיך לכך לשם מתן אמצעי זיהוי ששר הביטחון יקבע בתקנות. מי שהצו חל עליו חייב להתייצב במקום ובזמן שנקבעו כאמור לשם מתן אמצעי הזיהוי.
6. צילום רנטגן פנורמי - צילום רנטגן הכולל את כל השיניים ואת שתי הלסתות.
7. צילום קליני של השיניים - צילום מצלמה הכולל את קשתות השיניים. מבוצע בנפרד לכל לסת.
8. רישום של השיניים - על טופס ייעודי רושמים מידע בנוגע למצבה של כל שן; קיומה של השן או היעדרה, שחזורים קיימים, קיומה של עששת, הימצאותם של שינויים אנטומיים וכו'.
9. רישומים רפואיים - תיעוד של מצב הגופה מבחינה אנטומית.
10. קשתות השיניים - סידור השיניים בכל לסת. השיניים בלסת העליונה ובלסת התחתונה מסודרות בצורת קשת.

הכשרת לוחמים ללא "תיזוזים"

בבסיס הטירונים של חיל התותחנים בוטלו העונשים הפיזיים - המכונים בצבא, בין היתר, "תיזוזים" ו"טרטורים" - ובניגוד לחששות של רבים בחיל, רמת ההכשרה של החיילים רק השתפרה כתוצאה מכך

הרפורמה שהונהגה בסירונות של חיל התותחנים היא הגורפת ביותר בתולדות צה"ל בתחום ה"תיזוזים"

סרן חיים יניב

חניך במכללה לפיקוד טקטי

מבוא

מדי שנה מתגייסים לצה"ל עשרות אלפי בני נוער - רבים מהם בוגרי בתי ספר תיכוניים שסיימו את לימודיהם זמן קצר לפני הגיוס. רבים מהם מתגייסים לחילות השדה ומשרתים בתפקידי לחימה. הפרק הראשון בשירותם הוא האימון הבסיסי - הטירונות.

הטירונות היא תקופה מעצבת לא רק בחיי המתגייסים אלא גם בחיי מפקדיהם, שזו להם - בדרך כלל - הפעם הראשונה שבה הם משמשים בתפקיד פיקוד. בתקופה הזאת מתעצבים תפיסת הפיקוד וסגנון הפיקוד שלהם לקראת המשך דרכם בצבא.

לפני שנתיים וחצי הונהגה רפורמה במסלול הטירונות בחיל התותחנים שנקראת "פיקוד מקרוב". במסגרת אותה הרפורמה נאסר על המפקדים להטיל על הטירונים עונשים פיזיים, המכונים בצבא "תיזוזים", "טרטורים" או קד"רים (קליטה דרך הרגליים). בעבר כבר הגביל צה"ל הטלת עונשים פיזיים, אך הם מעולם לא בוטלו כליל. הרפורמה שהונהגה בטירונות של חיל התותחנים היא אפוא הגורפת ביותר בתולדות צה"ל בתחום הזה.

הרקע לצמצום העונשים הפיזיים בהכשרות בצה"ל

מטרת הטירונות היא להקנות למתגייס הטרי - שזה עתה יצא מחיקה המגונן של משפחתו - הן מיומנויות בסיסיות בתחום המקצועי-טכני והן קוד התנהגות צבאי. מטרת הטירונות היא אפוא להפוך את האזרח לחייל באמצעות הקניית הערכים, התפיסות והמיומנויות הבסיסיות שלהם יזדקק כדי לתפקד כנדרש בצבא.

אחד המאפיינים הבולטים של הטירונות הוא המרחק הקיים בין החייל למפקדו ("דיסטנס"). המרחק הפיזי והמנטלי הזה בין המפקד לבין פקודיו נועד להעצים את הסמכות ואת הדרגה של המפקד ולעיתים לחפות על היעדר יכולות.¹

מאפיין נוסף של הטירונות הוא ההקפדה על המשמעת. הדרישות מהטירונים בתחום הזה הן נוקשות ביותר ואינן דומות כלל לדרישות המקובלות בהמשך השירות בצבא. ישנם שני הסברים לפער העצום הזה בין המשמעת הנהוגה בטירונות למשמעת הנהוגה ביחידות הצבא האחרות. לפי הסבר אחד, הטירונות נועדה להמחיש למתגייסים את הערכים הצבאיים במתכונתם הצרופה ביותר - מה שמחייב קיצוניות. לפי הסבר אחר, ככל שחולף הזמן, מיזדרדרת רמת המשמעת של החיילים, ולכן חשוב להתחיל את חיי הצבא ברף הגבוה ביותר. המשמעת בטירונות באה לידי ביטוי בהקפדה על "הקשבים" ועל הצדעות, על הליכה בשלשות, על מסדרים מוקפדים באופן קיצוני, על נוהלי שמירה חמורים, על נהלים נוקשים לנשיאת נשק וכדומה. לפער הגדול בין המשמעת הנוקשה בטירונות לבין המשמעת הרופפת יותר "בחיים האמיתיים" ביחידות צה"ל יש מחיר: טירונים רבים רואים בטירונות לא יותר מאשר הצגה שאותה לא צריך לקחת ברצינות רבה מדי.²

הכלי הנפוץ ביותר להחדרת המשמעת הקיצונית בטירונות הוא העונשים הפיזיים הקלים ("תיזוזים", "טרטורים", "קד"רים). אלה משמשים בעיקר את הפיקוד הזוטר (מ"כים וסמלים).³ ענישה היא אחד הכלים לבניית משמעת בכל מסגרת חברתית. במערכת הצבאית מוטלים עונשים בתגובה על התנהגות לא רצויה

של החייל, כלומר, אם חרג מהנורמות או מהפקודות או מההוראות. הענישה מיועדת להרתיע את החייל ואת חבריו למסגרת. באמצעות הענישה לומד החייל שהדרך שבה התנהג אינה מקובלת, וכי ייענש כל אימת שינהג באופן לא תקין. באמצעות הענישה מסמן המפקד קווים אדומים שאין לחצותם. סימון הקווים האדומים מיועד לא רק לחייל שנענש אלא גם לחבריו - למען יראו וייראו.

למפקדים בצה"ל יש סמכות חוקית לאכוף משמעת בהתאם לתפקידם ולדרגתם. הסמכויות האלה קבועות בהוראות הפיקוד העליון (הפ"ע)⁴ ובהוראה הזרועית ("המענה הפיקודי") המחייבת את כל היחידות בזרוע היבשה. סמכויות הענישה של המפקדים מובאות בטבלה 1.

טבלה 1: סמכויות הענישה של המפקדים⁵

סוג העונש	סמכות ענישה	סמכות מאשרת
תורנויות	מ"כ, סמל	יש ליידע את המ"מ
מאמץ גופני מבוקר ⁶	מ"כ, סמל	אם מדובר ביותר מסבב אחד, יש לקבל את אישור המפקד הממונה
הצמדה לאבזרים: מימיה, מחסנית, אפוד	מ"כ, סמל	יש ליידע את המ"מ
עיכוב של כמה שעות ביציאה לחופשה	מ"מ	
ריתוק לבסיס בשבת, שלילת חופשה ללא משפט	מ"פ	

המגמה בצה"ל

בעשור האחרון, בעקבות אירועים חריגים שבהם עשו מפקדים זוטרים שימוש לרעה בכוחם, קיימת בצה"ל מגמה לצמצם את סמכויותיהם להטיל עונשים פיזיים על חייליהם. אם בעבר היו "תיזוזים" ארוכים ומתישים חלק בלתי נפרד מהטירונות, והדבר היחיד שהגביל אותם היה הדמיון והיצירתיות של המ"כים, של הסמלים ושל הרס"פים, הרי כיום המצב שונה בתכלית: סמכויותיהם של המפקדים להטיל עונשים פיזיים על חייליהם מוגבלות מאוד. הגבלת הסמכויות האלה נעשתה בעשור האחרון בשלוש פעימות: ב-2000, ב-2004 וב-2009. הטבלה הבאה מפרטת את הסמכויות הנתונות כיום בידי המפקדים להטלת עונשים פיזיים ואת התנאים המגבילים והממתנים שנועדו למנוע פגיעה בחייל ובכבודו:⁷

מהטלת ההגבלות על הענישה הפיזית עולה שהפיקוד העליון של צה"ל מנסה לגשר בין שני רצונות מנוגדים: מצד אחד לצמצם ככל האפשר את השימוש בעונשים פיזיים ומצד אחר לתת לגורמי ההכשרה כלים

טבלה 2: העונשים הפיזיים שבסמכות המפקדים להטיל על חייליהם

בנים	בנות
שכיבות סמיכה (לכל היותר 16)	שכיבות סמיכה (לכל היותר 8)
עליות מתח (לכל היותר 8)	היתלות על מתח במשך 8 שניות
סמוך קום (לכל היותר 24)	סמוך קום (לכל היותר 16)
ריצה לנקודה סמוכה המרוחקת לא יותר מ-40 מטר. יינתן זמן סביר לביצוע המשימה	ריצה לנקודה סמוכה המרוחקת לא יותר מ-30 מטר. יינתן זמן סביר לביצוע המשימה

- ניתן להטיל על חייל לכל היותר שלושה סטים (סבבים) מאותו הסוג או שלושה סטים מתוך ארבעת המאמצים המותרים.
- אין אישור לשום מפקד לחרוג מרשימת המאמצים הגופניים שלעיל. חריגה מהרשימה הזאת היא עבירת משמעת של המפקד החורג.
- במהלך יום אימונים מלא ניתן להטיל על חייל לכל היותר ארבע פעמים עונש של מאמץ גופני מבוקר. בין כל פעם תהיה הפסקה של שתיים לפחות. מאחר שבכל פעם ניתן להטיל על החייל לכל היותר שלושה סטים, הרי שבסך הכול ניתן להטיל על חייל ביום אימונים אחד 12 סטים.
- בין סט לסט המבוצעים ברציפות יאפשר המפקד לחייל לנוח לפחות דקה אחת.
- על המפקד לוודא שתנאי מזג האוויר, ובהם עומס החום, מאפשרים להטיל מאמץ גופני בלי שייגרם נזק לבריאות החייל.

יעילים להשלטת משמעת.

בשתי חטיבות חי"ר - הנח"ל וגולני - הרחיקו לכת עוד יותר מהפיקוד העליון של צה"ל והטילו הגבלות נוספות על הענישה הפיזית של הלוחמים בתהליך הכשרתם. בבסיס האימונים החטיבתי (בא"ח) של גולני נאסר כליל השימוש בעונשים פיזיים בפלוגות הגדס"ר במחוזות האחרונים (נוסף על פלוגת אגוז שבה הוטל האיסור הזה כבר לפני כמה שנים). מהניסיון שנצבר בגולני עולה ש"בטווח הקצר האיסור פוגע במקצת בהשתדלות של החיילים לבצע את המוטל עליהם בשיא המרץ והכוח, אך בטווח הארוך זה עוזר לפיתוח החיילים".⁸ לדעתו של מפקד הבא"ח, השימוש בעונשים פיזיים אינו הופך את החיילים לממושמים יותר, ולטווח הארוך השימוש בהם פוגע בחיילים ויוצר חוסר מוטיבציה. לכן, לדבריו, "צריך לבטל את כל סעיף המאמץ הגופני המבוקר מהמענה הפיקודי".

בבא"ח של הנח"ל הייתה זו יוזמתם של דרגי פיקוד זוטרים (מ"פים) להביא לביטול העונשים הפיזיים. המ"פים של מחזורי אוגוסט 2004

ואוגוסט 2005 בגדוד 932 וכן של מחזור מרס 2009 בגדוד 50 החליטו על ביטולה של הענישה הפיזית. הנימוק שהם נתנו לצעד הזה: "אנחנו רוצים מ"כים חושבים, מתכננים, מסתכלים לטווח הרחוק, ולכן הכלי של ה'תיזוזים' לא רלוונטי".⁹ אחד המ"פים העיד שהצעד הוכיח את עצמו ולאחר כמה שבועות של טירונות ציינו המ"כים בפורום המפקדים של הפלוגה שלדעתם אין שום צורך ב"תיזוזים".

המקרים שהוצגו לעיל היו מוגבלים לפלוגות מסוימות ולפרקי זמן קצרים בלבד. בבא"ח של התותחנים הונהגה הרפורמה הזאת בכל המסגרות שבבסיס והוא נמשך כבר ברציפות יותר משנתיים וחצי.

הרפורמה בבסיס האימונים של התותחנים

העונשים הפיזיים בוטלו לחלוטין בבא"ח התותחנים במחזור מרס 2008 במסגרת שינוי רחב יותר בתפיסת הפיקוד - מפיקוד מרחוק לפיקוד מקרוב. מטרת השינוי הייתה לגרום לכך שהפקודים יפעלו מתוך הערכה למפקד ולא מתוך מורא. לדעת סא"ל יורם כנפו, מפקד הבא"ח שהוביל את השינוי, הפיקוד מרחוק גרם לבעיות רבות, ובהן טיפול לקוי בכוח האדם, מוטיבציה נמוכה (שבה ראו המפקדים גזירת גורל שלא ניתן לשנותה בחיל התותחנים), נשירה גבוהה של לוחמים במהלך הכשרתם, ובשלבם מאוחרים יותר - היעדר מוטיבציה לצאת לקורסי פיקוד (החיילים לא ראו במפקדיהם דוגמה אישית, ולכן לא הפגינו מוטיבציה להשתייך לקבוצה הזאת).¹⁰

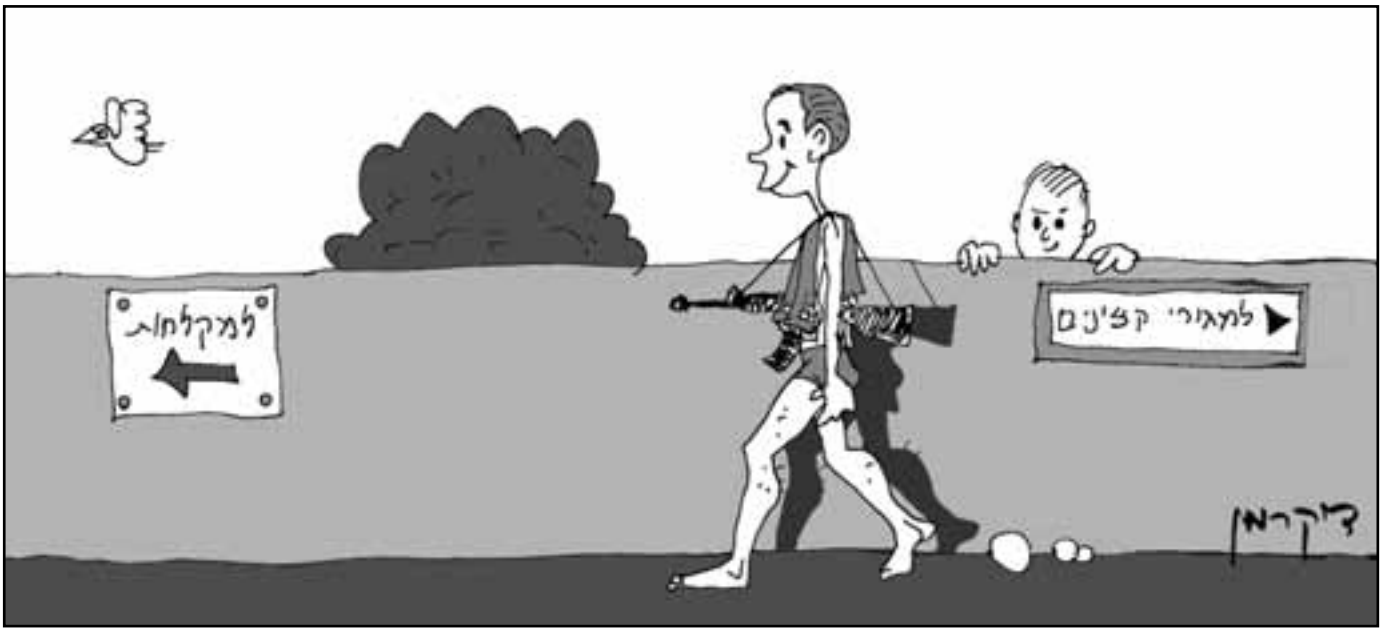
המסקנה שאליה הגיע מפקד הבא"ח הייתה שיש צורך בשינוי מקיף שיתבטא במהלכים מוחשיים ודרסטיים ולא בשינוי מופשט ונקודתי. השינוי המקיף שנבחר הוא בסגנון הפיקוד בבא"ח, שהביטוי הקונקרטי שלו הוא ביטול ה"תיזוזים".

ההיגיון של הצעד הזה היה שביטול ה"תיזוזים" יניע תהליך שבסופו של דבר יביא לביטול ה"דיסטנס", וכתוצאה מכך יתקרבו המפקדים לחיילים ויפתחו את כישורי הפיקוד והמנהיגות שלהם. יתר על כן, הקרבה - כך העריך מפקד הבא"ח - תגביר את ההזדהות של המפקדים בכל הרמות עם מסגרתם ועם פקודיהם, ובכך תגבר ותגדל האחריות האישית של כל מפקד להצלחת מסגרתו, ותיווצר שותפות של כל המפקדים בהצלחות ובכישלונות. התוצאה הסופית של כל אלה תהיה שאת החיילים יניעו רגשות חיוביים (בין היתר הערכה למפקדיהם) ולא רגשות שליליים כגון מורא ופחד.¹¹

יש לציין שהסיבה לאיסור על שימוש בעונשים פיזיים לא הייתה החשש מפני חריגות שעלולות להתגלות בביקורות וגם לא הנימוק שה"תיזוז" משפיל את החיילים, שכן אלה מבינים בדרך כלל שה"תיזוז" הוא חלק מההצגה ששמה "טירונות". הסיבה העיקרית הייתה הרצון לשים קץ לפיקוד מרחוק ולעבור למודל של פיקוד מקרוב.

כדי לחולל את השינוי במישור התודעתי ננקטו הצעדים הבאים:

1. **ממדריך למפקד.** הצעד התודעתי הראשון שנקט נועד להמחיש למפקדים את הציפיות מהם. לשם כך הם חדלו להיות "מדריכי טירונים" והפכו להיות "מפקדים". לפני הרפורמה הם ענדו שרוך הדרכה ירוק, ובכך לא נבדלו ממדריכי האימון הגופני, ממדריכי הקליעה וממדריכי המקצועות. לאחר הרפורמה הם חדלו לענוד את הסרט הזה ובכך הומחש להם שהציפיות מהם בשלב הטירונות זהות

להקל ככל האפשר על המפקדים. לכן גם יציאות המפקדים לחופשות היו תכופות יותר מאשר היציאות של חיילים. כיום ההוראה היא שבכל נקודת זמן יימצאו מרב המפקדים עם החיילים: כל המפקדים קמים בהשכמה ונוכחים במסדר הבוקר, כל המפקדים מתלווים לחייליהם בשיעורי המד"ס, ואם הסוללה נשארת בבסיס בסוף השבוע, נשארים איתה כל מפקדיה.

4. הסרת המחיצות בין מגורי החיילים למגורי המפקדים.

כדי להעלות את חשיבותה של הדוגמה האישית הוסרו המחיצות המפרידות בין מגורי המפקדים למגורי החיילים. בשל כך נאלצים כיום המפקדים לתת דוגמה אישית גם במגוריהם ואפילו בדרכם למקלחות. למשל, בהיעדר מחיצות לא יכולים המפקדים לדרוש מחייליהם לנוע כל הזמן עם כלי נשקם - גם למקלחת - ולא לנהוג בעצמם לפי הכלל הזה. כמו כן עליהם לקיים סטנדרטים גבוהים של סדר ושל ניקיון שהם דורשים מחייליהם לפי הכלל הידוע: "נאה דורש - ונאה מקיים".

5. ביטול מסורות ישנות.

כך, למשל, בוטל הנהוג של שיחות סמל ושל שיחות רס"פ. כל תכליתן של השיחות האלה הייתה ליצור תחושת יראה של החיילים כלפי סמל המחלקה וכלפי הרס"פ ולבנות לנושאי התפקידים האלה דימוי מאיים. השיחות היו מלוות בשאגות על החיילים וב"תיזוים" על כל ניד עפעף.

כדי לאפשר למפקדים הזוטרים בבא"ח - שזהו לרוב תפקידם הפיקודי הראשון - לפקד על חייליהם ולהכשירם לתפקיד בלי להזדקק לסמכות ה"תיזו" הונהגו בבא"ח כמה שינויים:

1. הארכת ההכנה למפקדים.

הכנת המפקדים הוארכה משבועיים לשלושה שבועות. שבוע מתוך השלושה הוקדש לחיזוק כישורי הפיקוד והמנהיגות של המפקדים. כן נוספו סדנאות מקצועיות בתחומים שונים, בהן סדנת כושר גופני במכון וינגייט ושבת

לציפיות שיש מהם בסוללות המבצעיות. המפקדים גם חדלו להיות חלק מסגל הבא"ח. בסגל הבא"ח נכללו רק מדריכי המקצועות ואנשי המפקדה.

2. קידוש האורגניות.

עד לרפורמה צוותו המפקדים למשימות השונות על פי דרגותיהם. לדוגמה, על הובלת חיילים מנקודה א' לנקודה ב' הופקד מש"ק כלשהו, על חניכה במטווח הופקד מש"ק אחר, על ניהול מטווח הופקד מ"מ וכדומה. בשל ההתנהלות הזאת כמעט שלא באה לידי ביטוי ההשתייכות למסגרת. לא ייחסו שום חשיבות לזהות המפקד שהתלווה לטירונים. צוות יכול היה לנוע ממקום

כדי להעלות את חשיבותה של הדוגמה האישית הוסרו המחיצות המפרידות בין מגורי המפקדים למגורי החיילים. בשל כך נאלצים כיום המפקדים לתת דוגמה אישית גם במגוריהם ואפילו בדרכם למקלחות

למקום בפיקוד מפקדו הישיר או בפיקודו של כל אחד מהמפקדים האחרים שבסוללה; חיילי פלגה מסוימת יכלו לצאת למטווח עם מפקדם או עם כל מפקד אחר. שימת הדגש על האורגניות נועדה להגביר את תחושת האחריות של המפקדים למסגרות שעליהן הופקדו.

3. נוכחות מרבית של המפקדים.

לפני הרפורמה נהוג היה שבכל רגע נתון יימצא עם החיילים המספר המזערי ההכרחי של מפקדים. למשל, להשכמה ולמסדר הבוקר היה מגיע מש"ק אחד מכל פלגה; בשיעורי המד"ס נכח רק נציג אחד מסגל הפיקוד של כל פלגה. מטרת הנהלים האלה הייתה

בסוף מסע. המפקדים משתתפים בתרגילי האיתנות כדי להגביר את אהדת החיילים אליהם ואת הזדהותם עם המסגרת הצבאית.

ביטול העונשים הפיזיים: עמדת המפקדים בכא"ח התותחנים

בין המפקדים בבסיס האימונים של התותחנים קיימים חילוקי דעות בנוגע לביטול העונשים הפיזיים. הטענה המרכזית של המתנגדים למהלך הזה היא שמפקד שניטלה ממנו האפשרות להטיל עונשים פיזיים על הטיירוניס מאבד חלק גדול ממסמכותו. "הבעיה איננה חוסר באיתנות, בחוסן פיזי או בחוסן נפשי, אלא הצבת גבולות: 'אתה חייל, אני מפקד'", אמר בריאיון מפקד בבא"ח שמתנגד לרפורמה. לדבריו, מפקדים רבים נכשלים עתה בתפקידם משום שניטלה מהם סמכות הענישה. "רוב המפקדים מקבלים מכה חזקה בכניסה לתפקיד, וחלקם לא מתאוששים", אמר.

לעומת זאת לא מעט מפקדים בבא"ח שלמים לחלוטין עם ההחלטה לבטל את העונשים הפיזיים. לדעתם, ביטול ה"תיזוים" הוא צעד חשוב שהביא לתוצאות חיוביות. סגן מפקד סוללה, ששימש בתפקידים שונים בסוללות בבא"ח לפני ביטול ה"תיזוים" ואחריו, ציין: "המפקדים החדשים, שנכנסו לתפקיד לאחר ביטול ה'תיזוים', התפתחו הרבה יותר טוב מהמפקדים שהתרגלו לפקד באמצעות ה'תיזוים'".

מפקד מחזור בבא"ח הצביע על כך ש"השיח בין המפקדים השתנה בעקבות ביטול ה'תיזוים'. מדברים על מקצועיות, על דוגמה אישית, על אסרטיביות". רוב המסו"לים שאיתם שוחחתי סבורים שה"תיזוים" שימשו בעיקר את המפקדים החלשים וחסרי הביטחון. הם מעידים על כך שהאיסור לנקוט "תיזוים" מאפשר לגלות מהר מאוד, כבר בתחילת הטיירוניס, מי מהמפקדים הוא חלש. ביטול ה"תיזוים" אילץ את המפקדים הזוטרים לפקד על חייליהם ולהניע אותם בדרכים שעד אז היו פחות מקובלות, ותפיסת הפיקוד החדשה אכן נותנת את פירותיה. "כיום המפקד עושה עם החיילים הכול, וכך ההערכה כלפיו עולה", אמר לי מפקד המחזור בבא"ח.

ביטול העונשים הפיזיים: עמדת המפקדים במסגרות המבצעיות

בחנתי גם את עמדת המפקדים בגדודים ובסוללות המבצעיות, אלה שמקבלים לידיהם את הלוחמים לאחר שמונה חודשי הכשרה במסלול. מכיוון שהתכלית של מסלול ההכשרה היא להצמיח לוחמים שיהיו מסוגלים למלא את תפקידיהם בסוללות המבצעיות, דעתם של המפקדים בסוללות המבצעיות ובגדודים היא אפוא מדד חשוב לבחינת הצלחתו של המהלך לביטול ה"תיזוים".

רוב המפקדים בסוללות המבצעיות אמרו שלא הבחינו בשינוי משמעותי בין החיילים שהוכשרו באמצעות "תיזוים" לבין החיילים שהוכשרו בלעדיהם. התגובות הנפוצות היו פחות או יותר בנוסח הזה: "אין הבדל בין המחזורים שהוכשרו באמצעות 'תיזוים' לעומת המחזורים שהוכשרו בלעדיהם. קיבלתי מהבא"ח שלושה מחזורים שונים. אפשר היה לראות שאיכות הלוחמים אינה קשורה לענישה פיזית".

ערכים. השינויים האלה הונהגו על סמך ההנחה כי ככל שתגבר מקצועיותו של המפקד הזוטור וככל שהתנהגותו תתבסס במידה רבה יותר על ערכים ותנבע מתחושת שליחות והזדהות עם צה"ל, כך תגבר יכולתו להניע את חייליו למשימות השונות בלי להזדקק ל"תיזוים".

2. **ותיקים מסייעים בתחילת הדרך.** כדי לשפר את הלמידה ואת הביטחון העצמי של המפקדים הזוטרים החדשים נקבעו נהלים המחייבים את המפקדים הוותיקים והמנוסים (סמלי המחלקה, הרס"פ ומש"קי ההדרכה) להשתתף באורח פעיל בשגרת האימונים של הטיירוניס - במיוחד בתחילת הדרך. מטרת הנהלים היא שהמפקדים הוותיקים ישמשו דוגמה למפקדים החדשים ויחנכו אותם.

3. **העדפת תגמול על פני ענישה.** מאחר שתגמול חיובי משפיע על כלל המסגרת ולא רק על החייל הבודד - שהרי כולם רוצים להצליח ולהיות מתוגמלים - טמון בו כוח רב. תגמול חיובי מרומם את רוח החיילים, משפר את הישגיהם ומדרבן אותם להשתפר וללמוד. התגמול החיובי ניתן על עצם ההשתפרות ולא דווקא על ההצטיינות, על קידום המסגרת ולא דווקא על הקידום העצמי. ועוד יתרון חשוב יש לתגמול החיובי: הוא מחייב את המפקד להוציא את הטוב שבו, לחשוב באופן יצירתי איך "לצ'פר" את חייליו. לעומת זאת, "תיזוים" הוציאו מהמפקדים את הרע שבהם, שכן את החשיבה היצירתית שלהם הם השקיעו במציאת דרכי ענישה. התגמול החיובי יכול לבוא לידי ביטוי במתן שבחים לחיילים בפורומים שונים ובמתן "צ'ופרים" סמליים: ספר, פריט ששייך למפקד, פעילות ייחודית כמו ירי במקצה מיוחד וכדומה.

4. **הקפדה על המשמעת.** ויתור על עונשים פיזיים אין משמעו ויתור על המשמעת. כדי להבהיר את הנקודה הזאת נוהגים המפקדים בטיירוניס התותחנים לקיים מדי יום מסדרי בוקר מוקפדים, מסדרי דגל, מסדרי כוונות ומסדרי עליית משמר. כמו כן מונהג "שבוע שגרה" בכל טירוניס שבו מושם דגש על ניהול שגרת מחנה.

5. **שימוש בת"ס ובתס"ח (תרגילי סדר ותרגילי סדר חמושים).** תרגילי סדר הם אמצעי בדיקת המשמש צבאות זה מאות שנים להגברת המשמעת. בצה"ל נהוג לתרגל אותם רק לפני טקסים מיוחדים, אולם בבא"ח של התותחנים הוחלט שהטיירוניס יבצעו תרגילי סדר באופן קבוע, למשל בהליכות מנהלתיות בבסיס.

6. **תרגילי איתנות.** התרגילים האלה נועדו לחזק את המשמעת הקבוצתית ולהשיג כשירות שלא הושגה בדרכים אחרות. התרגילים אינם אפוא עונש אלא כלי לשיפור הכשירות של המסגרת. את תיק תרגילי האיתנות אישר מפקד הבא"ח, והפעלתם נעשית באישור מסו"ל (מפקד סוללה) שדרגתו סרן. את התרגילים האלה יש לבצע תמיד במסגרות אורגניות: צוות, פלגה, סוללה. דוגמאות לתרגילי איתנות: ביצוע אימון פיזי (כגון קרב מגע ומסלול מכשולים) במשך כל הלילה ("לילה לבן"), תרגילי זחילה ונשיאת פצוע שתכליתם להגביר את הרעות ואת אחוות הלוחמים והנחתת משימות בלתי מתוכננות (בלת"מים)

מקיף של שינוי תפיסת הפיקוד. שינוי כזה חייב לכלול, בין היתר, הכנה מיוחדת למפקדים הזוטרים ושימת דגש על אימונים אינטנסיביים של החיילים בהשתתפות מפקדיהם.

סיכום ומסקנות

הדעות בקרב המפקדים בחיל התותחנים בנוגע לביטול העונשים הפיזיים אינן חד-משמעיות, אך המסקנה שאליה הגעתי היא שביטול ה"תיזוזים" במסגרת שינוי כולל של תפיסת הפיקוד שיפר את תהליך ההכשרה בבא"ח. ביטול ה"תיזוזים" אין משמעותו ויתור על רמה מקצועית גבוהה אלא ויתור על הנעת חיילים באמצעות הפחדה. את ההפחדה מחליפים הדוגמה האישית של המפקדים, המקצועיות שלהם, ההזדהות איתם, ההערכה כלפיהם וכדומה. יש לציין שמדובר בשינוי שלא ניתן להשלימו בתוך מחזורי בודדים שכן יש להגיע למצב שבו כל המפקדים בבא"ח, או לפחות רובם, עברו טירונות ללא "תיזוזים".

כשהתחלתי לחקור את הנושא הזה הייתי שבוי בקונספציה שביטול ה"תיזוזים" הזיק לתהליך ההכשרה של הלוחמים. אולם לאחר שלמדתי את הנושא שיניתי את דעתי, וכיום אני משוכנע שביטול ה"תיזוזים" לא רק שאינו מזיק, אלא אף מועיל לתהליך ההכשרה. לדעתי, צריכה להתקבל החלטה על ביטול העונשים הפיזיים בכל מסגרות ההכשרה בצה"ל. ההחלטה צריכה להיות חד-משמעית וגורפת ולא להתבצע בהדרגה. בכל מקרה, גם אם בבא"ח התותחנים יחליטו בשלב כלשהו להחזיר את ה"תיזוזים", אצלי בסוללה לא ייעשה בהם שימוש.

ראוי, לדעתי, לאמץ בסוגיה הזאת את עמדתו של הרמטכ"ל החמישי של צה"ל חיים לסקוב. בספרו "מנהיגות צבאית" הוא התייחס לענישה הפיזית. בין היתר הוא כתב: "אצל חלק מהם [המפקדים הזוטרים] שוררות גישות מוטעות: א. גישה הטוענת כי אם לא 'מטרטרים' אותו [את החייל] הוא לא יציית. ב. גישה הקובעת שחיילים אינם מצייתים מפני שאין למפקדים סמכויות להעניש 'מהמותן' ומשום שאין לחיילים מוטיווציה"¹².

ביטול ה"תיזוזים" היה שינוי עצום בתפיסת הפיקוד של דור שלם של מפקדים בחיל. בבא"ח ובסוללות המרכיבות אותו מדובר היה בשינוי סדרי בראשית - לא פחות - וביצירת קוד חדש בתפיסת הפיקוד וההכשרה.

התהליך הוביל לשינוי משמעותי בסגנון המנהיגות והפיקוד של כל הדרג הזוטר בבא"ח. בין היתר התחולל שינוי בשיח המתנהל בין המפקדים ברמות השונות ובין המפקדים לחייליהם. כבר בהכנת המפקדים לקראת הקליטה של מחזור טירונים חדש מושם דגש רב על מקורות הכוח של המפקד - סמכות, מקצועיות, דוגמה אישית, ערכים ויחסי אנוש - אך מודגש שהפעלת הסמכות היא האמצעי האחרון. לפני שהמפקדים מפעילים את סמכותם - דהיינו מענישים - הם נדרשים לנסות לפתור את הבעיות באמצעות מקורות הכוח האחרים שעומדים לרשותם. המסר המועבר שוב ושוב למפקדים הוא שהצורך להעניש נובע מכך שלפחות אחד ממקורות הכוח שלהם חלש מדי וטעון שיפור. המסו"לים בבא"ח מועידים שההכשרה השתפרה בעקבות ביטול הענישה הפיזית. אחת הסיבות לכך היא שהמפקדים הפסיקו לעסוק בתכנון "תיזוזים" לחיילים ובמקום זאת שואלים את עצמם כיצד

ביטול העונשים הפיזיים לא נועד להפוך את הטירונות לתקופה נעימה לחיילים, אלא לאלץ את המפקדים להניע את חייליהם באימונים כפי שיניעו אותם בשדה הקרב

להניע את החיילים וכיצד לשפר את עצמם ואת מקורות הכוח שלהם. הסימן המובהק ביותר לשינוי שהתחולל הוא שימת דגש מוגברת של המפקדים על מתן דוגמה אישית. אחד המסו"לים ציין: "אתה לא תאמין! שבוע שדאות אתה רואה את כל החיילים ואת המפקדים שלהם זוחלים בשטח, בבוץ". מדובר ללא ספק בשינויים לטובה שהתרחשו בעקבות השינוי בתפיסת הפיקוד בבא"ח.

עם זאת, לשינוי בתפיסת הפיקוד בבא"ח יש כמה היבטים פחות חיוביים. למשל, החיילים בבא"ח כבר אינם מפחדים משום דבר - לא מעונשים ולא ממפקדים. הרס"פ והסמלים כבר אינם דמויות מטילות כבר מורא כבעבר. באופן מעשי בא הדבר לידי ביטוי בכך שהחיילים כבר אינם מבצעים את המשימות המוטלות עליהם (מסדר בוקר, הקמת מטווח וכדומה) באותה הנמרצות כבעבר. (למשל, בוטל נוהל "אדמה בוערת", שלפיו על החיילים לבצע את כל המשימות בריצה בלתי פוסקת). נמרצות רבה מפגינים החיילים רק אם הם מבינים את חשיבות המשימה ומזדהים איתה ועם המפקד שהורה לבצעה.

יש לציין שביטול העונשים הפיזיים לא נועד להפוך את הטירונות לתקופה נעימה לחיילים, אלא לאלץ את המפקדים להניע את חייליהם באימונים כפי שיניעו אותם בשדה הקרב. כן יש לציין שביטול העונשים הפיזיים אינו מהלך העומד בפני עצמו אלא חייב להיות חלק ממהלך

הערות

1. ל' ברובסקי, **תפיסות בהכשרת לוחמים**, מחלקת מדעי ההתנהגות, מסמך פנימי בצה"ל, עמ' 11
2. **שם**, עמ' 17
3. משמעות המונח "תיזוז" היא עונש פיזי שמטיל מפקד על חייל או על קבוצת חיילים.
4. ראו: הפ"ע 6.0301, 6.0302 ו-6.0303
5. מפקדת זרוע היבשה, **המענה הפיקודי להכשרת החייל, אמצעי המשמעת כלפיו ורווחתו**, מסמך פנימי בצה"ל, 2009, עמ' 17
6. זהו למעשה השם הרשמי להפעלת עונשים פיזיים מתונים ("תיזוזים").
7. מתוך סעיף 27, "מאמץ גופני מבוקר" שבמסמך **המענה הפיקודי להכשרת החייל, אמצעי המשמעת כלפיו ורווחתו** (ראו הערה 5)
8. מתוך הריאיון שערכתי עם מפקד הבא"ח, סא"ל עמית פישר, ב-3 במאי 2010
9. מתוך הריאיון שערכתי עם מ"פ מסלול בגדוד 50, סרן גלעד יוגב, ב-18 באפריל 2010
10. מתוך הריאיון שערכתי עם סא"ל יורם כנפו ב-7 באפריל 2010
11. בא"ח תותחנים, מצגת מפקד הבא"ח בנושא המענה הפיקודי, שקופית מס' 2008, 12
12. חיים לסקוב, **מנהיגות צבאית**, מערכות, 1985, עמ' 84-85

אין קואליציות שמחות

לפני 600 שנה - ביולי 1410 - נערך אחד הקרבות החשובים בתולדות אירופה של ימי הביניים: צבא פולני-ליטאי הביס את הצבא של המסדר הטבטוני. הניצחון הושג בראש ובראשונה הודות למהלך צבאי מבריק של הצבא הליטאי, אולם את ההיסטוריה של הקרב הזה כתבו בעיקר פולנים, ואלה המעיטו בערך חלקם של הליטאים בניצחון. התוצאה: אי-אמון וחשדנות בין שני השותפים שלחמו יחדיו

קרב גרונולד - ציור מהמאה ה-19 של הצייר הפולני יאן מטיקו

זה היה אחד הקרבות הקטלניים ביותר בימי הביניים: נהרגו כ-8,000 לוחמים טבטונים, ובהם 200 אבירים, וכן אלפי חיילים פולנים, ליטאים ושכירי חרב מכל רחבי אירופה

ד"ר שלמה לוטן

חוקר במרכז ללימודים גרמניים באוניברסיטה העברית

בקיץ הזה מציינים בגרמניה, בפולין ובמדינות הבלטיות 600 שנים לאחד הקרבות החשובים בתולדות אירופה בימי הביניים - קרב גרונוולד-טננברג (Grunwald-Tannenberg) שנערך ב־15 ביולי 1410 בדרום־מזרח פרוסיה (צפון פולין של היום). זה היה אחד הקרבות הקטלניים ביותר בימי הביניים: נהרגו בו כ־8,000 לוחמים טבטונים, ובהם 200 אבירים, וכן אלפי חיילים פולנים, ליטאים ושכירי חרב מכל רחבי אירופה.

בקרב נלחם המסדר הטבטוני (שנקרא המסדר הגרמני - Der Deutsche Orden) מפרוסיה נגד צבא קואליציה פולני-ליטאי. הטבטונים הובסו בקרב, איבדו שטחים רבים בפרוסיה ומעולם לא התאוששו מהמכה שספגו: בעקבות המפלה הלך ונחלש כוחם עד שנאלצו לוותר על מדינתם העצמאית ולהתמזג בנסיכות ברנדנבורג. זו הפכה מאוחר יותר לחלק מפרוסיה.

רקע היסטורי קצר: את המסדר הטבטוני ייסדו אבירים דוברי גרמנית בסוף המאה ה־12 בעכו כדי לסייע לצליינים. אבירי המסדר התרכזו בעיקר בגליל והחזיקו, בין היתר, במבצר מונפור ובמבצר יחיעם. לאחר גיבוש ממלכת ירושלים הצלבנית חיפשו אבירי המסדר משימות חדשות. ב־1230 הם החליטו לפלוש לפרוסיה כדי לנצר את תושביה הפגאנים. לאחר הפלישה הם הקימו את מדינת המסדר הטבטוני וניהלו נגד שכנותיה - בעיקר נגד ליטא - מערכות עקובות מדם.

לקרב גרונוולד-טננברג יש מקום מרכזי באתוס של הפולנים ושל הליטאים ושימש להם סמל למאבק לאומי חסר פשרות נגד הפולשים הגרמנים. בעיני הגרמנים היה הקרב הזה סמל להיאחזותם ההרואית במזרח אירופה, ולכן הוזכר הן בתעמולה שלהם במלחמת העולם הראשונה¹ ועוד יותר מכך בתעמולה של הנאצים במלחמת העולם השנייה.

אומנם פולין וליטא היו שותפות למלחמה בטבטונים ולניצחון עליהם, אולם מתברר שלא שררה חיבה רבה בין שתי השותפות לקואליציה, והדבר בא לידי ביטוי בהיסטוריוגרפיה של הקרב. האופן השונה שבו תיארו היסטוריונים פולנים וליטאים את הקרב שבו לחמו יחד הוא נושאו של המאמר הזה.

קרב גרונוולד-טננברג - הגרסה הפולנית

בשלב הראשון של קרב גרונוולד-טננברג נלחם רק הצבא הליטאי בצבא הטבטוני. לאחר התגוששות קצרה - ועל כן אין מחלוקת בין כל המקורות - נסוגו הלוחמים הליטאים משדה הקרב והתפזרו ביערות שבסמוך לכפר גרונוולד. הטבטונים רדפו אחריהם כדי לנצל הצלחה ולשם כך אף ויתרו על יתרונם העיקרי: לחימה במערך צבאי מסודר. מקורות פולניים טענו שניסיגת הליטאים הייתה מנוסת בהלה של צבא מובס.

להפצת הגרסה שלפיה הליטאים הובסו בקרב ונמלטו בבהלה תרם רבות הכרוניקאי הפולני בן התקופה יאן דלוגוש (Jan Długosz 1415-1480). בספרו המונומנטלי על ההיסטוריה של פולין² הוא כתב שהתנהלותם של הליטאים במערכה הייתה לא ראויה, ושלא הייתה להם תרומה ממשית להשגת הניצחון. לפי תיאורו, לאחר כשעה של קרב צמוד עם הטבטונים נסוגו הליטאים משדה הקרב ולא

עצרו למרות פקודותיו החד־משמעיות של מפקדם הדוכס ויטאוס (Vytautas). יתר על כן, לפי דלוגוש ברחו הליטאים לארצם ושם סיפרו שהובסו בקרב וכי נהרגו בו חיילים ליטאים רבים מאוד, ובהם הדוכס ויטאוס. עוד סיפרו הלוחמים הליטאים שנסוגו משדה הקרב - לפי דלוגוש - שהטבטונים חזרו לבסיסם עם שלל רב שהשאירו בשדה הקרב הליטאים הנסוגים.

את המצב הציל - לטענת הכרוניקאי הפולני - צבא פולין. בעוד הטבטונים מנהלים מרדף אחר הצבא הליטאי המוכה, התערב צבא פולין במערכה והפך את הקערה על פיה. התיאור הזה - שמאדיר את צבא פולין ומגמד את חלקם של הליטאים - חולל משבר ביחסים בין שתי בעלות הברית. החשדנות והאיבה - שבאו במקום האמון ההדדי ושיתוף הפעולה - איפיינו את היחסים בין שתי האומות לא רק בשלהי ימי הביניים אלא אף בעת החדשה.

קרב גרונוולד-טננברג - גרסת המחקר המודרני

במשך מאות שנים לא קמו מערערים על הגרסה הפולנית בנוגע לתפקיד הליטאים בקרב גרונוולד-טננברג, שכן זו הפכה לגרסה המקובלת. רק באמצע המאה ה־20 החלו לערער עליה היסטוריונים שונים, ובהם בכיר החוקרים של קרב גרונוולד-טננברג, פרופ' סוון אקדאל (Sven Ekdahl) מאוניברסיטת גוטנברג שבשוודיה.³ לטענת ההיסטוריונים האלה, הליטאים ושכירי החרב שליוו אותם לא נסוגו בבהלה ונפוצו ביערות שמסביב לשדה הקרב כדי למלט את עצמם, אלא ניהלו קרב נסיגה מתוכנן היטב שנועד לפתות את הטבטונים לפתוח בקרב רדיפה ולהכניס אותם לתוך מלכודת. וזה עבד: הטבטונים אכן פתחו במרדף שבו התערער לחלוטין המבנה הצבאי המסודר שלהם, שהיה מקור כוחם, וכך התחוללה התמורה שאיפשרה לליטאים להביסם. לתמרון הזה היה אומנם מחיר כבד - במהלכו נגרמו לליטאים אבדות כבדות - אבל הוא הביא להשמדת הכוח הטבטוני שעמד מולם. התיאור ההיסטורי החלופי של קרב גרונוולד-טננברג מסתמך בראש ובראשונה על ניתוח מחדש של מהלכי הקרב ושל כתיבי הכרוניקאים בני התקופה. אחת הכרוניקות החשובות שמתארות את מהלכי הקרב היא Cronica conflictus.⁴ לא ידוע מי כתב את הכרוניקה הזאת, אך ההערכה היא שזה היה אחד מהבכירים בחצר המלוכה של פולין. גם בכרוניקה הזאת נכתב ששעה לאחר תחילת הקרב נאלצו הליטאים לסגת בחופזה בלחץ האבירים הטבטונים וכי כדי לנצל את הצלחה ויתרו האבירים הטבטונים ושכירי החרב שלהם על המערך המסודר שלהם ופתחו במרדף אחר הליטאים הנסוגים. כאשר ביקשו הטבטונים לחזור שוב למבנה הקרב הרגיל שלהם - כך נכתב בכרוניקה - לא עלה בידיהם לעשות זאת. הסיבה: כוחות פולניים תקפו אותם, מנעו מהם להתארגן ולאחר מכן הרגו או שבו את רובם.

בין השורות של התיאור הזה - אמרו החוקרים המודרניים של הקרב - מסתתר למעשה סיפור של הונאה צבאית מתוחכמת: הליטאים הבינו שלא יוכלו לקעקע את המערך המסודר של הטבטונים ולכן ביימו נסיגה לא מסודרת שנראתה כמנוסת בהלה. לאחר שהטבטונים פתחו במרדף אחריהם, שבו והתאחדו החיילים הליטאים לכוח לוחם מאורגן, ואילו הטבטונים היו באותו השלב מפוצלים ובלתי מאורגנים. התוצאה הייתה טבח בלוחמים הטבטונים. אולם בניגוד לטענת הפולנים, מדובר היה בניצחון גדול שהשיגו הליטאים בכוחות עצמם,

מריינבורג - המעוז העיקרי של המסדר הטבטוני. שרידי הלוחמים הטבטונים נמלטו למצודה הזאת לאחר תבוסתם בגרונוולד

משום שרצה לחדש את המלחמה נגד פולין - בניגוד לדעתם של בכירים אחרים במסדר.

במכתב משיא הכותב האלמוני עצות לראש המסדר הטבטוני כיצד לפעול במציאות הצבאית והמדינית שנוצרה בעקבות התבוסה הקשה בקרב גרונוולד־טננברג. את הליטאים מכנה הכותב "האויבים שלכם" (euwir vinde), כלומר אויבי המסדר הטבטוני. הניסוח הזה מחזק, כמובן, את המסקנה שהכותב האלמוני אינו חבר במסדר הטבטוני. אף על פי כן ייתכן שהוא השתתף בקרב גרונוולד־טננברג, שכן הוא מפגין בקיאות רבה בכל שלביו ומהלכיו.⁶

אחת העצות שמשיא כותב המכתב לראש המסדר הטבטוני נוגעת להפעלת שכירי החרב הנקראים "אורחים" (geste). הוא מציין שאת שכירי החרב יש להשאיר כל הזמן במבנה צבאי מסודר כדי שלא יחזור על עצמו מה שקרה בקרב גרונוולד־טננברג. לאחר מכן הוא מייעץ גם ליחידות הטבטוניות לשמור בכל מחיר על מבנה מסודר בשדה הקרב ובשום אופן לא להתפזר: "אם אויביכם יגרמו למבנה אחד או שניים של הכוחות הטבטוניים להתפזר, הדבר יהיה במכוון, מכיוון שהם יקוו שיצליחו לפרוץ את המערך המסודר ולנתקו". הכותב גם מסביר כיצד יגרמו האויבים לכוחות הטבטוניים להתפזר: הם יעמידו פני נסוגים, הלוחמים הטבטונים ירצו לרדוף אחר הנסוגים, וכך יישבר המבנה הצבאי המסודר שלהם.⁷ המכתב הזה הוא עדות חותכת לכך שבקרב גרונוולד־טננברג לא נמלטו הליטאים בבהלה כפי שטענה ההיסטוריוגרפיה הפולנית, אלא נקטו תכסיס לחימה מוצלח.

ללא שום סיוע מהצבא הפולני.

התבוסה הזאת הותירה את הכוח העורפי של הטבטונים חשוף וחלש. בראש הכוח העורפי עמד ראש המסדר הטבטוני אולריך פון יונגינגן (Ulrich von Jungingen). נוכח המשבר החליט ראש המסדר לנקוט יוזמה ותקף את הצבא הפולני אשר לא השתתף עד אותו השלב בלחימה. מטרתו הייתה להבקיע את המערך של הפולנים, להגיע אל מחנהו של מלכם יוגיילה (Jogaila) וכך להשיג הכרעה. המהלך הזה לא עלה יפה: מנהיג המסדר הטבטוני נהרג בעת ניסיון הפריצה, ומיד לאחר מכן פתחו הטבטונים במנוסה לעבר מעוזם במריינבורג. הצבא הפולני רדף אחריהם והצליח להרוג ולשבות רבים מהטבטונים - הן אבירים והן לוחמים רגילים.

חיזוק משמעותי לקביעה שאכן היו אלה הליטאים שחוללו מפנה בקרב נמצא במחקר שפירסם פרופ' סון אקדאל ב־1963.⁵ המחקר מבוסס על מכתב שהתגלה בארכיון של המסדר הטבטוני ששכן באותה העת באוניברסיטת גטינגן (Göttingen) שבגרמניה. זהותו של כותב המכתב אינה ידועה, אך סביר להניח שהוא לא היה חבר במסדר הטבטוני, שכן בעת כתיבת המכתב הוא שהה במצודה שלא הייתה שייכת למסדר. מדובר במצודת שלוכאו (Schlochau) שבמערב פרוסיה. ייתכן שהכותב הוא מפקד המצודה באותה העת. הנמען של המכתב הוא היינריך פון פלאואן (Heinrich von Plauen) שירש את פון יונגינגן בראשות המסדר הטבטוני. פון פלאואן נשאר בתפקידו שלוש שנים בלבד: הוא הודח מראשות המסדר ב־1413

ב־2005 ניתנה גושפנקה נוספת לחלקם המכריע של הליטאים בהשגת הניצחון על הטבטונים. החוקר הנודע לתולדות המסדר הטבטוני פרופ' קלאוס מיליטצר (Klaus Militzer) מקלן פירסם ספר על תולדות הטבטונים, ובו הוא כותב שקרב גרונוולד־טננברג הוכרע בראש ובראשונה משום שהטבטונים נפלו במלכודת הבריחה המבוימת של הליטאים.⁸ עד לא מזמן הייתה הגרסה הזאת נחלתם של היסטוריונים ליטאים בלבד⁹ שניסו להגן על הכבוד הלאומי שלהם מפני הגרסה של היסטוריונים הפולנים - גרסה שנחשבה במשך מאות שנים לאמת היסטורית. עד שבא המחקר המודרני והפריך אותה.

סיכום

חריקות בתוך צבאות קואליציה מוכרות משחר ההיסטוריה ועד ימינו. כך, למשל, דברי הימים של מלחמת העולם השנייה מלאים בתיאורים על היריבות הקשה בין מונטגומרי הבריטי לאייזנהאואר האמריקני - יריבות שעיקבה ללא ספק את השגת הניצחון על גרמניה הנאצית. לנפוליאון מיוחסת האמירה "תנו לי להילחם נגד קואליציה" - והוא אכן היטיב לנצל את התפרים בין צבאות קואליציה שלחמו נגדו כדי להכותם.

הפרשה המתוארת במאמר הזה מלמדת פעם נוספת על שבריריותן של קואליציות במלחמה. קרב גרונוולד־טננברג, שבו נשברה עוצמתו של המסדר הטבטוני, הוכרע בעיקר הודות לקרב הפתיחה המוצלח שניהל הצבא הליטאי: הוא ושכירי החרב שפעלו בשירותו - בעיקר רוסים וטטרים - ביימו נסיגה, פיתו את הטבטונים לרדוף אחריהם וניצלו את שבירת המבנה הצבאי המאורגן שלהם כדי להכותם. זה היה תכסיס מסוכן מאוד: במהלך ביום הנסיגה ספגו הליטאים אבדות כבדות. כל אותו הזמן נותרו הפולנים מחוץ למעגל הלחימה וכמובן לא ספגו אבדות כלשהן. יתר על כן, כניסתם למערכה לא הייתה כלל ביוזמתם: היו אלה שרידי הכוח הטבטוני שתקפו את הצבא הפולני במאמץ נואש להשיג הכרעה לאחר התבוסה הקשה לליטאים. אבל העובדות האלה לא הפריעו לפולנים להציג נרטיב שגימד את חלקם של הליטאים והאדיר את חלקם שלהם. לפיו הליטאים נסו בבהלה מפני הטבטונים, ואת המצב הציל הצבא הפולני.

הערות

1. לקרב הניצחון הגדול שלהם על צבא רוסיה במלחמת העולם הראשונה קראו הגרמנים קרב טננברג אף שהוא התנהל עשרות ק"מ מזרחית לטננברג. בכך רצו הגרמנים לרמוז שהם מחקו את חרפת התבוסה בקרב שהתנהל 504 שנים קודם לכן.
2. Jan Dlugosz, **Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae**, Liber decimus et liber undecimus, 1406-1412, Plezia, Marian (ed.), Varsaviae 1997
3. Sven Ekdahl, **Die Schlacht bei Tannenberg 1410**, Quellenkritische Untersuchungen, Band I: Einführung und Quellenlage, Duncker & Humblot, Berlin, 1982
4. **Cronica conflictus Wladislai Regis Poloniae cum cruciferis anno Christi 1410**, Ernst Strehlke (ed.), **Scriptores rerum Prussicarum**, Vol. 3, Leipzig 1866. reprint Frankfurt am Main 1965, pp. 434-439
5. Sven Ekdahl, "Die Flucht der Litauer in der Schlacht bei Tannenberg", **Zeitschrift für Ostforschung** 12, 1963, pp. 11-19
6. **Ibid.**, 16-17; Erich Joachim, Walter Hubatsch, (eds.), **Regesta Historico-Diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198-1525**, Part I, Vol. I: 1198-1454, Göttingen 1948, No. 2024
7. Sven Ekdahl, "The Teutonic Order's Mercenaries during the 'Great War' with Poland-Lithuania (1409-1411)", in: John France (ed.), **Mercenaries and Paid Men: The Mercenary Identity in the Middle Ages**, Leiden, 2008, pp. 345-361
8. Klaus Militzer, **Die Geschichte des Deutschen Ordens**, Stuttgart, 2005, p. 144
9. Juozas Jakštas, "Dlugosz about the Battle of Tannenberg. Vytautas and the Lithuanians through the Eyes of a Chronicler", **Lituanus** 8, 3, 1962, pp. 71-81

ההלם והתגובה

שאול ברטל

הפלסטינים מהנכבה לפדאאיון 1949 - 1956

זעזוע, זעם, תסכול ומאמץ נואש להחזיר את הגלגל לאחור - כך הגיבו הפליטים הפלסטינים על מעמד החדש בעקבות תבוסתם ב־1948. בתגובות הזעם האלה ובמאמץ של ישראל לסכל את ניסיונות הפלסטינים לפגוע בה ולהחלישה מתמקד ספרו החדש של שאול ברטל "הפלסטינים מהנכבה לפדאאיון 1949-1956"

עו"ד אורי

שטנדל

לשעבר יועץ ראש
הממשלה לענייני
ערבים

ישראל הצעירה בעיני הפלסטינים

בפתח הדברים ייאמר: ספרו של שאול ברטל "הפלסטינים מהנכבה לפדאאיון 1949-1956" (הוצאת כרמל, 2010) הוא מרתק משום שהוא בוחן את ישראל הצעירה שלאחר מלחמת העצמאות דרך העיניים של הפלסטינים שנמלטו מהארץ והפכו לפליטים. הוא עושה זאת באמצעות הסתמכות על שפע של מסמכים ערביים מקוריים שרבים מהם עדיין לא שימשו היסטוריונים במחקריהם.

בעבור הפליטים הפלסטינים הייתה מלחמת העצמאות של ישראל תבוסה מכאיבה, אסון ("נכבה") לאומי נורא ובלתי נתפס. לפני המלחמה ובמהלכה הבטיחו להם מנהיגיהם השכם והערב ניצחון מוחץ על "הציונים", וכל כך בלתי נתפסת הייתה בעיניהם התבוסה, עד כי הם כינו את ישראל הצעירה שאך זה הוקמה "מזעומה" - מדומה, לא ממשית, גוף רופף, שקרוב יומו, שעוד מעט ייעלם כלעומת שבא, ויחלוף הסיט - בדיוק כפי שקרה למדינת הצלבנים. הציפייה ליום הגואל הייתה עזה: נשים גזרו על עצמן שלא להתאפר, להסתרק ואף להתרחץ עד בוא היום.

אך הפליטים הפלסטינים לא רק שקעו ברחמים עצמיים ובהזיות על היעלמותה המהירה של ישראל; הם היו חדורי שאיפת נקם והשקיעו מאמצים רבים בניסיונות להחזיר את הגלגל לאחור. זה הרקע למתקפת המסתננים על ישראל שהחלה מיד לאחר שנחתמו הסכמי שביתת הנשק. גבולות המדינה היו פרוצים לחלוטין, ופליטים פלסטינים חצו אותם ללא שום קושי כדי לרצוח ישראלים, לחבל ברכוש ולגנוב.

אי-אפשר לטעון שפעולות הגמול טירפדו את השלום, שכן האפשרות הזאת כלל לא עמדה על הפרק בשנות ה-50

פעולות הגמול: יותר נזק מתועלת?

מול המסתננים תאבי הנקם התייצב צה"ל מוחלש: טובי לוחמיו נפלו במלחמת העצמאות או פשטו מדים וחזרו לקיבוצים, למושבים ולערים. התוצאה הייתה קשה: פעולות גמול רבות - שנועדו להעניש ולהרתיע - לא השיגו את יעדיהן. על הרקע הזה קמה יחידה 101, שאחד מסמליה המובהקים ביותר מופיע על עטיפת הספר: מאיר הר ציון. הסטנדרטים הגבוהים שהציבה היחידה חילחלו בסופו של דבר לצה"ל כולו ובאו לידי ביטוי במלחמת סיני ובמלחמת ששת הימים.

אחרי מבצע סיני הפסיקו הפלסטינים לכנות את ישראל "מזעומה" - קרוב לוודאי משום שהבינו כי היא לא תיעלם מהמפה במחי יד שכן היא חזקה יותר מכפי שסברו וקיוו.

מחבר הספר טוען שתועלתן של פעולות הגמול הייתה מעטה, ואילו נזקן היה רב. בראש ובראשונה הן עוררו זעם רב במדינות ערב השכנות, שבשטחיהן נערכו פעולות הגמול, ומנעו כל סיכוי לשלום. לדעתו, אכן היו היבטים שליליים לפעולות הגמול: לא תמיד נשמר בהן טוהר הנשק, ומעל לכול, הן לא "סיפקו את הסחורה": הן לא הצליחו להשיג את ההרתעה המבוקשת ולמנוע את המשך החדירות של המסתננים הפלסטינים. עם זאת, אי-אפשר לטעון שפעולות הגמול טירפדו את השלום, שכן האפשרות הזאת כלל לא עמדה על הפרק באותן השנים. גם אילו נמנע צה"ל לחלוטין מפעולות גמול, לא היו נעשים בשנות ה-50 צעדים כלשהם לעבר שלום. אם כבר, אפשר לדעת לטעון את ההפך: פעולות הגמול חיזקו את תחושתן של מדינות ערב שלא ניתן להשמיד את ישראל ובכך אולי טמנו את גרעין ההשלמה עם קיומה שהניב כעבור

עשרות שנים את הסכמי השלום עם מצרים ועם ירדן. העובדה היא - והמחבר מציין אותה בספרו - שפעולות הגמול הניעו את ירדן ואת מצרים לנקוט צעדים, גם אם לא נמרצים מדי, נגד ההסתננויות, והן אף פתחו ערוצי הידברות עם ישראל בסוגיה הזאת, בעיקר באמצעות ועדות שביתת הנשק.

בצד החיובי גם אין לשכוח את התרומה העצומה שהייתה לפעולות הגמול לבניית צה"ל מצבא נרפה וחלש, שאינו מצליח להוציא אל הפועל פעולות קטנות ופשוטות, לצבא יעיל ונמרץ שמצליח ביום מבחן לגבור במהירות על שכנותיו.

האם מה שהיה הוא שיהיה?

כאמור, תרומתו העיקרית של הספר היא בהצגת התמונה בצד השני של הגבעה. בין היתר הוא מפרט אילו ארגונים הקימו הפלסטינים לאחר מלחמת העצמאות ומה היו יחסיהם עם מדינות ערב שאירחו אותם. כך, למשל, המופתי חאג' אמין אל-חוסייני, שהנהיג את הפלסטינים בזמן המלחמה, המשיך לטעון לכתר המנהיגות למרות התבוסה המוחצת שנחלו כוחותיו ולמרות האסון הכבד שהוא המיט על עמו בדרך התנהלותו. הוא התייצב נגד עבדאללה מלך ירדן, תקף את מפקד הלגיון הירדני גלאב פאשא וגם כתב ספר - "חקאק ען קדיית פלסטין" (אמיתות על בעיית פלסטין) - שבו התיימר להנחות את הפלסטינים כיצד להמשיך במאבקם. בספר הוא התעלם לחלוטין מחלקו בתבוסה. ברטל מדגיש שהפליטים המרירים כבר לא היו מוכנים להקשיב לו. הם הפנו את זעמם הן נגדו והן נגד מדינות ערב שלדעתם בגדו בהם והפקירו אותם לגורלם.

השאלה המסקרנת ביותר שעולה מהספר - ואין לה תשובה - היא עד כמה מורשת הנכבה חיה וקיימת בקרב צאצאי הפליטים הפלסטינים. האם השנים הרבות שחלפו מאז הקהו במקצת את תחושות הזעם והתסכול ואת הרצון להשיב את הגלגל לאחור, או שמא זהו עדיין פצע מדמם הגורם להכשלת כל ניסיון להגיע להסכם שיאפשר לשני העמים לחיות בשלום ובשלווה זה לצד זה.

צה"ל קם על בסיס ה"הגנה"

צה"ל לא קם מאפס לאחר שקצין משוחרר מהצבא הבריטי הגיש דו"ח לבן-גוריון - כפי שעשוי לעלות ממאמרה של נורית גל "לאן נעלמו הפיקוד העליון ואג"ם?" ("מערכות" 431). הוא קם על בסיס הארגון המוצק של ה"הגנה" - על בסיס המסגרת הפיקודית שלה ועל בסיס יחידותיה

בן-גוריון, יגאל אלון, יצחק רבין ומפקדים נוספים בקיץ 1949
בן-גוריון פנה בקיץ 1947 הן למפקדי הפלמ"ח והן ליוצאי הצבא הבריטי ב"הגנה" וביקש מהם שיכינו לו תוכניות להקמת צבא סדיר

ד"ר מרדכי נאור
סופר וחוקר תולדות
ארץ ישראל

בן־גוריון באימון צה"ל בנגב

אין בכוונתי להיכנס ליחסים שבין הדרג המדיני לדרג הצבאי במלחמת העצמאות. כוונת הדברים הייתה להדגיש שצה"ל לא קם מאפס לאחר שקצין משוחרר בריטי זה או אחר הגיש דו"ח לבן־גוריון. הוא קם על בסיס הארגון המוצק של ה"הגנה" - על המטכ"ל שלה, 12 חטיבותיה, חיל האוויר, חיל הים ויתר החילות, יחידות השירותים ומאות יישובי הספר.

וצריך לזכור ולהזכיר שכל הפעילות הזאת של הקמת צבא סדיר גדול נעשתה תוך כדי לחימה קשה - במשך כחצי שנה נגד ערביי ארץ ישראל ומ־15 במאי 1948 גם נגד חמישה מצבאות ערב.

הציטוט הבא של בן־גוריון מבסס את הדברים האלה: "בלי הניסיון, התכנון, כושר הפעולה והפיקוד, הנאמנות ורוח הגבורה של ה'הגנה' לא היה היישוב עומד במבחן הדמים האיום שבא עליו בששת החודשים האלה, ולא היינו מגיעים למדינת ישראל. בספר דברי הימים של עם ישראל יזרח פרק ההגנה בהוד ובגאון שלא יכהו לנצח".

הערה

1. פקודת יום להקמת צבא הגנה לישראל, כ"ב באייר תש"ח, 31.5.1948, **ספר תולדות ההגנה**, כרך ג', חלק ב', מערכות, תל־אביב, 1973, עמ' 1599

מאמרה של אל"ם נורית גל "לאן נעלמו הפיקוד העליון ואג"ם?" ("מערכות" 431, יוני 2010) עוסק במבנה המטכ"ל מאז הקמת המדינה ועד מלחמת לבנון השנייה.

לא אכנס לדיון הזה ולהצעות לשיפורים הנכללים בסוף המאמר. את עיניי לכדה דווקא פסקה בפתחת המאמר, מתחת לכותרת "רקע - ארגון הצבא בעת הקמתו". בין היתר כותבת נורית גל: "ב־1947, עם קבלת תיק הביטחון בסוכנות היהודית, החל בן־גוריון ללמוד את תחום הביטחון באמצעות 'סמינר' שקיים. בן־גוריון העריך שבעקבות תוכנית החלוקה יתקפו מדינות ערב את ישראל באמצעות הצבאות הסדירים שלהם כדי לכבוש את השטח שהוקצה למדינה היהודית".

הדברים האלה אינם מתקבלים על הדעת, שכן ה"סמינר" שערך בן־גוריון לעצמו נמשך מסוף מרס עד תחילת יוני 1947, ואילו ועדת האו"ם (אונסקו"פ) שהציעה את תוכנית החלוקה הגיעה לארץ רק באמצע יוני, הגישה את מסקנותיה לעצרת האו"ם רק בתחילת ספטמבר 1947, ותוכנית החלוקה אושרה בעצרת, כידוע, ב־29 בנובמבר 1947.

בן־גוריון אומנם הרחיק ראות, אך גם הוא סבר בקיץ 1947 של"הגנה" יש שנתיים להיערך להתקפה של צבאות ערב. הוא אכן פנה בקיץ 1947, וגם לאחר מכן, למומחים משתי אסכולות - למפקדי ה"הגנה", לרבות מהפלמ"ח, מחד גיסא, ולקצינים משוחררים מהצבא הבריטי (אף הם חברי ה"הגנה") מאידך גיסא - וביקש מהם שיגישו לו תוכניות להקמת צבא סדיר. אהדתו הייתה נתונה ליוצאי הצבא הבריטי, אך כשהגיע לידי מעשה, הוברר לו שעליו לסמוך בראש ובראשונה על הצמרת הוותיקה של ה"הגנה". מסגרת הפיקוד העליון הראשונה שהקים כללה אותו, את הרמ"א (ראש המפקדה הארצית - הגוף האזרחי שפיקח על ההגנה) ישראל גלילי ואת הרמטכ"ל יעקב דורי שחזר משליחות ממושכת בארצות־הברית.

המתחים בין שתי האסכולות, שכונו בז'רגון של העת ההיא "מפלגת ההגנה" ו"מפלגת הצבא הבריטי", נמשכו כל הזמן. בה בעת הוקם על בסיס כוחות המיליציה של ה"הגנה" ועל בסיס

צריך לזכור ולהזכיר שכל הפעילות הזאת של הקמת צבא סדיר גדול נעשתה תוך כדי לחימה קשה - במשך כחצי שנה נגד ערביי ארץ ישראל ומ־15 במאי 1948 גם נגד חמישה מצבאות ערב

החטיבה המגויסת היחידה, הפלמ"ח, צבא סדיר של רבבות, שכלל עד סוף 1948 יותר מ־100 אלף מגויסים - היקף מדהים, שהוא שווה ערך למיליון חיילים בישראל של היום. לפי המאמר, היו אלה יוצאי הצבא הבריטי שהכינו את התוכניות שהביאו להקמתו של צה"ל. זוהי ראייה מופרכת שמקורה בוויכוח שבין שתי האסכולות שהוזכרו לעיל - ויכוח שנמשך שנים רבות לאחר הקמת המדינה, ואשר ספרה של זהבה אוסטפלד, "צבא נולד", מתאר אותו בהרחבה. אוסטפלד אכן גורסת שאת צה"ל בנו יוצאי הצבא הבריטי, אך קיימים מחקרים נוספים - שלא הוזכרו במאמרה של נורית גל - שגישתם שונה. בכל אופן, הסינתזה בין שתי האסכולות היא שיצרה את צה"ל במתכונתו המוכרת.

אמת הדבר, בן־גוריון, שר הביטחון והמצביא העליון בפועל, רצה בצבא יותר "צבאי", כמקובל בצבאות העולם, אך גם הוא הבין שדווקא הסינתזה בין שתי האסכולות, למרות הניגודים והמתחים, היא שתסייע להקמת צבא ייחודי. הפיקוד העליון הראשון של צה"ל, שהוקם ב־1 ביוני 1948, היה בדיוק אותו פיקוד עליון של ה"הגנה" שסיים את תפקידו ב־31 במאי 1948 בחצות. הוא כלל ראשי אגפים, ראשי חילות ומפקדי חטיבות - כולם חברי ה"הגנה" משתי האסכולות הנ"ל בצירוף מספר מצומצם של יהודים שהיו מפקדים בכירים בצבאות של בעלות הברית במלחמת העולם השנייה.

לאן נעלמה הפטריוטיות?

דביר עמנואלוף, החלל הראשון במבצע "עופרת יצוקה", שלח לאמו מסרון לפני שנכנס לעזה ובו כתב: "אנחנו יוצאים להשיב את הכבוד הלאומי למקומו". אביו של יהונתן (יוני) נתנאל, שנהרג ב"עופרת יצוקה" מאש כוחותינו, חיבק את חיילי הטנק שגרם למות בנו ואמר שבמלחמה למען עם ישראל קורות גם תאוונות כאלה. גם אביו של בן שפיצר, שנפצע קשה מאוד מאש כוחותינו, ביקש בדברים שנשא בכלי התקשורת שהחיילים ימשיכו למלא את שליחותם: להביא שקט לתושבי הדרום. הוא הוסיף שאינו כועס על החיילים שפגעו בבנו. "זו מלחמה", הוא אמר.

בני אהרון, שהיה מ"מ בצנחנים ויצא למלחמה שעות ספורות לאחר חתונתו, סיפר לי לפני המלחמה שחייליו מתוסכלים מכך שלא נותנים להם להיכנס לעזה. "תושבי הדרום מותקפים כבר שבע שנים. משמעות הדבר היא שהכבוד הלאומי של מדינת ישראל מושפל כבר שבע שנים. קשה לנו להשלים עם כך", הדגיש אהרון.

בראיונות עם חיילים לפני המבצע ובמהלכו הם ציינו שוב ושוב כי האורות שהם רואים משדרות ומיישובי הדרום האחרים מחזקים את המוטיווציה שלהם להילחם בעזה. דברים ברוח הזאת השמיעו חיילים חילוניים ודתיים, תושבי המרכז והפריפריה.

לדעתי, הגורם העיקרי שהניע את חיילי צה"ל להילחם בכל מלחמות ישראל, ובמיוחד ב"עופרת יצוקה", היה רגש הפטריוטיות. והנה דווקא הגורם הזה אינו מוזכר במאמר "חבר'ה זה לא הכול: המוטיווציה ללחימה ב'עופרת יצוקה'" שאותו כתבו יצחק בנבניסטי, עוזי בן-שלום וזיו רונאל (מערכות 430, אפריל 2010).

רגש הפטריוטיות - הרצון לשמור ולהגן על מדינת ישראל והרגשת האחריות כלפי תושבי המדינה - הוא המניע העיקרי שמדרבן את החיילים להילחם עד כדי מסירות הנפש. לפעמים החיילים מבטאים את הרגש הזה בקול רם ולפעמים הם רק חשים בו אך מתקשים לבטא אותו במילים. אך הוא קיים תמיד.

במאמרם מציינים בנבניסטי, בן-שלום ורונאל (בסעיף הדין בכלי המחקר) שבפני המשתתפים במחקר הוצגו שבעה גורמים למוטיווציה, וכי היה עליהם לבחור מתוכם את הגורם שמניע אותם יותר מכול. אף לא אחד משבעת הגורמים האלה היה הרגש הפטריוטי או כל מניע לאומי אחר. לפיכך בחרו המשתתפים במחקר מתוך רשימת הגורמים שהובאה בפניהם, וייתכן שתשובתם אינה משקפת את עמדותיהם. ועוד בעיה יש במחקר הזה: הוא אינו מביא בחשבון גורמי מוטיווציה לא מודעים שעליהם ניתן לעמוד רק באמצעות שאלות עקיפות שחושפות את צפונות הלב.

לכן כאשר חייל אומר שהמניע שלו הוא שנאת האויב או מחויבות לחברים, השאלה היא אם אלה באמת מניעיו, או שהוא השיב כך משום שאלה נכללו ברשימת הגורמים שהוצגו בפניו. לחלופין יש לבחון אם מאחורי המניע שעליו הוא מצהיר לא מסתתר מניע אחר, גדול הרבה יותר, שאותו הוא מתקשה לנסח או אפילו להגדיר לעצמו.

לשם השוואה: בפקודות הקרב של מלחמות ישראל מאז קום המדינה הוזכרו תמיד הנאמנות, האחריות והמסירות למולדת. על מרכזיותו של הרגש הפטריוטי בקרב חיילי צה"ל דיבר גם הרמטכ"ל יצחק רבין בנאום שנשא על הר הצופים לאחר מלחמת ששת הימים. בין היתר הוא אמר: "התעלותם של לוחמינו - לא בזכות הברזל באה, אלא בזכות התודעה של שליחות עליונה, של הכרה בצדקת ענייננו, של אהבה עמוקה למולדת ושל הכרת התפקיד הקשה שהוטל עליהם: להבטיח קיום האומה במולדתה, לקיים - ואפילו יהיה זה במחיר חייהם - זכותו של עם ישראל לחיות את חייו במדינתו בשלום ובשלווה כעם חופשי ועצמאי".

הגורם העיקרי שהניע את חיילי צה"ל להילחם בכל מלחמות ישראל, ובמיוחד ב"עופרת יצוקה", היה תחושת הפטריוטיות. אך דווקא הגורם הזה אינו מוזכר במאמר "חבר'ה זה לא הכול: המוטיווציה ללחימה ב'עופרת יצוקה'" (מערכות 430, אפריל 2010)

הרב זאב קרוב
ראש הישיבה
התיכונית בקרני
שומרון

חי"רניקים מברזל

הטמעת רובוטים ביחידות החי"ר אינה דומה להטמעה של אמצעי לחימה אחרים. הסיבה: המפקדים עדיין אינם מכירים כראוי את האמצעי החדש הזה ולכן אינם יודעים כיצד להפיק ממנו את התועלת המרבית

חיילים אמריקנים שולחים רובוט צילום מדגם SUGV 320 לסרוק מבנה. את הרובוט מייצרת חברת איירובוט שימוש נכון במערכות רובוטיות יכול לסייע לכיצועה של כמעט כל משימה מבצעית ולהפחית את החשיפה של הלוחמים לסכנות

סרן מורן חביב
קצין תורה ופיתוח בתחום רובוטיקה ביחידת יהל"ם. לשעבר מפקד "הבזק" - פלוגת הרובוטיקה המבצעית ביחידה

רובוט לחימה מדגם "טאלון" של חברת פוסטר מילר האמריקנית הרובוטיים רלוונטיים בשלב הזה לפעולות בט"ש, ועדיין לא ניתן להפעיל אותם בהיקף משמעותי במלחמה כוללת

הלחימה הרובוטיים בשטח.

יתר על כן, מאחר שמדובר באמצעי לחימה חדש שנמצא בשלבי הטמעה ראשוניים, הפעלתו מוגבלת לאזורים שבהם יש לצה"ל עליונות מוחלטת. במילים אחרות, אמצעי הלחימה הרובוטיים רלוונטיים בשלב הזה לפעולות בט"ש, ועדיין לא ניתן להפעיל אותם בהיקף משמעותי במלחמה כוללת.

למה בכלל צריך רובוטים?

שימוש נכון במערכות רובוטיות יכול לסייע לביצועה של כמעט כל משימה מבצעית ולהפחית את החשיפה של הלוחמים לסכנות. משימות הרובוטים נחלקות לארבעה סוגים עיקריים:

1. **טיפול במטענים ובחפצים חשודים.** אלה משימות שבהן קיים צורך מובהק להפעיל רובוטים בגלל הסיכון הרב הכרוך בהן. זו הסיבה שהרובוטים הראשונים שנכנסו לשימוש הועמדו לרשות מערך החבלה.

2. **סיור מודיעיני מקדים.** אלה משימות שבהן מנצלים את יכולתו של הרובוט לשאת מצלמות מסוגים שונים, לצלם תמונות ולהעביר אותן למפקדים. במשימות כאלה משמש הרובוט מעין משמר קדמי לכוח הלוחם: הוא נכנס ראשון לזירת הפעולה ואוסף נתונים ראשוניים. הרובוט מאפשר למפקדים לתכנן את מהלכיהם על סמך מודיעין שהתקבל בזמן אמת - ובכך הוא משפר את סיכוייהם להשיג את יעדיהם. דוגמאות ליישומים אפשריים:

1. **איסוף מידע בשטח בנוי. ניתן להציב רובוט בנקודה שולטת, למשל צומת, כדי שישדר משם צילומים לעמדת המפעיל. כך יכול הכוח הלוחם להגדיל את השטח שעליו הוא שולט בתצפית בלי לסכן את הלוחמים.**

2. **סריקות מבנים. לפני שכוח נכנס לתוך מבנה הוא יכול לשלוח פנימה רובוט כדי לבדוק אם יש בו בני אדם או מטענים. הרובוט יכול לנוע בתוך המבנה, לצלם את חדריו השונים, לעלות במדרגות, לפתוח דלתות ולזהות אם יש במבנה חשודים או אמצעי לחימה.**

3. **סיורים וסריקות בשטחים פתוחים ובמנהרות. בדרך הזאת ניתן לאסוף מידע חיוני על מערכי האויב, למשל "שמורות טבע" שעליהן דובר רבות במלחמת לבנון השנייה.**

4. **משימות בתחום לוחמת המודיעין (ל"ם).** ניתן לחבר לרובוטים מטע"דים (מטענים ייעודיים) שונים, למשל סירנות, רימוני עשן והלם כדי ליצור אפקטים פסיכולוגיים רצויים.

5. **תקיפת מטרות.** כבר כיום מפעילים האמריקנים רובוטים מעופפים (מל"טים) למבצעים של סיכול ממוקד. למשל, באמצעות רובוט כזה הם חיסלו ב-2002 בתימן בכיר באל-קאעידה. הרובוטים היבשתיים אומנם עדיין בתחילת דרכם, אבל כבר מפותחות בעבורם מערכות נשק שונות.

הקשיים בהפעלת רובוטים

מטרת הרובוטים היא להעניק סיוע מבצעי ללוחמים. אולם אם הרובוטים מופעלים באופן לא מקצועי, לא זו בלבד שהם אינם מסייעים להצלחת המבצעים, אלא הם אף עלולים לחבל בהם. כדי להפעיל רובוטים כהלכה על המפעיל להתגבר על שלושה אתגרים לא פשוטים:

1. **הקושי הטכנולוגי.** המערכות הרובוטיות שקיימות היום אינן אמינות כמו שאר אמצעי הלחימה העומדים לרשות צה"ל. הדבר נובע, בין היתר, מכך שהיקף הייצור של הכלים הרובוטיים הוא קטן יחסית. כידוע, יש מתאם ישיר בין היקף הייצור וההפעלה של כלים - לאו דווקא רובוטיים, אלא מכל סוג שהוא - לבין מידת אמינותם. ויש עוד סיבה לאמינות המעטה יחסית של הרובוטים: ברוב המקרים אלה הם מוצרי מדף שלא הותאמו במיוחד לצורכי צה"ל.

2. **האתגר האנושי.** קשה לתפעל רובוט. החייל שמבצע את המלאכה הזאת נדרש לבצע בעת ובעונה אחת כמה פעולות מורכבות מאוד: לתמרן את הרובוט בשטח עתיר מכשולים וסכנות ובמקביל להפעיל את המטע"דים שלו, למשל מצלמות. ואם לא די בכך, עליו לרוב להתמודד גם עם מפקדים חסרי סבלנות שדוחקים בו לפעול מהר יותר. דוגמה: מפקד נמצא בתוך מבנה

הקדמה

בשנים האחרונות רוכש צה"ל ומפתח רובוטים יבשתיים למשימות שונות - החל מרובוטים שמשקלם קילוגרמים בודדים, עבור דרך טרקטורים וכלי רכב רובוטיים קטנים וכלה בדחפור D9 (כ-50 טון) שנשלט מרחוק. היתרון העיקרי של הרובוטים האלה הוא יכולתם לבצע ביעילות משימות רבות ומגוונות באזורים עתירי מכשולים ומוכי אש בלי לסכן את הלוחמים.

מהפכת הרובוטים

רובוט המשמש אמצעי לחימה הוא חידוש של השנים האחרונות, ורק למפקדים מעטים יש ניסיון בהפעלתו בשדה הקרב. קצין חי"ר שיחידתו מקבלת לראשונה נגמ"שי נמ"ר צריך אומנם לעבור השתלמויות מקצועיות שונות, אך הכשרתו הבסיסית כבר כוללת הפעלת רק"ם: הוא מכיר את מערכות הקשר, את כלי הנשק השונים שבהם מצויד הרק"ם וכדומה. לעומת זאת במפגש הראשון של מפקדים עם אמצעי לחימה רובוטיים הם מגיבים במבוכה הנובעת מאי-ידיעה. התגובה הזאת מובנת לחלוטין שכן בשום שלב של הכשרתם הצבאית הם אינם נתקלים במשהו הדומה לזה. חוסר הידע הזה מקשה עליהם להתמודד עם אמצעי

למשימות כאלה: מעצר חשודים או סרי-
קת מבנה ספיציפי. נוסף על כך ליחידה
הנבחרת חייבת להיות תשתית טכנולוגית
מפותחת כדי לאפשר לה לקלוט את דרגי
האחזקה הבסיסיים.

4. חינוך המפקדים. יחידות לוחמות לא
יסתייעו ברובוטים אם מפקדיהן לא יכי-
רו את האמצעי הזה ולא יהיו מעוניינים
בו. לחלופין ייתכן מצב שבו המפקדים
להוטים להסתייע ברובוטים, אך צי-
פיותיהם מהם אינן ריאליות. התוצאה
עלולה להיות אכזבה, תסכול ובסופו של
דבר ויתור על האמצעי הזה. מפקדים
שיכירו היטב את יכולות הרובוטים לא
יוותרו על שירותיהם ויידעו בדיוק מה
ניתן ומה לא ניתן להשיג באמצעותם.

5. תכנון משימות מהקל אל הכבד. יחידה
שמסלבת לראשונה רובוטים בפעילותה
צריכה לתכנן את משימותיהם מהקל אל
הכבד - ממשימות פשוטות למשימות
מורכבות יותר. הסיבה לכך ברורה: במ-
שימה מורכבת יש סיכוי רב יותר לכישלון.
אם ההפעלה הראשונה של רובוט ביחידה
אינה עולה יפה, גדלים הסיכויים שהמ-
פקדים יוותרו עליו. לעומת זאת, ניסיון
ראשון מוצלח בהפעלת הרובוטים מבטיח
שהמפקדים ירצו להמשיך להשתמש בא-
מצעי הזה. דוגמה למשימה קלה: נסיעה
בשטח פתוח ונוח לתנועה למשך זמן קצר
לשם קיום תצפית. דוגמה למשימה מור-
כבת יותר: שיגור רובוט למטרות תצפית
בשטח בנוי או בשטח רווי במכשולים.

סיכום

בעשר השנים האחרונות חלה התקדמות רבה
בתחום הרובוטים היבשתיים, וכל הצבאות
הגדולים במערב מתכננים כיום לשלב אותם
ביחידותיהם. צבא ארצות-הברית מתכוון
להצטייד באלפי רובוטים במסגרת תוכנית
המודרניזציה שלו הנקראת (Future) FCS
(Combat Systems). שילוב הרובוטים בי-
חידות הלוחמות אינו משימה פשוטה - כפי
שהוסבר במאמר הזה - אך בשל התועלת
הרבה שניתן להפיק מהם כדאי לעשות את
המאמץ הכרוך בכך.

רובוט מדגם "דרגון ראנר" של החברה האמריקנית אוטומטיקה המשמש לנטרול פצצות ומטענים. שילוב הרובוטים ביחידות הלוחמות אינו משימה פשוטה - אך בשל התועלת הרבה שניתן להפיק מהם כדאי לעשות את המאמץ הכרוך בכך

יחד עם חייליו ורוצה לצאת ממנו החוצה. לפני כן הוא רוצה לקבל את תמונת האיומים מחוץ
למבנה ומבקש לשם כך להפעיל רובוט. הכנת הרובוט לפעולה ולאחר מכן תמרונו מחוץ למבנה
הם פעולות שאורכות זמן מה. מפקד חסר ניסיון בעבודה עם רובוטים נוטה לרוב להגיב בקוצר
רוח: הרי אנשיו יכולים לצאת מהמבנה בתוך שניות ספורות, אז מדוע נזקק הרובוט לדקות כה
ארוכות? זהו שלב קריטי שבו נבדל המפקד המקצועי מהמפקד שאינו מבין בענייני רובוטיקה.

המפקד המקצועי יהיה מוכן להמתין כדי לקבל את תמונת המצב בחוץ.

1. הפער התורתי. עדיין אין תפיסת הפעלה מגובשת לרובוטים. כתוצאה מכך כל מפקד וכל
מפעיל נאלצים להתמודד בכוחות עצמם עם שאלות קשות כגון: באילו משימות ניתן להשתמש
ברובוטים? איזה רובוט מפעילים בכל סוג משימה? אילו אמצעים ניתן להרכיב על רובוטים?
איזה כוח צריך להתלוות לרובוטים?

הדרכים להתגבר על קשיי ההפעלה של רובוטים

1. ריכוזיות. את הרובוטים בצבא היבשה יש להכפיף ליחידה אחת או לכל היותר לשתי יחי-
דות. אלה יהיו אחראיות להפעלת הרובוטים ולתחזוקתם. הרובוטים ומפעיליהם יושאלו
ליחידות החי"ר השונות בהתאם לצורך.

2. הטמעה באמצעות הכשרה. אפשרות אחרת היא לשלב את הרובוטים ישירות ביחידות.
זוהי אפשרות פחות טובה, אך אם בוחרים בה, חשוב להכשיר ולאמן היטב את החיילים
שיופקדו על הפעלתם ועל תחזוקתם השוטפת. אסור להתפתות לרצון לראות תוצאות
מהירות בשטח, ואין להטיל על חיילים להפעיל רובוטים לאחר הכשרה מזוהזת. חיילים
בעלי הכשרה חלקית לא יצליחו להפיק תועלת רבה מהרובוטים, והתוצאה עלולה להיות
זניחת האמצעי הזה.

3. בחירה קפדנית של המשימות. הרובוטים היבשתיים עדיין מוגבלים למדי בביצועיהם, ולכן
אינם מתאימים לכל משימה. למשל, אין טעם לצרף רובוטים ליחידה שמנהלת קרב תנועה
מהיר, שכן הרובוט פועל באיטיות והוא עלול לעכב את הלוחמים. את הרובוטים יש להעמיד
אפוא לרשות יחידות שמשימותיהן קצרות יחסית ומתפרסות על שטחים קטנים. דוגמאות